

МВС України
Харківський національний університет внутрішніх справ

Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України

Матеріали
науково-практичної конференції

(м. Харків, 8 квітня 2016 р.)

Харків 2016

УДК [159.9:378:351.74](477)
ББК 67.9(4УКР)301.163р3
П86

Оргкомітет конференції:

Сокурєнко В. В. – ректор Харківського національного університету внутрішніх справ (голова);
Головко О. М. – перший проректор Харківського національного університету внутрішніх справ (заступник голови);
Бандурка О. М. – професор кафедри теорії та історії держави і права ХНУВС (заступник голови);
Харченко С. В. – доцент кафедри психології та педагогіки факультету № 3 ХНУВС (секретар);
Винник О. В. – декан факультету № 3 ХНУВС;
Федорєнко О. І. – завідувач кафедри психології та педагогіки факультету № 3 ХНУВС;
Мілорадова Н. Е. – професор кафедри психології та педагогіки факультету № 3 ХНУВС;
Мірошніченко О. С. – начальник відділу організації наукової роботи ХНУВС;
Полховський О. М. – начальник інформаційно-технічного відділу ХНУВС;
Процких Т. О. – директор загальної бібліотеки ХНУВС;
Тарасєнко В. М. – начальник відділу організації служби ХНУВС;
Щєрбакова І. В. – начальник відділу зв'язків з громадськістю ХНУВС.

*Друкується за рішенням оргкомітету
відповідно до доручення ХНУВС від 22.02.2016 № 16.*

Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. – 208 с.

У збірнику понад 75 авторів з різних регіонів України розглянули актуальні питання професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України, особливу увагу приділили проблемам соціально-психологічного забезпечення правоохоронної діяльності в сучасних умовах.

Надано низку пропозицій щодо вдосконалення психологічної роботи в правоохоронних органах.

УДК [159.9:378:351.74](477)
ББК 67.9(4УКР)301.163р3

Матеріали викладені в авторській редакції з незначними коректорськими правками.

© Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016

ЗМІСТ

Сокурєнко В. В.

Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти
та патріотичного виховання персоналу системи МВС України..... 9

СЕКЦІЯ 1

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ СТРУКТУР

Райнін І. Л.

Національно-патріотичне виховання
як складова професійної освіти 13

Гарькавець С. О.

До питання патріотичного виховання правоохоронців 19

Кучерявий А. О.

Співвідношення категорій «мотивація до професійної
діяльності» та «патріотизм» майбутнього фахівця
у вимірах виховної роботи у вищому навчальному
закладі військового типу 21

Федоренко О. І.

Зміст і форми реалізації патріотичного виховання
майбутніх офіцерів поліції 24

Волченко Л. П.

До питання національно-патріотичного виховання
персоналу правоохоронних структур..... 26

СЕКЦІЯ 2

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ РІЗНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

Барко В. І., Барко В. В.

Теорія і практика забезпечення психологічного здоров'я
поліцейських у демократичних країнах..... 29

Яковенко С. І., Бардова М. А.

Підготовка працівників поліції до переговорів..... 33

Александров Ю. В.

Особливості самосвідомості курсантів військового
вищого навчального закладу..... 36

Білоус Т. Л.	Аналіз професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ України до роботи в екстремальних умовах....	40
Валєєв Р. Г.	Використання освітніх онлайн-курсів для формування пізнавальної самостійності майбутніх поліцейських	44
Гіренко С. П.	Формування конфліктологічної культури майбутніх працівників поліції в умовах реформування системи первинної професійної підготовки	47
Доценко В. В.	Психологічні особливості життєвих уявлень майбутніх правоохоронців	51
Мілорадова Н. Е.	Тренінг ділового спілкування – складова комунікативної підготовки правоохоронців	54
Михайлишин У. Б.	До питання формування системи цінностей майбутнього правоохоронця	57
Попова Г. В.	Якоря карьеры будущих психологов с «универсальной» и ведомственной подготовкой	59
Прудка Л. М.	Проблеми професійно-психологічної підготовки поліцейських патрульної служби на сучасному етапі розвитку правоохоронної системи	62
Супрун Д. М.	Психолого-педагогічні особливості професійної підготовки психологів НГУ. Іншомовна складова	64
Харченко С. В.,	Особливості взаємозв'язку загального та соціального інтелекту майбутніх правоохоронців	67
Шевченко Л. О.	Попередження професійної віктимності у майбутніх поліцейських	70
Ятчук М. С.	Зміни мотивації курсантів вищих навчальних закладів Державної пенітенціарної служби України у процесі навчання ..	72

Балабанова К. В. Жизнеспособность как профессионально важное качество лиц рискоопасных профессий.....	74
Кислинська Д. М. Дослідження професійних цінностей майбутніх правоохоронців..	77
Кузьміна М. М. Актуальність вивчення ціннісно-мотиваційної сфери майбутніх працівників підрозділів кіберполіції	79
Макарова О. П. Дослідження професійної ідентичності майбутніх правоохоронців на етапі фахової підготовки	81
Потапова С. М. Співвідношення понять «саморегуляція» та «самоуправління особистості»	84
Лежух І. С. Структура стилів саморегуляції поведінки майбутніх правоохоронців	87
Шевцова І. І. Взаємозв'язки стратегій поведінки у стресовій ситуації та стильових особливостей когнітивної діяльності майбутніх правоохоронців.....	91

СЕКЦІЯ 3 СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бандурка О. М. Особливості діяльності керівника в екстремальних ситуаціях.....	95
Дмитрієв А. А. Психологічні аспекти професійного відбору персоналу на службу до підрозділів Національної поліції України.....	97
Євдокімова О. О. Проблема інформаційно-психологічної безпеки особистості в сучасних психологічних дослідженнях.....	101
Землянська О. В., Грищенко М. В. Гуманітарно-психологічна експертиза як складова гуманітарної експертизи.....	104
Винник О. В. Теоретичні моделі професійного вигорання персоналу поліції .	107

Віденсєв І. О. Особливості деформації ціннісно-сміислової сфери співробітників правоохоронних органів	109
Греса Н. В., Шиліна А. А. Особливості механізмів психологічного захисту в юристів з різним стажем роботи	111
Ларіонов С. О. Психологічні чинники дисгармонізації відносин у подружжях працівників органів внутрішніх справ	114
Макаренко П. В., Кожушко А. Р. Суб'єктивні уявлення про професійну діяльність співробітників у системі МВС	117
Матієнко Т. В. Синдром емоційного вигорання у працівників правоохоронних органів	120
Посохова Я. С. Психологічне вивчення правосвідомості кандидатів на службу в патрульну поліцію України	124
СЕКЦІЯ 4 НЕГАТИВНІ ПСИХОЕМОЦІЙНІ СТАНИ ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ У ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ЯКІ ПРИЙМАЛИ УЧАСТЬ В АТО	
Балабанова Л. М., Жданова І. В. До проблеми психологічного забезпечення професійного здоров'я правоохоронців	127
Воробйова І. В. Особливості іміджу військовослужбовця Національної гвардії України у кризові періоди (за власними описами військовослужбовців)	130
Логачев М. Г. Бойовий стрес та психологічна травматизація учасників антитерористичних операцій	133
Монастирський В. М., Гордуз М. О., Піхуля С. О. Стресостійкість як результат цілісного процесу саморегуляції військовослужбовців	136
Кудар К. В. Прояви психопатологічної симптоматики у співробітників МВС після виконання службових обов'язків в екстремальних ситуаціях	139

СЕКЦІЯ 5
ПЕДАГОГІЧНА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Костікова І. І.	
Педагогічна складова професійної підготовки майбутніх офіцерів	142
Сапна М. М.	
Дисципліна у навчальному закладі як складова виховання.....	145
Тюріна В. О.	
Інтенсифікація навчання як фактор підвищення якості професійної підготовки курсантів у ВНЗ МВС України.....	149
Бугайчук К. Л.	
«Перевернуте навчання» як інноваційна методика підготовки правоохоронців	151
Данченко І. О.	
Життєстійкість як складова соціальної зрілості майбутнього фахівця	155
Колісник Т. П.	
Педагогічні підходи формування професійно-особистісної стійкості майбутніх офіцерів поліції.....	158
Марченко О. Г.	
Адаптація курсантів до освітнього середовища вищого військового навчального закладу	160
Пасько О. М.	
Удосконалення нормативно-правового забезпечення вищої освіти	163
Сорокіна Г. М.	
Полікультурне виховання співробітників правоохоронних органів.....	165
Колдашов А. О.	
Правове виховання як ресурс профілактики корупційних правопорушень	167

СЕКЦІЯ 6
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
ПРАВООХОРОНЦЯ

Осьодло В. І., Хміляр О. Ф.	
Соціальний інтелект як регулятор поведінки особистості офіцера	170

Проневич О. С., Проневич Т. М.

Душпастирство як важливий чинник виховання
і духовної консолідації функціонерів польської поліції 174

Цільмак О. М.

Відповідальність як провідна професійно важлива
моральна характеристика поліцейського..... 178

Бобро Н. В.

Роль соціального капіталу на етапах професійної соціалізації... 182

Бойко-Бузиль Ю. Ю.

До проблеми становлення особистості керівників
органів та підрозділів МВС України..... 185

Горбачова О. В.

Ресентимент як пояснювально-концептуальне поняття..... 188

Гончарова Г. О.

Система ставлень правоохоронця як предмет
психологічного дослідження 191

СЕКЦІЯ 7

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПЕРСОНАЛУ
ПРАВООХОРОННИХ СТРУКТУР ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ
ЗЛОЧИННОСТІ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
ТА НАСИЛЬСТВА У СІМ'ЯХ**

Джагунов Г. В.

Складові професійної підготовки дільничного офіцера
щодо припинення насильства в сім'ї 193

Лазаренко О. О.

Підготовка працівників уповноваженого підрозділу
поліції у справах дітей до екстремальних умов роботи 195

Герашенко О. В.

Особливості переживання підлітком епізодів бродяжництва 198

Кобикова Ю. В.

Опыт использования метафорических ассоциативных
карт (мак) в работе с женщинами в сложных жизненных
ситуациях..... 201

Савчук Ю. Р.

Особливості особистості дівчат залежно
від виразності схильності до селфі..... 204

УДК [159.9:378:351.74](477)

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,

*ректор Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ТА ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПЕРСОНАЛУ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

На шляху до євроінтеграції Україна має створити належні умови для функціонування державних систем, у тому числі й правоохоронної.

Харківський національний університет внутрішніх справ як провідний навчальний заклад системи МВС України на високому професійному рівні готує фахівців із різних спеціальностей, здатних після здобуття освіти включитися у виконання професійної діяльності, вирішувати різні складні завдання і відповідати за їх виконання. В умовах реформування правоохоронної системи підготовка висококваліфікованого персоналу для органів і підрозділів поліції є надзвичайно важливим завданням усіх вищих навчальних закладів системи МВС.

Сучасний світ, який швидко змінюється, змушує працівників силових структур постійно перебувати в ситуації вибору й швидко адаптуватися до нестабільних економічних, соціальних і ризиконебезпечних умов професії. Одночасно розвиваються інформаційні технології, що вимагають постійного професійного й особистісного розвитку фахівця.

Визначення науково-практичних підходів та шляхів вирішення проблем професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС зумовлюють напрямки конференції. Так, передбачається:

- обговорення сучасних проблем психологічної та професійно-педагогічної підготовки майбутніх офіцерів поліції до професійної діяльності;
- обмін досвідом щодо організації підготовки майбутніх офіцерів поліції;
- пошук шляхів підвищення якості такої підготовки;
- визначення кола актуальних питань та перспектив їх вирішення;
- ознайомлення з напрямками наукових досліджень та розробок колег-науковців з різних навчальних закладів МВС України;
- обмін думками з метою визначення нових підходів щодо профілактики правопорушень дітей та у молодіжному середовищі в цілому.

Завданням конференції є розробка пропозицій та рекомендацій, спрямованих на підвищення якості підготовки курсантів до професійної діяльності.

Харківський національний університет внутрішніх справ здійснює підготовку фахівців-психологів з 1998 року, а з 2013 року – психологів для відділень ювенальної превенції (раніше – для кримінальної міліції у справах дітей). Необхідність підготовки фахівців такого профілю обумовлена зниженням виховної ролі сім'ї та навчальних закладів, стрімким зростанням кількості злочинів, які скоюють діти, підвищенням тяжкості цих діянь, а отже потребою попередження виникнення злочинності в молодіжному середовищі, профілактики насильства в сім'ї, посилення ролі правоохоронних органів у вирішенні соціальних проблем. Крім того, розгорнуто підготовку військових психологів.

В умовах проведення АТО має місце висока екстремальність професійної діяльності працівників поліції, що пов'язано зі значною кількістю зброї у населення, впливом чинників соціального стресу, наявністю серед населення значної кількості осіб, які мають негативні емоційні стани (агресивність, роздратованість, ворожість тощо), зниженням соціальних стандартів життя та підвищенням безробіття населення. Це призвело до підвищення загальної кількості правопорушень і посилення жорстокості злочинців. Виконання професійного обов'язку в таких умовах потребує спеціальної психологічної підготовки майбутніх офіцерів Національної поліції.

Отже, питання профілактики та корекції негативних психічних станів правоохоронців вкрай важливе. Значна частина колишніх працівників міліції, які брали участь у бойових діях, стали поліцейськими. Прогнозувати надійність їх службової діяльності вкрай важко, тому вони повинні бути охоплені заходами реадптації та реабілітації.

Оновлення особового складу поліції викликало появу значної кількості «нових облич», частина з яких має сильну мотивацію служити суспільству, але зовсім не має досвіду перебування у складних, напружених професійних ситуаціях. Стара система мала механізми наставництва, молодому працівнику надавався достатньо тривалий період адаптації. Зараз багато з них, у тому числі патрульні поліцейські, потрапляють одразу в умови самостійної служби, в той час, як ці особи часто психологічно не готові до виконання обов'язків. Тому саме під час навчання у вищому навчальному закладі необхідно приділяти посилену увагу питанням психологічної підготовки майбутніх офіцерів поліції до професійної діяльності.

Зараз у ХНУВС триває підготовка патрульних поліцейських. Її психологічна складова невиправдано зменшена (у порівнянні з підготовкою курсантів) до трьох навчальних дисциплін, які охоплюють лише 16 академічних годин, тобто менше 5 % від загальної кількості навчального часу. Зважаючи на це, постає питання готовності персоналу

не тільки за об'єктивними ознаками (вміють, можуть), а й за психологічними. За цей незначний навчальний час необхідно привернути увагу майбутніх поліцейських до того, що вони будуть працювати у нетипових умовах, з особами різного віку та соціального статусу і найчастіше це люди, які потрапили у складні (або кризові) життєві обставини. Під час занять необхідно надати обов'язковий мінімум знань щодо психології взаємодії з різними категоріями осіб, розвинути у слухачів необхідні комунікативні вміння.

Водночас відгуки самих слухачів про рівень підготовки є схвальними. У Харкові трапляється значно менше випадків, коли працівники нової поліції демонструють недостатній професіоналізм у ситуаціях напруженого спілкування з громадянами.

Але ми не повинні зупинятися на досягнутому як у напрямку підвищення якості підготовки майбутніх поліцейських, так і у напрямку розвитку їх професійно важливих психологічних рис особистості, необхідних для ефективного виконання професійних обов'язків.

Орієнтиром підготовки все більше стає національно-патріотичне виховання майбутніх офіцерів поліції. Вища освіта не може стояти осторонь цього питання, тим паче відомча. В університеті відбувається не тільки навчання, а й комплексний процес формування особистості майбутнього поліцейського. Він випускається з вищого навчального закладу не тільки як фахівець, а і як громадянин держави, доросла зріла людина з активною громадською позицією. Ті цінності та переконання, які були засвоєні під час навчання у виші, будуть визначальною мірою впливати на якість виконання поліцейським професійних обов'язків.

Вказане обумовлює нагальну потребу в:

– активізації національно-патріотичного виховання майбутніх офіцерів поліції під час їх навчання у вищому навчальному закладі МВС України;

– посиленні психологічної складової у підготовці курсантів до професійної діяльності;

– налагодженні взаємодії правоохоронних органів із сім'єю, навчальними закладами, молодіжними та громадськими організаціями;

– розробці методичних рекомендацій для поліцейських щодо їх психологічної підготовки до виконання професійних обов'язків в екстремальних умовах;

– проведенні наукових дисертаційних досліджень у галузі вікової, педагогічної та юридичної психології щодо вивчення механізмів попередження злочинності в молодіжному середовищі для підвищення ефективності підготовки фахівців-психологів до професійної діяльності.

Саме на пошук шляхів вирішення цих завдань і буде спрямована робота конференції.

Конференція передбачає роботу за такими напрямками:

- національно-патріотичне виховання персоналу правоохоронних структур;
- психолого-педагогічні особливості підготовки майбутніх поліцейських різних підрозділів;
- соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності в сучасних умовах;
- негативні психоемоційні стани та їх корекція у персоналу правоохоронних органів, які брали участь в АТО;
- педагогічна складова підготовки персоналу правоохоронних органів;
- актуальні питання формування особистості правоохоронця;

Наша науково-практична конференція покликана сприяти конструктивній дискусії, творчому колективному пошуку відповідей на актуальні питання, ефективному вирішенню проблем, які розглядатимуться, дозволить обмінятися позитивним досвідом, а напрацьовані рекомендації та пропозиції будуть затребувані на практиці.

Секція 1

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ СТРУКТУР

УДК 378.035.6

Ігор Львович РАЙНІН,

*голова Харківської обласної державної адміністрації,
здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат наук з державного управління*

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Розглянуто заходи з національно-патріотичного виховання, запропоновано шляхи розв'язання проблем, що мають місце у виховній роботі з населенням, та проаналізовано завдання органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян з активізації національно-патріотичного виховання.

Пряма загроза втрати державного суверенітету та незалежності, сепаратистський рух на сході України, анексія Криму, створення екстремістських і терористичних організацій в окремих регіонах держави обумовлюють необхідність координаційної перебудови національно-патріотичного виховання населення, особливо молоді під час здобуття нею професійної освіти.

Внаслідок тривалого нехтування та неврегульованості питань щодо національно-патріотичного виховання в українському просторі сьогодні спостерігається низка негативних явищ, які створюють реальні й потенційні загрози національній безпеці у воєнній, гуманітарній, соціальній, економічній, внутрішньополітичній та інших сферах. Наявні проблеми мають комплексний характер і не можуть бути розв'язані на рівні окремих державних органів або адміністративно-територіальних одиниць. Їх усунення потребує збалансованої політики та поєднання діяльності держави й громадянського суспільства. Подальше нехтування проблемами лише сприятиме засиллю антиукраїнської пропаганди, продукуванню світоглядно-ціннісної дезорієнтації, диспропорціям мовної ситуації, поширенню сепаратистських настроїв, місцевих ідентичностей, що в нинішніх умовах є суттєвим викликом і може призвести до непоправних наслідків. Тому перед Українською державою сьогодні стоїть завдання швидкого та якісного відродження національно-патріотичного виховання, що є частиною національної безпеки й обороноздатності держави, інструментом утвердження громадянської єдності на основі національно-патріотичних і демократичних цінностей.

Органам державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадським організаціям патріотичного спрямування необхідно невідкладно і на належному рівні створити загальнодержавну комплексну систему національно-патріотичного виховання на основі формування й утвердження принципів пошани до національних символів, любові і гордості за власну державу, її історію, мову, культуру, науку, освіту, спорт, усвідомлення громадянського обов'язку та зміцнення якостей патріота України незалежно від політичних поглядів, етнічного походження, релігійної свідомості, соціального стану. Діяльність кожного члена українського суспільства має бути спрямована на розвиток успішної країни, забезпечення власного благополуччя в ній. У свою чергу, українська держава в особі її владних інститутів повинна забезпечити повне й неухильне додержання законів, верховенства права, захист прав і свобод людини і громадянина, що гарантовані Конституцією України.

Національно-патріотичне виховання має ґрунтуватися на основі таких принципів:

- національної самобутності українського народу;
- знання та усвідомлення героїчної боротьби українського народу за територіальну цілісність і незалежність;
- поваги та виконання законів Української держави;
- пріоритету прав та свобод людини і громадянина;
- знання і використання української мови;
- орієнтації дітей та молоді на служіння Україні.

Активізація національно-патріотичного виховання має здійснюватися шляхом:

- розроблення нових, внесення змін до чинних нормативно-правових актів з питань національно-патріотичного виховання;
- розробки нормативно-правового механізму взаємодії всіх суб'єктів національно-патріотичного виховання;
- визначення місця, ролі, соціально-правового статусу, завдань і функцій кожного органу й організації як складових елементів єдиної системи національно-патріотичного виховання з урахуванням їх специфіки;
- визначення єдиного державного координаційного центру для забезпечення ефективного здійснення та реалізації процесів, заходів у національно-патріотичному вихованні із залученням представників відповідних міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, засобів масової інформації;
- удосконалення механізму державного фінансування програм і заходів національно-патріотичного спрямування;

– пошуку та формування рішень, упровадження взаємовигідних механізмів економічного стимулювання суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють підтримку програм і заходів із національно-патріотичного виховання;

– розробки стандартів процесів, показників і критеріїв оцінки вимірювання результатів національно-патріотичного виховання.

Діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій у сфері національно-патріотичного виховання має бути спрямована на:

– координацію діяльності органів виконавчої влади всіх рівнів, органів місцевого самоврядування, навчальних і культурно-просвітницьких закладів, громадських організацій;

– забезпечення проведення заходів національно-патріотичного спрямування, в тому числі приурочених до державних свят;

– вдосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів, які займаються питаннями національно-патріотичного виховання дітей та молоді;

– сприяння роботі установ національно-патріотичного спрямування та іншим організаціям, які здійснюють заходи з національно-патріотичного виховання;

– розвиток діяльності традиційних українських молодіжних організацій, які заборонялись і переслідувались окупаційними та радянським режимом, передусім українського пластового (скаутського) руху, що зберігся в українських громадах діаспори та відновив свою діяльність в Україні із здобуття незалежності;

– розроблення та реалізацію планів дій та програм із національно-патріотичного виховання місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування разом з інститутами громадянського суспільства;

– моніторинг діяльності в напрямку національно-патріотичного виховання органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, які задіяні у цій сфері;

– залучення національно-патріотичної активної молоді до діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

– сприяння соціальній реабілітації та адаптації учасників антитерористичної операції, всебічному долученню їх до процесів національно-патріотичного виховання;

– впровадження інноваційних підходів і технологій, що сприяють формуванню в особистості високої національно-патріотичної свідомості.

Сферу національно-патріотичного виховання необхідно забезпечити інформаційним супроводженням, зокрема через:

– створення системи заходів з організаційної та фінансової підтримки засобів масової інформації, які беруть участь у поширенні та популяризації засад національно-патріотичного виховання;

– формування державного замовлення на виробництво продукції відповідної спрямованості організаціями культури, мистецтва та засобами масової інформації;

– організацію в теле- і радіопрограмах і пресі постійно діючих рубрик, що популяризують українську історію, мову та культуру, досвід роботи з національно-патріотичного виховання різних соціальних інституцій;

– поглиблення співпраці з представниками української діаспори у сфері національно-патріотичного виховання, зокрема щодо збереження і популяризації традиційних форм у формуванні української ідентичності, що збереглися в діаспорі в часи бездержавності України та актуальні сьогодні;

– посилення протидії викривленню та фальсифікації історії України, що передбачає розширення фактографічної бази історичних подій, публікацію нових архівних документів, військово-історичної літератури, мемуарів і довідкових посібників, серій книг патріотичної спрямованості та організацію заходів з фіксації усної історії України;

– попередження проявів дискредитації, профанації національно-патріотичних засад, ксенофобії, расової та етнічної нетерпимості в засобах масової інформації, творах науки, літератури і мистецтва;

– сприяння висвітленню позитивного вкладу представників етнокультурних менших України та громадян інших країн у боротьбу за державну незалежність і територіальну цілісність України, процес державотворення, українську наукову, духовно-культурну спадщину;

– сприяння розвитку творчого потенціалу журналістів, письменників, кінематографістів і представників інших мистецьких спеціальностей у сфері національно-патріотичного виховання.

Для формування науково-теоретичних і методичних засад національно патріотичного виховання має здійснюватися:

– підвищення професійної кваліфікації та науково-методичне забезпечення державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, педагогів, вихователів, психологів, соціальних працівників та активістів громадянського суспільства з урахуванням завдань національно-патріотичного виховання;

– сприяння проведенню та організації науково-методичних конференцій, семінарів, нарад, засідань методичних об'єднань, круглих столів, тренінгів, підготовці та виданні наукових праць, науково-методичних, навчальних посібників і рекомендацій з питань національно-патріотичного виховання;

– налагодження контактів з міжнародними організаціями, проведення спільних міжнародних заходів і проєктів із проблем національно-патріотичного виховання і громадянської освіти;

– включення проблематики національно-патріотичного виховання до дослідницьких програм та планів наукових і навчальних закладів;

– сприяння всебічному впровадженню законів України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»;

– підготовка та видання наукових праць, науково-методичних, навчальних посібників і рекомендацій для практичної роботи у сфері національно-патріотичного виховання;

– вивчення та узагальнення світового досвіду національно-патріотичного виховання особистості та громадянської освіти, адаптація й поширення успішних практик в Україні.

Національно-патріотичне виховання необхідно здійснювати за:

– залучення громадських організацій, інших громадських ініціатив та громадських активістів, використання їх досвіду і потенціалу в процесі національно-патріотичного виховання згідно з принципами та пріоритетними напрямками, визначеними у цій Концепції;

– сприяння діяльності громадських організацій та реалізації заходів і програм, спрямованих на національно-патріотичне виховання, діяльність яких відповідає цій Концепції;

– організаційної та фінансової підтримки на конкурсній основі заходів і програм громадських організацій національно-патріотичного спрямування;

– сприяння роботі молодіжних центрів, клубів у сфері національно-патріотичного виховання;

– посилення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національно-патріотичного виховання;

– сприяння пошануванню громадськими ініціативами борців за державну незалежність і територіальну цілісність України, а також поіменному пошануванню пам'яті жертв окупаційних режимів, особливо жертв голодоморів в Україні;

– широкого залучення дитячих, молодіжних та інших громадських ініціатив до створення в музеях експозицій, присвячених боротьбі за незалежність і територіальну цілісність України;

– залучення до процесів національно-патріотичного виховання учасників антитерористичної операції;

– сприяння розвитку системи допризовної підготовки та військово-патріотичного виховання на основі традицій національно-визвольних

змагання українців, захисту незалежності та територіальної цілісності України, Євроатлантичної інтеграції.

Концепція цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на 2016–2020 роки рекомендує і інші нормативно-правові та ідеологічно-виховні заходи з національного патріотичного виховання населення України [3].

Особлива роль у національно-патріотичному вихованні належить виконанню опції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки [2], яка базується на необхідності повноцінного розвитку та самореалізації молоді, що є однією із суспільних цінностей, а соціальна підтримка молоді є одним з основних пріоритетів державної політики.

Виконання вказаних заходів із посилення національно-патріотичного виховання [1] дозволить створити ефективну систему національно-патріотичного виховання та забезпечить:

- системні та узгоджені дії органів державної влади й місцевого самоврядування, спрямовані на відродження та впровадження національно-патріотичного виховання дітей і молоді;

- формування та утвердження української громадянської ідентичності, патріотизму й національно-патріотичної свідомості населення України шляхом налагодження системної освітньої, виховної, інформаційної роботи, проведення заходів у регіонах країни за участі організацій, установ національно-патріотичного спрямування, громадських активістів, волонтерів;

- розвиток інститутів громадянського суспільства національно-патріотичного спрямування, підвищення соціальної і громадянської активності дітей та молоді через їх участь у процесах державотворення та усвідомлення власної відповідальності за майбутнє України;

- усвідомлення особистої відповідальності громадянами України за дотримання вимог Конституції та законів України, у тому числі щодо військового обов'язку, посилення спроможності протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам та викликам, недопущення правопорушень і порушень норм суспільної моралі;

- соціально-економічне, духовне та культурне зростання держави, підвищення її національної безпеки та обороноздатності, консолідацію українського суспільства навколо державотворчих процесів;

- відродження та формування спільної історичної пам'яті, досягнення компліментарності поглядів на минуле різними соціальними, регіональними та етнічними групами;

- збільшення на 20 % кількості молоді, залученої до процесу національно-патріотичного виховання;

- підготовку фахівців системи національно-патріотичного виховання;

– створення щорічної моніторингової системи показників, які використовуються для визначення соціальної ефективності національно-патріотичного виховання.

Список використаних джерел:

1. Военна доктрина України : затв. указом Президента України від 24.09.2015 № 555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015/paran8#n17>.

2. Концепція Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки : схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 № 1018-р // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 195.

3. Проект Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на 2016–2020 роки [Електронний ресурс] // Міністерство молоді та спорту України : [офіц. сайт]. – 22.08.2015. – Режим доступу: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/19580>.

Одержано 29.03.2016

УДК 316.627

Сергій Олексійович ГАРЬКАВЕЦЬ,

професор кафедри психології

Східноукраїнського національного університету

імені Володимира Даля (м. Северодонецьк),

доктор психологічних наук, професор

ДО ПИТАННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПРАВООХОРОНЦІВ

У статті розглядаються актуальні питання патріотичного виховання молоді, які останнього часу набули особливого сенсу, у зв'язку з зовнішньою агресією. Зазначено, що виховання патріотів, але не ксенофобів, й особливо серед правоохоронців, є одним із головних завдань сьогодення, виконання якого потребує виважених підходів.

Сучасне тлумачення поняття «патріот» (від грец. *πάτριος* – земляк, співбатьківщинник) включає в себе все, що пов'язане з любов'ю до своєї Батьківщини, готовність служити її інтересам та бути готовим заради неї піти на жертви та подвиги [2, с. 9]. При цьому робиться зауваження, що це явище соціально-історичне й у різні епохи має різний соціальний зміст.

Не заперечуючи артикульоване, зазначимо, що у сучасному розумінні «патріот» і «патріотичне» слід урахувувати не тільки соціально-історичний контекст, а й витоки психологічного та соціально-психологічного вимірів. Мова йде проте, що будь яке явище має дуалістичну природу, або аверсно-реверсну залежність [1]. Тобто поняття «патріот» завжди має інший бік, протилежний вимір, який може впливати на його якісну характеристику.

Усе позитивне, що пов'язано з формуванням патріотичних настроїв співвітчизників може бути знівельоване надмірним акцентуванням національної приналежності. У цьому сенсі особливо вразливими виступають люди, які знаходяться в злиднях та у пошуках ворогів, які ніби то загнали їх в таке становище. У. Еко з цього приводу зазначав, що ур-фашизм (вічний фашизм) акцентує привілею факту народження у певній країні (націоналізм) та існуючу ізоляцію нації ворогами, що плетуть проти неї міжнародні заговори [3]. З метою об'єднання нації у боротьбі проти зговору не існує кращого засобу як об'єднати патріотів використавши «пружини ксенофобії». Власно, ксенофобія – це нав'язливий страх стосовно чужинців або просто незнайомого та ненависть до них. У поєднанні ще з однією ознакою ур-фашизму – не згодою з іншим (чужорідним), стає можливою «священна боротьба за рідні стіни». Отже, патріотизм у своєму зворотному (дуалістичному) сенсі може продукувати ксенофобію, що має достатньо виразних історичних прикладів.

Виникає питання, а як же правильно формувати патріотичні почуття громадян, виховувати патріотів й особливо у лавах правоохоронців, щоб уникнути ксенофобських інсталяцій. Як ми вважаємо, усякий вимір має певні межі, за якими існує інший вимір, що відтворює реверсні екстраполяції [1]. Система формувальних впливів повинна бути побудована таким чином, щоб у індивідів не виникало уявлень про виключність національної приналежності, обмеження власного існування границями своєї країни, страху перед іншими, відмінними за мовою та культурою. Формування патріотів, а не ксенофобів передбачає не ізоляціонізм, а навпаки інтеграцію з «іншим світом», на підставі співробітництва та здорової конкуренції культурних традицій.

Разом із цим слід звернути увагу й на те, що соціум і власно держава мають нести свою частину відповідальності перед громадянами. Ця відповідальність полягає, перш за все, в тому, що патріотичні відчуття індивідів будуть тим сильніше, чим дієвіше буде турбота держави, її увага до кожної людини, яка вважає себе її громадянином. У цьому сенсі є показовим негативний приклад СРСР як держави, яка особливо не переймалася турботою про власних громадян але вела всебічну діяльність з «штамбування патріотів». Це призвело до того, що коли держава «загиналася», прихильників її захисту виявилось занадто мало.

Отже, патріотичне виховання громадян взагалі та виховання патріотів-правоохоронців, зокрема має як внутрішній соціально-психологічний вимір, так й зовнішній – соціально-економічний. Тобто повинно бути конгруентне поєднання мотиваційних прагнень індивіда

та соціально-психологічних впливів соціального середовища, що утворюють єдине поле продуктивної взаємодії.

Й на останок, патріотизм тільки тоді буде справжнім, коли буде любов громадян до власної Батьківщини та повага Батьківщини до своїх громадян, з одночасною повагою усіх інших, що мають власні Батьківщини, які живуть за цивілізованими нормами спільного існування.

Список використаних джерел:

1. Гарькавець С. О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі : монографія / С. О. Гарькавець. – Луганськ : Ноулідж, 2010. – 343 с.

2. Матяшук В. П. Сучасне патріотичне виховання в школах України / В. Матяшук. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 384 с.

3. Эко У. Вечный фашизм [Електронний ресурс] / Умберто Эко. – Режим доступу: http://smartfiction.ru/prose/eternal_fascism.

Одержано 03.03.2016

УДК 37.017.4:378.09

Андрій Олександрович КУЧЕРЯВИЙ,

*старший науковий співробітник відділу змісту і технологій навчання дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ),
доктор педагогічних наук, доцент*

СПИВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «МОТИВАЦІЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ» ТА «ПАТРІОТИЗМ» МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ У ВИМІРАХ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ВІЙСЬКОВОГО ТИПУ

Дослідження присвячено розв'язанню проблеми необхідності забезпечення надійності процесу патріотичного виховання у ВНЗ військового типу. Вивчено особливості формування мотивації майбутнього офіцера до професійної діяльності у вимірах ««Я» – суспільство», ««Я» – держава» та ««Я» – особистість», її зв'язок з патріотизмом людини.

Питання патріотичного виховання студентської молоді, яке межує зокрема з вихованням громадянським та національним, всебічно досліджували різні науковці [1–3]. Ми маємо приклади його вивчення і вирішення у ситуаціях формування особистості майбутнього фахівця різних спеціальностей. Проте особливої уваги вимагає патріотичне виховання тих фахівців, для яких патріотизм посідає провідне місце в структурі морально-психологічної готовності. Мова йде в першу чергу про працівників Національної поліції, Збройних сил України, прикордонної, митної служб, служби з надзвичайних ситуацій тощо. Їх

об'єднує не лише військовий порядок організації професійної діяльності, а й схожі умови навчання у навчальних закладах так званого військового типу. При цьому за очевидних цілей патріотичного виховання, відомих методах і засобах цієї роботи, в цих ВНЗ відсутня єдина система виховання патріотів, яка забезпечує гарантований результат. Причина цього криється, на нашу думку, в тому, що необхідність забезпечення надійності процесу патріотичного виховання у навчальних закладах військового типу з точки зору отримання очікуваного результату не підкріплена достатнім теоретичним, методичним та технологічним забезпеченням цього процесу, що зумовлює фундаментальну наукову проблему. Її розв'язання у межах цього дослідження спробуємо знайти в контексті співставлення загальної мотивації курсантів і слухачів зазначених ВНЗ до професійної діяльності із сформованістю в них патріотичних якостей.

Вибір молодою людиною своєї професії зумовлюється, як правило, її потребами в самореалізації. Якщо ми ведемо мову про майбутніх офіцерів, то їхня самореалізація, вочевидь, полягає в служінні. При цьому можна визначити різні площини служіння, а відповідно і самореалізації. Першу з них ми визначимо як таку, що існує у вимірі ««Я» – суспільство». В ньому акцентовано намагання людини служити українському народові, що є проявом патріотичності майбутнього офіцера. Отже, ця особистісна риса безпосередньо зумовлює його мотивацію до професійної діяльності.

Інша площина самореалізації особистості визначається виміром ««Я» – держава». Служіння державі і служіння українському суспільству є спорідненими поняттями, але дещо відмінними, на нашу думку. Якщо ми говоримо про служіння українському народові, то маємо на увазі служіння людям, які є носіями української культури, проживають на території України та є її громадянами. А в ситуації зі служінням державі, йдеться про відстоювання державних інтересів, забезпечення законності, дотримання прав і свобод громадян, захист територіальної цілісності країни тощо. Але і в цьому випадку провідною рисою майбутнього фахівця, яка зумовлює мотивацію служіння, виступає патріотизм. При цьому він має дещо інший зміст порівняно зі служінням суспільству, адже зосереджений не на відданості людині чи сукупності людей, які є українцями, а політичному утворенню з визначеною територією, економікою та політичною владою. Проте значущим залишається те, що прагнення стати офіцером з'явилося в майбутнього фахівця через його патріотичність.

Утворення третьої площини служіння та самореалізації курсанта чи слухача відбувається у вимірі ««Я» – особистість». Обираючи професію, майбутній офіцер задовольняє власні потреби в особистісному розвитку

та в різних аспектах життєдіяльності. Такі потреби можуть зумовлюватися необхідністю збереження традицій родинних династій, інтересом до законодавчої чи військової галузі знань, намаганням отримати соціально захищену роботу тощо. На перший погляд, курсант чи слухач може прийти на навчання і лише з мотивами, які сформовані в третій площині самореалізації. Але знайдемо відповідь: чи перетинається ця площина з першими двома? Сутність професії правоохоронця, військового, прикордонника тощо полягає в служінні. Тобто майбутній офіцер служитиме або комусь, або чомусь. Оскільки мова йде про працівника державних органів, то «чомусь» – це значить саме цим установам й інституціям, якщо говорити локально, та всій країні – якщо розглядати державні органи глобально, а «комусь» – суб'єктам, для яких працюють ці установи, тобто самим людям – громадянам України. Відповідно, якщо мотиви особистісної спрямованості не доповнюються мотивами служіння державі та її народові, то молода людина не відчуватиме самореалізацію себе як службовця і курсанта ВНЗ військового типу. Отже, патріотизм їй потрібний, щоб сприймати власну професію як таку, що підходить їй психологічно.

Чи може мотивація до професійної діяльності формуватися лише в перших двох площинах самореалізації? На нашу думку, також ні. Адже втрачається особистісний сенс навчання, просування по службі кар'єрними сходами, всебічного інтелектуального та фізичного розвитку тощо, тобто сумнівною стає повна реалізація потенціалу людини.

Таким чином, третя площина служіння і самореалізації є надважливою, але вона не має існувати окремо, а повинна створювати спільний простір з площинами, що визначаються вимірами ««Я» – суспільство» і ««Я» – держава». Тому майбутній офіцер має ідентифікувати себе як частину українського суспільства (аспект особистісного самосприйняття) і як частину української держави (аспект самосприйняття як державного службовця, представника держави тощо). Тобто його третє «Я» розчиняється серед перших двох.

Відповідно виховна робота у ВНЗ військового типу повинна орієнтуватися на формування потреб особистісного розвитку курсантів і слухачів як невід'ємної умови успішного служіння державі і суспільству. Це відповідатиме патріотичним намаганням молодої людини самовіддано служити своїй країні і народу. В такому разі майбутні поліцейські, військові, митники, працівники служби цивільного захисту, прокурори та прикордонники отримуватимуть свої перші офіцерські звання набувши якості всебічно розвиненої та високоосвіченої особистості патріота України.

Список використаних джерел:

1. Абрамчук О. В. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Абрамчук Оксана Володимирівна. – Тернопіль, 2006. – 254 с.

2. Вербицька П. В. Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку : монографія / Поліна Василівна Вербицька. – Київ : Генеза, 2009. – 384 с.

3. Костів В. Проблема мети і змісту національного виховання молоді: історія та сучасність / В. Костів // Українське народознавство і проблеми національного виховання школярів / за ред. В. Кононенка, Р. Скульського. – Івано-Франківськ : НМЦ «Укр. етнопедagogіка і народознавство», 1995. – С. 20–25.

Одержано 09.03.2016

УДК 371.132:371.125

Олена Іванівна ФЕДОРЕНКО,

завідувач кафедри психології та педагогіки

факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор педагогічних наук, професор

ЗМІСТ І ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ

У статті розглянуто питання, пов'язані із патріотичним вихованням майбутніх офіцерів поліції. Визначено зміст та основні завдання патріотичного виховання, форми та шляхи його реалізації в умовах навчально-виховного процесу вищого навчального закладу. Показано можливості індивідуальної виховної роботи при здійсненні патріотичного виховання майбутніх офіцерів поліції.

В умовах трансформації вищої відомчої освіти відбувається пошук нових шляхів й підходів щодо підвищення якості підготовки та особистісних рис майбутніх офіцерів поліції. У контексті прийняття Закону України «Про Національну поліцію» змінюється соціальна роль і їх професійні функції, створюється нова система відносини «поліцейський – населення», що вимагає формування у майбутніх офіцерів поліції свідомого ставлення до обраної професії, прагнення захищати громадський порядок у суспільстві, відстоювати інтереси громадян. У зв'язку з цим одним із напрямків роботи має стати патріотичне виховання майбутніх офіцерів поліції.

Патріотичне виховання спрямоване на формування особистості як громадянина, здатного самовіддано розбудувати Україну як суверенну, демократичну, правову і соціальну державу, виявляти національну гідність, знати і цивілізовано відстоювати свої громадянські права та виконувати обов'язки, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізуватися в

соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій української національної культури.

Завданнями патріотичного виховання є:

– формування активної громадянської позиції як системи цілісних і соціальних орієнтацій та настанов, що характеризують працівника поліції як громадянина країни та суспільства;

– виховання правової культури, поваги до Конституції України, законів України, державної символіки (Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь);

– набуття курсантом під час здобуття професії соціального досвіду, успадкування духовних та культурних надбань українського народу;

– формування мовної культури, оволодіння та вживання української мови як духовного коду нації;

– формування духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української Держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини;

– відновлення і вшанування національної пам'яті;

– формування психологічної та фізичної готовності до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів та незалежності держави, підвищення престижу і розвиток мотивації до сумлінного виконання професійних обов'язків поліцейського;

– створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до забезпечення і захисту прав людини;

– створення умов для посилення патріотичної спрямованості телерадіомовлення та інших засобів масової інформації при висвітленні подій та явищ суспільного життя.

Форми та шляхи реалізації патріотичного виховання, які можуть бути використані у виховній роботі з майбутніми офіцерами поліції:

– підготовка нормативно-правових актів з питань патріотичного виховання, внесення відповідних змін до законодавства;

– проведення заходів патріотичного спрямування з метою поліпшення вивчення української мови, історії, культури; сприяння розвитку професіоналізму, громадянської активності; популяризації здорового способу життя; підвищення престижу служби в поліції;

– залучення до патріотичного виховання діячів сучасної культури, мистецтва, науки, спортсменів;

– проведення в колективах курсантів заходів, приурочених до загальнодержавних свят.

Патріотичне виховання може реалізовуватися і в індивідуальній виховній роботі з курсантами.

Індивідуальна виховна робота – це комплекс організаційних, морально-психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких та соціальних заходів, спрямованих на забезпечення формування і розвитку в працівників особистої відповідальності та свідоме виконання вимог Конституції та законів України, вірності Присязі, дотримання Кодексу честі, Етичного кодексу працівника органів внутрішніх справ України, високої духовної культури і моральних якостей, почуття патріотизму, державного світогляду, засвоєння морально-етичних норм поведінки тощо.

Метою індивідуальної виховної роботи є цілеспрямоване формування правосвідомості та особистісних якостей майбутніх офіцерів поліції відповідно до загальнолюдських, національно-патріотичних та морально-етичних норм і вимог професійної діяльності.

Форми індивідуально-виховної роботи, які доцільно використовувати для здійснення патріотичного виховання: індивідуальні бесіди; індивідуальні завдання та доручення; індивідуальна допомога; заслуховування звітів та повідомлень осіб перемінного складу; особистий приклад; використання методів морального впливу; використання засобів пропаганди та агітації.

Поєднання групових та індивідуальних форм у виховній роботі з майбутніми офіцерами поліції дозволить підвищити ефективність впливу на особистість в контексті їх патріотичного виховання.

Одержано 07.03.2016

УДК 316.627

Лариса Петрівна ВОЛЧЕНКО,

*аспірант кафедри психології Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк)*

ДО ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ СТРУКТУР

Проаналізовано проблему патріотичного виховання молоді, яка сьогодні має важливе суспільне та державне значення. Розглянуто основні принципи виховного процесу та система соціально-психологічних впливів, за допомогою яких здійснюється формування патріотичних установок у юнаків і дівчат, які навчаються у вищому навчальному закладі.

Патріотизм громадянина сучасної України, незалежно від його національності, вірувань, місця проживання, повинен підтверджуватися

наявністю таких якостей: розуміння і поділяння сутності національної ідеї; сприяння своєю професійною діяльністю економічному, науковому та культурному зростанню Батьківщини; глибока шана до державної мови та послуговування нею в офіційному житті; любов, захист і відстоювання своєї рідної мови, традицій, звичаїв при безумовній повазі до мов, традицій та звичаїв інших націй та народностей, які проживають у державі; збереження власного здоров'я і здоров'я співгромадян; громадянська активність, що проявляється в нетерпимому ставленні до випадків порушень чинного законодавства та моральних правил людського співжиття, створенні та забезпеченні умов для безпечного довілля; любов до рідної країни і готовність до її захисту; гордість за належність до українського народу й відстоювання його інтересів [2].

При здійсненні виховного процесу, який спрямований на формування патріотичних установок у юнаків і дівчат, слід дотримуватися таких принципів:

– *принцип національної спрямованості*, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

– *принцип самоактивності й саморегуляції* забезпечує розвиток у вихованця суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень;

– *принцип полікультурності* передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;

– *принцип соціальної відповідності* обумовлює потребу узгодження змісту і методів патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій організовується виховний процес, і має на меті виховання в дітей і молоді готовності до захисту вітчизни та ефективного розв'язання життєвих проблем;

– *принцип історичної і соціальної пам'яті* спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності;

– *цілеспрямованості*, який полягає у спрямуванні виховних зусиль педагога для досягнення мети патріотичного виховання;

– *демократизації* – передбачає усунення авторитарного стилю виховання як безрезультативного, недієвого і неприйняттого в новому суспільстві, глибоке усвідомлення взаємозв'язку між ідеалами свободи, правами людини і громадянською відповідальністю;

– *гуманізації* – створення умов для формування кращих якостей і здібностей студентів, джерел її життєвих сил. Гуманізація взаємин вихователя і вихованців передбачає встановлення суб'єкт-суб'єктної взаємодії, при якій учасники виховного процесу виступають рівноправними партнерами, беруть до уваги позицію один одного, визнають право на її відмінність від власної, узгоджують свої позиції;

– *психологізації виховання* – передбачає знання вихователем психологічних особливостей вихованців, закономірностей виховання і розвитку юнаків і дівчат, оволодіння технологією психодіагностики рівня вихованості особистості, корекції виховного процесу [1; 2].

Проте формування патріотичних установок у юнаків і дівчат повинно здійснюватися на підставі системи соціально-психологічних впливів [2]. Найбільш дієвими впливами, як ми вважаємо, на теперішній час, є такі:

– *соціальний доказ* – стає дієвим якщо спостерігається наявність двох чинників: невпевненості (коли індивід вагається у ситуації невизначеності) та подібності (йти за тими, хто на тебе схожий);

– *прихильність* – люди засвоюють поведінку тих, кого вони бачать і ким захоплюються;

– *авторитет* – індивіди, які поважно ставляться до авторитету та його символів, так або інакше підкоряються й суб'єктивним контурам регулювання.

– *мода* – наслідування, яке складає її основу, стимулюється цілеспрямованим зараженням; все, що є вітчизняним стає престижним та особливо цінним, а за допомогою ЗМІ стає можливим ефективне розповсюдження таких моделей для наслідування іншими.

Таким чином, процес патріотичного виховання юнаків і дівчат, повинен ґрунтуватися на зазначених принципах, а в самій роботі з формування патріотичних установок у студентів і курсантів ми пропонуємо використовувати систему соціально-психологічних впливів, яка забезпечить ефективність усього виховного процесу.

Список використаних джерел:

1. Гарькавець С. О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі : монографія / С. О. Гарькавець. – Луганськ : Ноулджд, 2010. – 343 с.

2. Матяшук В. Сучасне патріотичне виховання в школах України : [посібник] / Валентина Матяшук. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 384 с.

Одержано 07.03.2016

Секція 2

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ РІЗНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

УДК 159.922

Вадим Іванович БАРКО,

*професор кафедри соціології та психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ,
доктор психологічних наук, професор;*

Вадим Вадимович БАРКО,

*науковий співробітник лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ),
кандидат педагогічних наук*

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ДЕМОКРАТИЧНИХ КРАЇНАХ

Висвітлено теоретичні та прикладні аспекти діяльності керівників і соціальних служб поліції демократичних зарубіжних країн в напрямі збереження психологічного здоров'я поліцейських. Увага приділяється механізмам психологічного відбору поліцейських і технологіям проведення психопрофілактичної роботи з персоналом поліції.

Службова діяльність поліцейських традиційно відноситься до складних видів професійної діяльності, вона супроводжується значними психофізіологічними і фізичними навантаженнями на працівників, багатьма чинниками ризику для їх життя і здоров'я. Дослідження зарубіжних авторів свідчать про те, що складні умови роботи поліцейських нерідко призводять до порушень у психічній діяльності працівників, тому важливим напрямом підвищення ефективності функціонування поліції є проведення психологічною службою і керівниками психопрофілактичної роботи з персоналом, спрямованої на забезпечення психологічного здоров'я працівників, здатності протидіяти стресам, конфліктам тощо.

Розглянемо основні теоретичні і прикладні підходи, які практикуються в нашій країні і поліціях зарубіжних країн і підтвердили свою ефективність.

При розгляді проблематики збереження психологічного здоров'я поліцейських зарубіжні дослідники особливу увагу приділяють

питанням менеджменту і ролі керівника в цьому процесі. Сучасним напрямом поліцейського менеджменту в країнах заходу є *проактивний підхід* до управління персоналом; він базується на ідеї профілактики проблем усередині поліцейської організації і в зовнішньому середовищі за рахунок дотримання психологічних умов: а) забезпечення гуманістичного підходу до працівників; б) організації командної роботи та лідерства в підрозділах; в) мотивації і стимулюванні роботи поліцейських, їх особистісного розвитку.

В зарубіжних країнах кадрові апарати надають великого значення врахуванню індивідуальних якостей і здібностей кандидатів на роботу в поліцію, дослідженню стану психічного здоров'я і стресостійкості поліцейських. В поліції США і Великобританії практикуються кількадевні процедури професійного відбору кандидатів, в ході яких вивчається психологічна готовність до роботи в поліції. Ще на початку 50-х рр. XX століття В. Леонард (США) склав перелік якостей, які потрібні поліцейському. Сьогодні у США поліцейським органам рекомендовано керуватися вимогами, які передбачають: 1) громадянство, 2) досягнення 21 року, 3) відсутність кримінального минулого, 4) обов'язкова шкільна освіта, 5) відповідний характер і моральні якості, 6) відсутність фізичних, емоційних і психічних недоліків, 7) проходження співбесіди, що встановлює здатність кандидата до спілкування, емоційні особливості, деякі риси характеру. Американські вимоги взяті за основу і конкретизовані в багатьох країнах світу, наразі їх можливо об'єднати в чотири групи: а) інтелект і освіта, б) особистість і міжособистісні стосунки, в) темперамент і характер, г) здатність до професійного і особистісного розвитку.

В усіх поліцейських формуваннях претенденти на службу в поліцію обстежуються психологом. Інструментами такого психологічного обстеження є співбесіди, суб'єктивні опитувальники і об'єктивні тести, ділові та рольові ігри, поліграфні опитування, тренінги.

Зазвичай, співбесіду з кандидатом проводить або чиновник кадрового апарату, або особисто начальник поліції. Якщо результати співбесіди і дані тестування виявляються задовільними, компетентний начальник може видати наказ про зарахування в поліцію, що, зазвичай, означає направлення на навчання і подальше проходження служби впродовж певного терміну. Нерідко прийому на роботу передують конкурси. Першою стадією конкурсу є усна співбесіда, друга стадія складається з усних і письмових тестів, за результатами конкурсу складається список кандидатів. Відібрані кандидати зараховуються на службу в поліцію з проходженням випробувального терміну. У США він не перевищує одного року, у Великобританії – двох. У період

випробувального терміну кандидат проходить первинне навчання і несе службу під керівництвом наставника.

Наразі психологічні або психосоціальні служби працюють в поліціях усіх розвинутих країн. В Германії перед такою службою стоять наступні завдання: профілактика суїцидів; допомога службовцям у разі гострих стресових ситуацій, при виникненні депресії, страхів; психотерапевтичне консультування службовців, коучинг для керівного складу, проведення лекцій, повчальних семінарів і тренінгів. У поліції Баварії, наприклад, існує також інститут службовців, які на громадських засадах виконують роль консультантів з питань гендерної рівності в поліції, моббінгу з питань різних залежностей. В деяких землях Германії створені також Центральні психологічні служби поліції. Її завдання багато в чому спрямовані на збереження психологічного здоров'я і полягають в наступному: а) організаційний розвиток поліції і робота з персоналом; б) підтримка оперативної поліцейської діяльності; в) консультування поліцейських, профілактика постстресових розладів, співпраця з клініками, психотерапевтами, медичною поліцейською службою.

З метою підвищення ефективності професійної діяльності в поліціях зарубіжних країн широко застосовується технологія соціально-психологічного тренінгу. Основними цілями є: розкриття особистісного потенціалу і перспектив і професійного росту поліцейських; виявлення здібностей і можливостей працівників; допомога у протидії кризовим явищам, протидії стресам і емоційному вигоранню; розвиток комунікативних навичок; допомога поліцейським у плануванні життя і службової кар'єри тощо. Тренінг переважно ґрунтується на засадах гуманістичної психології, досвід його використання в поліцейських школах, зокрема м. Брамсхіл (Великобританія), свідчить про інтерес до нього з боку працівників поліції і його високу ефективність. Окремі тренінги присвячені підготовці поліцейських менеджерів, їх тематика наступна: «Підготовка до проактивного поліцейського управління»; «Побудова команди поліцейського підрозділу»; «Ефективне поліцейське лідерство»; «Антикризовий поліцейський менеджмент»; «Поліцейський менеджмент і дотримання прав людини»; «Розвиток комунікативних умінь поліцейських менеджерів» тощо.

Аналіз публікацій також свідчить про те, що в поліцейських організаціях зарубіжних країн багато уваги приділяють підтриманню рівня працездатності і позитивного емоційного стану працівників, забезпеченню поліцейським допомоги при розв'язанні проблемних ситуацій, профілактиці конфліктів і підтримці соціально-психологічного клімату в організації тощо. Це здійснюється з використанням багатьох

методів, засобів і прийомів. Так, при призначенні поліцейського на певну зміну у поліції Нью-Йорка (США) враховуються психофізіологічні цикли – поведінковий, фізичний і психологічний, таке врахування суттєво підвищує ефективність роботи працівника і зменшує стомлюваність. Дослідження науковців (Е. Янгстром та ін.) присвячені зменшенню негативного впливу шкідливих чинників професійної діяльності на психіку поліцейських, підтримці їх працездатності, розвитку стресостійкості, розробці методів аутотренінгу. В поліції РФ значна увага приділяється розробці спеціальних програм, спрямованих на здійснення психопрофілактичної роботи з особовим складом. Психопрофілактичні і психокорекційні заходи мають на меті на зняття негативної дії стресу, підвищення професійної мотивації. При появі емоційного вигорання у співробітника увага звертається на поліпшення умов праці, характер взаємовідносин в колективі, розподіл навантаження. З метою підтримання психологічного здоров'я в поліції РФ практикуються наступні напрями психопрофілактичної роботи: допомога у визначенні короткострокових та довгострокових цілей; навчання використанню «тайм-аутів», періодів відпочинку в робочий час; вироблення навичок саморегуляції; забезпечення стратегії і тактики професійного розвитку і самовдосконалення; опрацювання можливостей відходу від непотрібної конкуренції в правоохоронних органах; насичення позитивними емоціями, вироблення навичок саморефлексії; планування заходів по підтримці хорошої фізичної форми.

Список використаних джерел:

1. Поляков А. В. Психологическое сопровождение сотрудников полиции / Поляков А. В. // Ученые записки СПбГИПСР. – 2014. – Т. 22, вып. 2. – С. 53–57.
2. Цветков В. Л. Полицейская психология: опыт Испании / В.Л. Цветков // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2014. – № 4. – С. 86–90.
3. Aldwin C. M. Stress, Coping, and Development: an Integrative Perspective / C. M. Aldwin. – 2nd ed. – N.Y. : Guilford, 2007. – 432 p.
4. Hardiness training for high risk undergraduates / S. Maddi, D. M. Khoshaba, K. Jensen, E. Carter, J. L. Lu, R. H. Harvey // NACADA Journal. – 2002. – № 22. – Pp. 45–55.
5. Shift Work and Sleep: The Buffalo Police Health Study / Luenda E. Charles et al. // Policing: An International Journal of Police Strategies and Management. – 2007. – № 2. – Pp. 215–227.

Одержано 03.03.2016

УДК 159. 371

Сергій Іванович ЯКОВЕНКО,

*перший проректор Київського інституту сучасної психології та психотерапії,
доктор психологічних наук, професор;*

Майя Автандилівна БАРДОВА,

ад'юнкт Одеського державного університету внутрішніх справ

ПІДГОТОВКА ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ ДО ПЕРЕГОВОРІВ

Розглянуто специфіку комунікативної діяльності правоохоронців, зокрема, переговорів із злочинцями, окреслено шляхи формування переговорної компетентності.

Підготовка у ВНЗ МВС України майбутніх поліцейських офіцерів, а також навчання працівників патрульної служби поліції передбачає формування у них розвинених комунікативних умінь та якостей, здатності безконфліктно та продуктивно спілкуватися із різними категоріями громадян. Насамперед йдеться про уміння вислуховувати та розуміти пересічних громадян, відповідати на їхні запитання, отримувати заяви та повідомлення.

Спілкування із потерпілим емоційно забарвлене, вимагає від працівника поліції не просто уваги, а й проявів емпатії, співчуття й підтримки. Опитування свідків теж не просте завданням, адже вони можуть бути зацікавленими у вирішенні справи, щось приховувати, свідомо чи не свідомо викривляти інформацію. Питанням тактики, психології допиту свідків та підозрюваних присвячено чимало праць. При цьому варто зауважити, що сучасні злочинці є не поганями (на побутовому рівні) психологами, вони цікавляться методами психологічного впливу, намагаються маніпулювати, провокувати, залякувати опонента, вступають з ним у протиборство. Окремо розглядається питання про переговорну компетентність правоохоронців.

За законом України «Про боротьбу з тероризмом» [1], переговори – це один з ненасильницьких способів боротьби зі злочинністю. В деяких кримінальних ситуацій діалог безпосередньо із злочинцем(-ями) має на меті схилення їх до відмови від подальшої злочинної діяльності, до активного сприяння розкриттю і розслідуванню злочинів, розшуку та затриманню осіб, що вчинили правопорушення, усуненню заподіяної шкоди, одержання оперативно важливої інформації.

Вітчизняними та іноземними науковцями проведено чимало наукових досліджень у сфері переговорної діяльності у системі МВС (М. В. Андрєєвим (1997), В. П. Ілларіоновим (1995), В. М. Форноляк (2000)). У працях М. М. Васильєва, А. В. Загорського, М. В. Кіреєва,

А. Ф. Майдикова, О. М. Морозова розкриті методи та прийоми проведення переговорів із різними категоріями правопорушників – в установах виконання покарань, у випадках викрадення людей, при погрозах вчинення терористичних актів, при затриманні озброєних злочинців та в інших екстремальних ситуаціях, де фігурують психічно неадекватні, хворі люди, фанатики, особливо небезпечні рецидивісти а переговори доводиться проводити тим правоохоронцям, які першими опинилися на місці подій, а не спеціально навченим переговорникам, відзначає І. Дубова.

Досвід використання працівниками правоохоронних органів психолінгвістичних прийомів впливу на терористів описує В. Ф. Лобжанідзе (1997, 2003). Компаративне дослідження з узагальнення досвіду ведення переговорів з терористами «в ситуації заручника» співробітниками правоохоронних органів США проведено А. Б. Будановим (1995). Проте в останні роки активність науковців системи МВС щодо досліджень чинників успішних переговорів знизилася, в реальних ситуаціях перевага часто надається силовим методам. Які дозволяють вирішувати проблему швидко, але не завжди «безкровно».

Сьогодні у спеціальних підрозділах поліції багатьох західних країн, існують спеціально створені групи (відділи, підрозділи) ведення переговорів, діяльність яких спрямована на вирішення конфліктних ситуацій без застосування сили (антикризові переговори): переговори з особами схильних до ауто агресивної поведінки, взаємодія з натовпом, ведення переговорів в ситуації захоплення заручників, звільненням (обміну) полонених тощо. Такі переговори принципово відрізняються від переговорів в бізнесі чи політиці своєю безкомпромісністю: «злочинець повинен бути в тюрмі».

Група переговорників, як правило складається з керівника переговорників (їх число визначається залежно від особливостей кримінальної ситуації), консультанта-психолога, оперативних працівників швидкого реагування, перекладачів. Переговорники, як правило, підбираються на добровільній основі з урахуванням особистих і професійних якостей з числа співробітників, які володіють навиками переконання, що відрізняються самовладанням, емоційністю, швидкістю реакції, наявністю необхідних інтелектуальних і комунікативних задатків, гуманних спонукань.

Аналіз теорії переговорної діяльності у сфері боротьби з тероризмом, а також практичних рекомендацій з переговорів у кризових ситуаціях дозволив виділити низку необхідних для переговорників важливих психологічних якостей: висока стресостійкість; розвинені

воля, інтуїція; швидкість та гнучкість мислення, які дозволяють прогнозувати розвиток подій та спрямовувати їх в бажаному напрямку, вправність у виборі мовних засобів впливу; спостережливість; виразна мова; навички переконання; емпатія й уміння викликати довіру [3].

Слід зазначити, що основними компонентами підготовки переговорників в системі органів внутрішніх справ, є якісний професійно-психологічний відбір кандидатів з необхідними і важливими для переговорника якостями; навчання їх прийомам експерс-діагностики психічних станів; формування навичок ведення переговорів і психологічного впливу, практичне відпрацювання умінь і навичок у модельованих і реальних умовах, як безпосередньо, так і за допомогою засобів зв'язку. Неповторність переговорів зі злочинцями в кризових ситуаціях вимагають від переговорників чималих знань в галузі психології особистості, стійких комунікативних навичок, і гнучкості в ході ведення діалогу, а також знань психіатрії й наркології при переговорах з психічно неврівноваженими та хворими людьми (зокрема, схильними до розширених самогубств), ерудиції – при спілкуванні з релігійними фанатиками; для цього потрібна підготовка [4].

Підготовка переговорників включає в себе кілька рівнів формування професійної переговорної ефективності: базова поведінкова тактика; переговорна грамотність; переговорна компетентність; переговорна культура особистості переговорника, злагодженість дій переговорної групи і групи активних дій. Стихійно надбаний працівниками поліції досвід ведення переговорів з побутовими хуліганами чи домашніми насильниками корисний, але, звичайно, не достатній. Без спеціального і цілеспрямованого навчання не важко сподіватися на стабільність вирішення завдань переговорів. Поява в навчальних планах відповідних дисциплін заслуговує на схвалення, але необхідна спеціальна підготовка саме фахових парламентарів, і не тільки для СБУ чи пенітенціарних установ, але й поліцейських структур. Результативність такої підготовки визначається її практичністю, виконанням конкретних завдань в спеціально змодельованих ситуаціях [5].

Виходячи з цього, вважаємо за доцільне підготувати груп парламентарів для ведення переговорів в ситуаціях, коли на вулицях міст перетинаються групи людей, які мають різні політичні, релігійні, економічні погляди, або є фактично найманцями («тітушками»), які при певних умовах можуть перейти від суперечок та образ до небезпечних бійок та збройного конфлікту, убивств.

На нашу думку обов'язковою є підготовка керівників підрозділів Національної поліції на базі навчальних закладів МВС України за програмою, яка б передбачала необхідну кількість годин аудиторних

занять, для проведення з ними: тренінги з різних аспектів переговорної діяльності; проведення ділових та імітаційних ігор з моделюванням різноманітних сценаріїв з метою розвитку переговорної компетентності та формування належної переговорної культури.

Список використаних джерел:

1. Про боротьбу з тероризмом : закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

2. Форноляк В. М. Проблема ведення переговорів з терористами, які захопили заручників / В. М. Форноляк // Уряду України, Президенту, законодавчій, виконавчій владі : аналіт. розробки, пропозиції наук. та практ. працівників. – Т. 19 : Тероризм і боротьба з ним / ред. рада: А. І. Комарова (голов. ред.), Ю. В. Землянський, В. О. Євдокимов та ін. ; редкол.: В. І. Андрейцев, В. М. Князев, В. П. Тронь та ін. – Київ : Проблеми людини, 2000. – С. 521–528.

3. Вахнина В. В. Психологические особенности кризисных ситуаций переговорной деятельности сотрудников ОВД в рамках системно-ситуативного подхода / В. В. Вахнина // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2014. – № 3 (58). – С. 90–94.

4. Андреев Н. В. Психологическое обеспечение переговорной деятельности сотрудников ОВД в экстремальных ситуациях / Н. В. Андреев. – М. : Акад. МВД России, 1997. – 72 с.

5. Илларионов В. П. Переговоры с преступниками (правовые, организационные, оперативно-тактические основы) / В. П. Илларионов. – М. : Юрид. ин-т МВД Российской Федерации, 1994. – 127 с.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.9

Юрій Васильович АЛЕКСАНДРОВ,

доцент кафедри соціології та психології

факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ САМОСВІДОМОСТІ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Робота присвячена питанню самосвідомості курсантів військового вищого навчального закладу. Самосвідомість людини формується з дитинства і розвивається і формується під впливом взаємодії з соціумом. Вона включає в себе компоненти я-концепції, якісної та кількісної самооцінки особистості. Розкриті особливості самосвідомості студентів та курсантів військового вищого навчального закладу.

Сьогодні однією з головних завдань вищих військових навчальних закладів – це максимально наблизити навчання і виховання до потреб

часу, допомогти курсанту розкрити свої найкращі якості, щоб підготувати фахівця своєї справи який поєднував би в собі широку фундаментальну наукову підготовку з глибокими всебічними знаннями своєї військової спеціальності. Потрібно виховати та навчити майбутнього спеціаліста який би був переконаний у необхідності ефективного оволодіння професією, відповідально служив батьківщині та усвідомлював своє високе призначення. В цьому питанні не останню роль у досягненні поставлених цілей грає рішення проблеми розвитку професійної самосвідомості майбутніх офіцерів. Самосвідомість сприяє формуванню майбутнього офіцера.

У вітчизняній науці питанням розвитку «самосвідомості» приділяли увагу вчені Г. М. Андреева, Л. І. Божович, С. Д. Давидов, І. С. Кон, А. Г. Спіркін та інші, які відзначали «прикордонний» характер проблеми самосвідомості. Особливий інтерес представляють роботи військових психологів з даної проблематики. Наприклад, І. В. Біочинський, Г. А. Волковицький, В. М. Герасимов, П. А. Корчемний, Л. Г. Лаптев, В. Г. Михайлівський наголошували, що сучасна армія потребує сьогодні фахівців, здатних самостійно і компетентно приймати рішення, готових брати на себе відповідальність за прийняті рішення і їх здійснення, чітко визначаючи мету своєї діяльності, могли прогнозувати варіанти досягнення цілей, аналізувати хід і результати діяльності, аналізувати причини невдач, вміти долати труднощі. Все це неможливо без високого рівня сформованості професійної самосвідомості.

Вивчаючи проблему самосвідомості, А. Г. Спіркін дає наступне визначення: «Самосвідомість – це усвідомлення й оцінка людиною своїх дій, їх результатів, думок, почуттів, морального вигляду й інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісна оцінка самого себе і свого місця в житті. Самосвідомість – конститууюча ознака особистості, що формується, разом із становленням останньої» [1, с. 149].

У вітчизняній психологічній літературі «образ Я» розглядається і в функції мотивації і в функції організації дій суб'єкта, і як синонім самосвідомості (Л. І. Божович [2, с. 244], М. І. Лісіна [3, с. 49]), і як результат розвитку самосвідомості, і як його продукт (В. І. Юрченко [4, с. 119–123]).

Для позначення продукту самосвідомості і самопізнання нерідко використовують поняття «Я-концепція». До розмежування «Я-образу» і «Я-концепції» існує два підходи. Перший полягає у визначенні цих понять як синонімічних, другий же – у пошуку фіксованих розходжень. Так, А. В. Захарова розділяє «образ Я» і «Я-концепцію» за ступенем їх структурної організованості і стійкості, динамічності в часі. «Я-концепція» – константний компонент самосвідомості, що визначає

загальне відношення особистості до себе, її самопочуття, яка детермінує не тільки сприйняття нею різних сторін власної особистості, але і навколишнього світу» [5, с. 5–14].

Об'єктом дослідження виступає самосвідомість, предметом є складові самосвідомості курсантів, а мета – виявити специфіку складових самосвідомості курсантів військового ВНЗ.

В ході дослідження було використано такі методи емпіричного дослідження: методика «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпартленд; модифікація Т. В. Рум'янцевої); методика самооцінки особистості (С. А. Будассі); методика Особистісний диференціал; методика «Символ життєвого успіху».

У дослідженні приймали участь 60 курсантів та студентів Харківського університету повітряних сил імені І. Кожедуба. Першу групу склали курсанти 4 курсу, віком 21 рік, в кількості 30 осіб. У якості контрольної групи виступили студенти 4 курсу, віком 21 рік, в кількості 30 осіб.

Аналіз літератури показав, що у психологічній науці самосвідомість розглядається різними авторами, виходячи із різних підходів. Дані обставини свідчать про те, що самосвідомість як психологічний феномен залишається актуальним та важливим предметом для дослідження, так як самосвідомість впливає на розвиток особистості, на її орієнтації в соціумі, її цінності та інше. Самосвідомість – це, насамперед процес, за допомогою якого людина пізнає себе і ставиться до самої себе. Вона включає в себе я-концепцію, «образ я», самооцінку. Своєрідність професійного самоусвідомлення курсантів визначається тим, що включає в себе не тільки усвідомлення себе як суб'єкта навчально-професійної, але й майбутньої військово-професійної діяльності. Самопрезентації власного Я у курсантів військового ВНЗ та студентів мають певні відмінності. У курсантів менш вираженим є рефлексивне Я, вони менш схильні до сумнівів щодо себе та свого вибору, вони також, виявляють більшу схильність до полярних оцінок, дихотомічності мислення. У них більш вираженою є особистісна ідентичність. В порівнянні з курсантами група студентів виявляє домінування показника «Сумнівний тип», а отже ті студенти, які проявляють соціальну ідентифікацію, переживають особистісну кризу, або їм властива нерішучість як особистісна характеристика.

Курсанти мають більш адекватну самооцінку та проявляють свої вольові якості в більшій мірі, ніж студенти. Тобто під час виконання покладених на них завдань, група курсантів зможе адекватно оцінити себе, проявити вольові якості, та об'єктивно підійти до вирішення поставлених завдань. Курсанти проявляють впевненість в собі,

адекватність, цілеспрямованість, терпіння, та витримку, що може свідчити про їх готовність успішно виконувати свої військові обов'язки та розвиватись в професійному напрямку. Показники групи студентів свідчать про проявлення недиференційованої самооцінки яка за своїми показниками співпадає з показником невпевненості в собі або кризи особистості на даному етапі розвитку, недеференційована самооцінка впливає на емоційне відношення особистості до самої себе. Група студентів знаходиться на переломному етапі свого внутрішньо-особистісного розвитку.

У той же час у курсантів визначено нижчі показники за шкалою «Оцінка», що відбиває меншу схильність усвідомлювати себе як носія позитивних, соціально бажаних якостей особистості. Курсанти мають більш чіткі та продуктивні уявлення щодо професійного зростання. Уявлення себе в тій чи іншій професійній діяльності впливає на вибір та ефективність професійної діяльності особистості, тобто включення курсантів у реальну професійну діяльність актуалізує представлення про себе в професійній діяльності. Це підтверджує необхідність створення практичних умов під час навчання, спрямованих на краще розуміння та уявлення майбутньої професійної діяльності, за яких як курсанти, так і студенти, зможуть чітко співставити вимоги, які висуває певна професія зі своїми знаннями, уміннями, навичками, уподобаннями, та схильностями до професійної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание / А. Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1972. – 471с.
2. Божович Л. И. Проблемы формирования личности : избр. психол. тр. / Л. И. Божович ; под ред. Д. И. Фельдштейна. – Москва ; Воронеж : Ин-т практ. психологии, 1995. – 375с.
3. Лисина М. И. Проблема онтогенеза общения : [монография] / М. И. Лисина : НИИ общ. и пед. психологии Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1986. – 144 с.
4. Юрченко В. Вплив взаємин між студентами і викладачами на «Я-концепцію» майбутнього вчителя / В. Юрченко // Освіта і управління. – 1997. – Т. 1, № 1. – С. 119–123.
5. Захарова А. В. Структурно-динамическая модель самооценки / А. В. Захарова // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 5–14.

Одержано 07.03.2016

УДК 378.4:351.741

Тетяна Львівна БІЛОУС,

*доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат педагогічних наук*

АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ДО РОБОТИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Проаналізовано професійну підготовку працівників ОВС України, обґрунтовано необхідність педагогічної, психологічної, правової й фізичної підготовки працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах.

Розбудова і становлення правової держави в Україні здебільшого залежить від тих, хто захищає, охороняє права людини – від працівників ОВС МВС України. Діяльність працівників ОВС України є особливо ризикованою і небезпечною в умовах поєднання кризи в країні й подолання системного порушення прав людини, росту злочинності та кількості зброї на руках у злочинців, збільшення випадків актів тероризму, залякування населення. Ненормовані умови праці, постійний стрес, загроза життю та здоров'ю працівників ОВС, нові форми злочинності вимагають формування в працівників ОВС професійної готовності до роботи в екстремальних умовах.

Найвні дослідження в галузі підготовки працівників ОВС до роботи в екстремальних ситуаціях В. Андрсюка, Л. Казміренко, Я. Кондратьєва, М. Костицького, В. Синьова, Г. Туманова, С. Яковенка та ін. розкривали правові, психологічні, організаційні засади підготовки працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах. Позиції нового бачення сутності професійної підготовки курсантів у системі ВНЗ МВС України представлено у працях О. Бандурки, В. Дяченка, І. Котенева, С. Кузніченка, В. Лукашевича, В. Пліска.

Метою даного дослідження є аналіз професійної підготовки працівників ОВС України до роботи в екстремальних умовах, що виникають при надзвичайних ситуаціях та в умовах різних видів катастроф.

В теорії професійної педагогіки розпочнемо з теоретико-методичних засад професійної підготовки фахівців у ВНЗ, які є базою підготовки працівників ОВС у ВНЗ МВС України. Професійна діяльність працівників ОВС – надзвичайно складна, напружена та небезпечна. Вона вимагає як спеціального професійного відбору працівників ОВС, так і професійної підготовки їх до роботи в різних умовах, у тому числі в екстремальних, наслідком чого є формування їх

готовності до дій в екстремальних ситуаціях. Екстремальними умовами роботи працівника ОВС є такі умови його праці, що знаходяться на межі чи перевищують резервний потенціал організму, в яких один або декілька факторів мають екстремальні, тобто гранично можливі постійні значення [2, с. 6].

Цінним для нашого дослідження є увага не тільки до процесуальної складової підготовки, а й до особистості фахівця, який реалізує професійні функції в екстремальних умовах, від якої залежить якість виконання цих функцій. Подібні акценти знаходимо в дослідженнях щодо підготовки працівників ОВС до роботи в екстремальних ситуаціях. Так, у своєму дослідженні В. Лефтеров розкриває теоретичні підходи щодо розвитку особистості й психологічні особливості, шляхи і засоби психосоціального та професійного розвитку фахівців екстремальних видів діяльності [5].

У підручнику М. Ануфрієва, О. Бандурки, О. Ярмиша «Вищий заклад освіти МВС України» узагальнено досвід роботи відомчих вищих закладів освіти, нормативно-правову базу їх діяльності; розглядаються питання структури, управління, організації навчального процесу, методичної, науково-дослідницької, виховної роботи. Авторами використано значний фактичний матеріал і великий власний досвід керівної, наукової, педагогічної діяльності в системі МВС України [1].

Педагогічні дослідження розкривають питання підготовки працівників ОВС до екстремальних умов певною мірою. Як стверджує В. Дяченко, «...вимоги до підготовки працівників системи МВС України якісно змінюються, так як ВНЗ освіти покликані не тільки дати визначену програмами суму знань майбутньому працівнику ОВС, але й навчити його мислити творчо, нестандартно, приймати швидкі та єдино правильні рішення часом у складних, екстремальних ситуаціях, наполегливо долати труднощі та тимчасові невдачі у службовій діяльності» [3, с. 10].

С. Яворський у своєму дослідженні «Підготовка курсантів навчальних закладів МВС України до професійних дій у нетипових ситуаціях оперативно-службової діяльності» визначив поняття «нетипова ситуація» й запропонував класифікацію нетипових ситуацій в оперативно-службовій діяльності з визначенням компонентів професійної готовності до дій у нетипових ситуаціях: мотиваційний, орієнтувальний, операційний, вольовий, оціночний та критерії до них [8].

Як слушно зазначає Л. Криворучко, під час виконання правоохоронцями службових обов'язків трапляються нещасні випадки, наслідками яких часто стають травмування та загибель працівників, діючих в екстремальних умовах. Забезпечити абсолютну безпеку в таких

випадках неможливо, однак можливо знизити ступінь ризику до безпечних умов праці. Підвищення рівня професійної підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах автоматично підвищує і рівень безпечності під час служби в нормальних умовах [4].

В. Шевченко теоретично обґрунтував та експериментально довів ефективність нових програм навчально-бойової підготовки особового складу Збройних сил України на основі психофізіологічного підходу до їх професійної діяльності в екстремальних ситуаціях та миротворчих місіях. Ці програми забезпечили професійну надійність і боєздатність військовослужбовців [6].

Крім того, Г. Яворською у посібнику «Педагогіка для правників» висвітлюються найважливіші положення педагогіки з урахуванням специфіки правоохоронної діяльності та розкриваються загальні основи педагогіки як науки, теорії і практики організації навчального і виховного процесів, особливості системи юридичної освіти в Україні та в інших країнах. А також нею визначено складові педагогічної діяльності в діяльності юриста: педагогічне спостереження, педагогічний аналіз, прийняття педагогічного рішення, педагогічне спілкування, педагогічний вплив та педагогічна оцінка. Важливо й те, що у цій роботі можна знайти опис складових педагогічної техніки юриста: психотехніка, педагогічна техніка використання мовних і немовних засобів та багато інших технік і прийомів [7], які допомагають підвищити ефективність професійної діяльності, керувати своїм станом та впливати на інших.

Перспективними напрямками підготовки працівників ОВС у ВНЗ МВС України є: профілактика втрати професійних цінностей, формування позитивної мотивації до роботи, зміцнення здоров'я і стимулювання до самовиховання у тому числі фізичного самовиховання для фізичної підготовленості до екстремальних умов, формування емоційної стійкості, самоповаги, стресостійкості, психолого-педагогічних і спеціальних знань і вмій роботи в екстремальних умовах.

Таким чином, бачимо початок звернення педагогічних досліджень до професійної підготовки працівників ОВС, обґрунтування необхідності педагогічної, психологічної, правової та фізичної підготовки працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах, виокремлення окремих психологічних якостей, властивостей особистості, якостей особистості, необхідних для такої роботи, і шляхи, моделі, педагогічні умови їх формування на основі системного, особистісного, особистісно-орієнтованого, діяльнісного, психофізіологічного підходів.

Проаналізувавши стан проблеми, під професійною підготовкою ми розуміємо насичення всього навчально-виховного процесу у ВНЗ МВС

України в змісті, формах, методах засобами професії, наслідком чого є сформована готовність до професійної діяльності, задоволеність працею, її якістю, продуктивністю, засвоєння правил і норм професії, формування особистості працівника ОВС і усвідомлення ним себе як професіонала.

Виходячи з цього, можемо сформулювати основне протиріччя навчального процесу для працівників ОВС, яке повинно бути основою для формування професійної готовності до роботи в екстремальних умовах: це протиріччя між наявним досвідом, якостями особистості, знаннями, вміннями поведінки особистості в екстремальній ситуації та необхідними – тими, яких поки що немає, – знаннями, якостями, досвідом вмінь та навичок поведінки працівників в екстремальних умовах. Тобто весь процес професійної підготовки до роботи в екстремальних умовах у працівників ОВС повинен бути професійно спрямованим – як у меті, завданнях, змісті, так і в формах і методах підготовки, враховувати вікові та індивідуальні особливості працівників.

Проведене дослідження не вичерпує всієї різноманітності питань, пов'язаних з особливостями професійної підготовки до роботи в екстремальних умовах працівників ОВС. Воно дозволяє окреслити ті проблеми, які потребують додаткового вивчення, а саме: пошук шляхів підвищення мотивації працівників поліції, розвитку професійної підготовки до роботи в екстремальних умовах.

Список використаних джерел:

1. Ануфрієв М. І. Вищий заклад освіти МВС України : наук.-практ. посіб. / М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, О. Н. Ярмиш. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1999. – 369 с.
2. Білоус Т. Л. Формування професійної готовності до роботи в екстремальних умовах у майбутніх працівників органів внутрішніх справ України : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Білоус Тетяна Львівна. – Слов'янськ, 2015. – 21 с.
3. Дяченко В. І. Формування професійної усталеності курсантів вищих закладів освіти системи МВС : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Дяченко Василь Іванович. – Одеса, 2000. – 19 с.
4. Криворучко Л. С. Організація професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ до дій в екстремальних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Криворучко Лариса Сергіївна. – Харків, 2008. – 213 с.
5. Лефтеров В. О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.09 / Лефтеров Василь Олександрович. – Харків, 2008. – 37 с.
6. Психофізіологічний аналіз методологічних підходів до забезпечення професійної надійності і боєздатності військовослужбовців Збройних сил України / В. Є. Шевченко, В. В. Опанасенко, В. В. Маслюк, М. А. Остапенко, Н. В. Новосельська // Військова медицина України. – 2005. – Т. 5, № 1. – С. 38–41.

7. Яворська Г. Х. Педагогіка для правників : навч. посіб. / Г. Х. Яворська. – Київ : Знання, 2004. – 335 с.

8. Яворський С. Х. Підготовка курсантів навчальних закладів МВС України до професійних дій у нетипових ситуаціях оперативно-службової діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Яворський Сергій Харлампійович. – Одеса, 2004. – 223 с.

Одержано 07.03.2016

УДК 378.6+37.032.5

Руслан Гельманович ВАЛЄЄВ,

*доцент кафедри цивільного права та процесу факультету № 1
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
кандидат педагогічних наук*

ВИКОРИСТАННЯ ОСВІТНІХ ОНЛАЙН-КУРСІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Висвітлена роль пізнавальної самостійності поліцейських як їх готовності до самостійної професійної пізнавальної діяльності. Схарактеризовано умови формування пізнавальної самостійності та можливості їх реалізації за допомогою дистанційних курсів.

Професійна підготовка працівників органів внутрішніх справ у сучасній Україні виходить за межі вузької відомчої проблеми та привертає увагу громадянського суспільства, що обумовлене безпрецедентним експериментом інтенсивного створення нової поліції.

В останні роки низку наукових розвідок професійної освіти правоохоронців здійснили Л. Мороз, В. Лефтеров, О. Федоренко, Г. Яворська та інші фахівці. Визнаючи беззаперечну цінність цих досліджень, варто відзначити, що використання освітніх онлайн-курсів для формування пізнавальної самостійності поліцейських України ще не були об'єктом спеціального вивчення, що й обумовило вибір предмету нашої доповіді.

Численні критичні зауваження на адресу правоохоронних органів, на нашу думку, обумовлені не тільки об'єктивними факторами (консервативністю правоохоронної системи, її націленістю на формальні кількісні показники, високим рівнем терпимості до корупційних проявів), але й низкою суб'єктивних чинників. Серед них – нездатність значної кількості правоохоронців до ефективної організації самостійної професійної діяльності.

При цьому професійній діяльності поліцейських притаманний яскраво виражений пізнавальний характер. Більш того, на відміну від

більшості інших професій, їх професійна пізнавальна діяльність (слідча, оперативно-розшукова, правоохоронна тощо) протистоїть іншій пізнавальній діяльності – високомотивованій і все частіше високоорганізованій, високоінтелектуальній протиправній діяльності. До того ж, їхня професійна пізнавальна діяльність ускладнюється ситуаціями інформаційної невизначеності, дефіциту часу, професійного ризику, психічного та фізичного навантаження тощо.

Ці чинники актуалізують необхідність формування у майбутніх правоохоронців комплексної здатності до самостійної пізнавальної діяльності. Вивчення літератури дозволяє визнати, що найбільш вдалий конструкт для позначення такої готовності до пізнання – «пізнавальна самостійність».

Загальні теоретичні основи формування пізнавальної самостійності полягають у наступному: єдиним можливим середовищем її розвитку є самостійна пізнавальна діяльність; основним принципом її цілеспрямованого формування є послідовне поступове ускладнення такої діяльності. Концепція розвитку пізнавальної самостійності передбачає, що на підставі пізнавальних інтересів (усвідомлення наявних у кожного пізнавальних потреб) особистість проявляє пізнавальну ініціативу (вибирає об'єкт пізнання) та пізнавальну активність (наполегливо і з позитивними емоціями здійснює самостійну пізнавальну діяльність). У самостійній пізнавальній діяльності розвивається пізнавальна самостійність (знання, вміння, новий рівень пізнавальних потреб, інтересів, ініціативності й активності), щоб на наступному циклі нові пізнавальні інтереси привели до нової пізнавальної ініціативи, активності, діяльності тощо.

Однак така освітня стратегія (зауважимо, характерна для радянської та пострадянської педагогіки) зосереджує зайві для вищої школи зусилля педагогів на формування мотивації. Більш прагматична західна модель виходить із презумпції високої мотивації здобувачів вищої освіти, коли відправною точкою розвитку пізнавальних якостей виступає навчальна автономність студентів.

Навчальну автономність ми трактуємо як право та реальну можливість вибору освітніх альтернатив, а також обов'язок зробити хоча б мінімальний вибір і відповідальність за нього. Надання навчальної автономності можна забезпечити за рахунок технологічного дистанціювання освітніх ресурсів від особистості викладача, його особистого часу, місця знаходження та інших чинників. Хоча ІТ постають рушійною силою економічних, соціальних, культурних та навіть політичних перетворень у світі, але досить поширеним залишається феномен профанації ідеї інформатизації освіти, коли

замість створення якісно нових ресурсів традиційним засобам освіти формально надається «цифрова форма».

Тому серед усього різноманіття ІТ освіти варто відзначити дистанційні курси як комплекс освітніх ІТ, що ефективно забезпечують усі складові освітнього процесу: процес учіння, діяльність викладання, менеджмент навчального закладу та комунікацію відповідних учасників. Тобто дистанційний курс включає не лише різноманітні навчальні ресурси, створені викладачем, не лише різні колективні та індивідуальні форми взаємодії з ними з боку здобувачів освіти, але й «електронний деканат» з полегшенням більшості функцій, які виконує деканат у реальному освітньому середовищі.

Акцентуємо основні напрями використання освітніх ІТ для формування пізнавальної самостійності: за допомогою ІТ легше стимулювати афективні психічні процеси; ІТ можуть полегшити перебіг когнітивних процесів; ІТ здатні полегшити діяльність викладання; ІТ дозволяють ускладнювати самостійну навчально-пізнавальну діяльність здобувача освіти та реалізувати завдання, не доступні іншим засобам навчання.

Онлайн-курси, реалізовані, зокрема, за допомогою платформи MOODLE, дозволяють реалізувати можливість вибору таких освітніх альтернатив: часу, місця, темпу самостійної навчально-пізнавальної діяльності (звичайним розташуванням порталу у локальній комп'ютерній мережі ВНЗ та в Інтернеті); структури змісту дисципліни, рівня його складності, його послідовності (цьому сприяють властивості інтерактивності, гіпертекстуальності, телескопічності навчального контенту), форм пред'явлення матеріалу (цьому сприяє властивість мультимедійності), варіантів комунікації та співробітництва з іншими курсантами. Поступовому ускладненню самостійної навчально-пізнавальної діяльності сприяють: забезпечення зворотного зв'язку, автоматизованого контролю, моніторингу, діагностування, тренінгового характеру навчальних завдань, позбавлення від рутинних репродуктивних дій, полегшення забезпечення актуальності навчального контенту. Фактично, оболонка MOODLE визначально створена для забезпечення суб'єктності учнів, урізноманітнення видів його діяльності та комунікації.

Педагогічна умова підтримання позитивних психічних процесів та станів реалізовується у дистанційних курсах за рахунок їх придатності до інтеграції різних ресурсів та матеріалів (ілюстративної та когнітивної графіки, таблиць, «карт розуму», аудіо, відео, анімації, інтерактивних презентацій тощо). Забезпечення психологічного комфорту користувачів ІТ забезпечується, зокрема, інтуїтивно зрозумілим інтерфейсом

програми, розвиненою довідковою системою, наявністю експертної спільноти, що можуть надати допомогу.

Умова полегшення діяльності викладання реалізується у дистанційних курсах за рахунок підтримання навчальних ресурсів в актуальному стані та позбавлення викладача від багатьох рутинних операцій (моніторингу успішності, діагностики помилок, підрахунку балів, генерування варіантів тестових завдань тощо), що звільняє час для креативної діяльності.

Отже, дистанційні курси дозволяють комплексно реалізувати усі необхідні та достатні умови для розвитку пізнавальної самостійності поліцейських.

Список використаних джерел:

1. Osse A. Understanding policing : A resource for human rights activists / Anneke Osse. – Amnesty International Nederland, 2012. – 323 p.

2. Федоренко О. І. Навчальні можливості мультимедійних засобів навчання у підготовці курсантів до професійної діяльності / О. І. Федоренко // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки в діяльності ВНЗ МВС України : матер. наук.-практ. конф. (Харків, 16 квіт. 2015 р.). – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 126–128.

Одержано 10.03.2016

УДК 037.011.33(477)-057.30

Сергій Петрович ГІРЕНКО,

професор кафедри психології та педагогіки

факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат педагогічних наук, доцент

ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕРВИННОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Розглянуті деякі психолого-педагогічні аспекти конфліктологічної підготовки майбутніх працівників поліції. Визначені змістовні компоненти навчальних дисциплін конфліктологічного спрямування.

Останні інновації правоохоронної системи України свідчать про те, що значні зміни відбуваються не лише в критеріях відбору персоналу до Національної поліції, але й в етапності та змісті професійної освіти майбутніх поліцейських. Впровадження нових комунікативних форм спілкування поліцейських з громадянами, підвищення професійних та психологічних вимог до поліцейських, боротьба з асоціальними,

протиправними проявами поведінки та аморальними вчинками під час несення служби зумовили нові вимоги до первинної професійної підготовки майбутніх поліцейських, висуваючи на перші місця вміння ефективно спілкуватись, мати високий культурний рівень, бути ввічливим та неконфліктним, демонструвати емоційну стійкість та врівноваженість у складних службових ситуаціях.

Професійно-психологічна та конфліктологічна підготовка працівників нової поліції (патрульної служби, підрозділів особливого призначення «КОРД» та кіберполіції) включає цикл дисциплін, що мають на меті формування базового рівня професійної готовності до безпечного та конструктивного спілкування з різними верствами населення, подолання та попередження конфліктів, інших негативних психоемоційних станів під час виконання професійних завдань у правоохоронній сфері.

Розглянемо детальніше їх зміст та місце в професійній підготовці поліцейських.

Слід відмітити, що психологічна підготовка майбутніх патрульних включає два інтерактивні тренінгові курси – «Ефективна комунікація» та «Стресостійкість». В сучасній педагогіці та психології така форма викладання вважається надзвичайно вдалою та ефективною, тому що відрізняється від «класичних» лекційно-семінарських форм навчання значно більшою інтенсивністю та практичною спрямованістю.

Дослідження всесвітньо відомих вчених в галузі пошуку ефективних методів навчання (Х. Барнет, М. Берштейн, Б. Блум, А. Вербицький, Л. Виготський, Д. Гамільтон, Н. Грос, В. Давидов, В. Есіпов, Л. Занков, Т. Кудрявцев, Н. Лагервей, О. Леонтєв, І. Лернер, М. Майлз, А. Матюшкін, М. Махмутов, Л. Петровська, Дж. Рассел, В. Семіченко, М. Скаткін та ін.) пропонують цілу низку інноваційних методик та технологій викладання у вищому навчальному закладі з метою формування якісного фахівця.

Науково-практичні аспекти конфліктності та конфліктів в професійній діяльності працівників правоохоронних органів представлені у публікаціях Ю. П. Аленіна, Г. А. Антонова, О. Я. Баєва, О. М. Бандурки, В. О. Бачиніна, О. В. Бауліна, І. В. Ващенко, В. М. Великого, Н. С. Карпова, О. В. Кришевича, Л. М. Лобойка, О. Р. Михайленка, В. В. Назарова, М. І. Панова, М. А. Погорецького, С. А. Шейфера.

Конфліктологічна культура працівника поліції проявляється у різних формах – моральних, дійових, комунікативних, психічному житті, матеріальних стосунках та завжди відображає характер життя суспільства. Виходячи з постулату, що кожна особистість унікальна, ми

повинні розглядати конфліктологічну культуру як результат індивідуально-психологічного розвитку, враховувати неповторність темпераменту та характеру, емоційно-вольової, мотиваційної, пізнавальної та комунікативної сфер, знання, вміння та здібності, яскравість та динамічність їх прояву в конкретних життєвих ситуаціях. З іншого боку, ми розглядаємо конфліктологічну культуру у соціогенетичному сенсі – як сферу соціально-психологічного життя особистості, спосіб її взаємодії з оточуючими у взаємозалежних ситуаціях, як механізм вирішення людиною значущих питань в професійній діяльності та особистому житті.

Навчальний тренінговий курс «Ефективна комунікація» має на меті формування соціально-психологічних знань про особливості, функції та сторони спілкування поліцейського, розвиток практичних вмінь побудови різних форм спілкування (офіційного, емоційного, безконфлітного) з громадянами, колегами, керівництвом, візуальної психодіагностики суб'єктів комунікації, їх мотивів та санів, розширення варіативності стратегій попередження та вирішення конфліктних ситуацій, зміцнення рівня конфліктостійкості та комунікативної компетентності майбутнього поліцейського. Курс викладається у формі тренінгу та розрахований на вісім годин роботи. На нашу думку, такий обсяг годин є вкрай недостатнім для формування навичок ефективного спілкування та готовності конструктивної взаємодії в конфлікті.

Навчальна дисципліна «Стресостійкість» розрахована на чотири академічні години, протягом яких слухачі знайомляться з основними емоційними станами, які виникають у особистості під впливом стрес-чинників та алгоритмами дій по відношенню до них. Слухачі оволодівають методами діагностики та самодіагностики стресового стану, його можливими проявами, психологічними методиками саморегуляції емоційного стану (дихальними та м'язовими), конфліктостійкості, первинної конфліктологічної готовності. *Конфліктологічна готовність особистості* – це комплексна характеристика, яка включає сформованість її когнітивної, емоційно-вольової, перцептивної та операційної компетенцій. Термін «компетенція», в даному випадку розглядається нами як сукупність чинників (знань, вмінь, навичок), що сприяють досягненню високого рівня ефективності діяльності.

Таким чином, під конфліктологічною готовністю працівника поліції ми розуміємо систему особистісних характеристик (знань, вмінь, навичок та здібностей), які регулюють оптимальне його функціонування в професійно обумовлених в конфліктобезпечних ситуаціях, забезпечують його здатність їх використовувати для успішного, свідомого впливу на конфлікт та його суб'єктів для досягнення певної

мети. Крім того, конфліктологічна готовність поліцейських включає комплексну особову композицію соціальних індивідуальних установок, спрямованих на зниження деструктивного впливу конфліктогенів на процес і результати правоохоронної діяльності, підвищення особових психологічних ресурсів управління конфліктом.

На думку Н. Самсоної, динамічна модель розвитку конфліктологічної культури фахівця під час навчання представлена трьома етапами: *етап 1* – формування учбової конфліктологічної діяльності, а на її основі – конфліктологічної компетенції; *етап 2* – формування учбово-професійної конфліктологічної діяльності і на її основі – конфліктологічної готовності; *етап 3* – формування професійної конфліктологічної діяльності і на її основі – конфліктологічної компетентності [1].

Обмеженість у часі значно звужує об'єм практичного матеріалу, який може бути відпрацьований в аудиторії. Тим не менш, зазначені навчальні дисципліни спрямовані на формування у майбутніх працівників поліції (патрульної поліції, кіберполіції) основ конфліктологічної освіти, а саме:

- оволодіння майбутніми правоохоронцями базовими поняттями з конфліктології («конфлікт», «суперечка», «дискусія», «протиріччя», «конфліктна боротьба», «структура конфлікту», «ескалація» та ін.);
- знайомство з причинами виникнення службових конфліктів, їх взаємообумовленістю та умовами актуалізації;
- визначення ознак конфлікту, методів та засобів збору інформації про нього;
- вміння розпізнавати конфліктні явища та події серед безлічі життєвих обставин, явищ;
- розпізнавання стратегій та тактик конфліктної поведінки;
- формування інтересу до розуміння власної конфліктності, намагання розібратися у внутрішніх та між особистих протиріччях, набуттю конфліктологічному досвіді.

Досвід впровадження зазначених вище навчальних курсів у процес первинної підготовки майбутніх поліцейських, на наш погляд, свідчить про ефективність застосування тренінгової форми роботи зі слухачами з метою формування в них основ конфліктологічної культури. Подальше їх навчання, професійна адаптація до умов поліцейської діяльності та систематизоване психологічне супроводження службової діяльності є чинниками, що, на нашу думку, забезпечать розвиток та трансформацію особистісної сфери, формування достатнього рівня конфліктологічної культури працівника поліції, як фахівця що працює в конфліктонебезпечному середовищі.

Список використаних джерел:

1. Самсонова Н. В. Конфликтологическая культура специалиста и технология ее формирования в системе вузовского образования : монография / Н. В. Самсонова. – Калининград : Изд-во КГУ, 2002. – 308 с.

Одержано 07.03.2016

УДК 159.925

Вікторія В'ячеславівна ДОЦЕНКО,

*доцент кафедри психології та педагогіки
факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук, доцент*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ УЯВЛЕНЬ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Визначено життєві уявлення майбутніх правоохоронців щодо категорій самовизначення, самореалізації, трансформації та гармонійності особистості як можливого ресурсу підвищення їх стресостійкості.

Інтенсивність життя сучасної людини наскільки швидка, багатогранна, складна та інколи важкопередбачувана, що більшість із нас не встигають усвідомити чого вони дійсно бажають від життя, заради чого так поспішають. Уміння самоорганізувати життя, самовизначатися стосовно картини власного життєвого шляху є однією з найважливіших характеристик зрілої особистості. Дослідники життєвого само здійснення особистості (К. А. Абульханова-Славська, В. Г. Ананьєв, Дж. Нюттен, С. Л. Рубінштейн, Т. М. Титаренко В. Франкл та інші)наголошують, що життєві цілі, перспективи, уявлення мають вагомий вплив на актуальну поведінку особистості, систему саморегуляції її діяльності та стресостійкість. Розвиненні життєві уявлення щодо власного самовизначення, самореалізації формуються на основі особистісного досвіду і виступають реальним потенціалом, що гарантує успішне майбутнє. Тому, для нас є досить цікавими дослідження специфіки життєвих уявлень майбутніх правоохоронців як важливої складової їх професійної спрямованості та стресостійкості.

У нашому дослідженні взяли участь магістри Харківського національного університету внутрішніх справ. На першому етапі дослідження ми здійснили психодіагностику життєстійкості як системи переконань про себе, оточуючий світ та особливості відносин зі світом майбутніх правоохоронців.

За результатами тесту життєстійкості [2] усі випробувані були розділені на дві групи дослідження. До першої групи увійшли майбутні

правоохоронці з високим рівнем життєстійкості (45 %), що характеризує їх як оптимістичних, активно діючих, впевнених у власних можливостях впливати на ситуацію та долати будь-які труднощі, здатних до зрілих та складних форм саморегуляції діяльності, стресостійких особистостей. Майбутні правоохоронці першої групи дослідження здатні витримувати значні психоемоційні навантаження зберігаючи при цьому внутрішню збалансованість і не знижуючи успішність діяльності. Другу групу дослідження склали майбутні правоохоронці з показниками середнього рівня життєстійкості (55 %), що свідчить про дещо занижений особистісний потенціал щодо опанування стресами, можливість виникнення внутрішньої напруги, невизначеності, відчуття власної безпорадності в стресових ситуаціях та готовність діяти лише за наявності надійних гарантій успіху.

На другому етапі дослідження було здійснено вивчення деяких важливих сторін особистості і життєдіяльності людини за допомогою експрес-методики О. І. Моткова «Особистісна біографія» [3]. Результати дослідження наведені у табл. 1.

Таблиця 1

**Особливості життєвих уявлень майбутніх правоохоронців,
($x_{\text{ср}} \pm \sigma$)**

Фактори	1 група	2 група	p	t
Життєве самовизначення	4,54 ± 0,45	3,72±0,55	2,37	0,05
Життєва самореалізація	4,42 ± 0,54	3,51±0,55	3,30	0,05
Трансформація особистості	4,21 ± 0,41	3,82±0,49	1,92	-
Гармонійність особистості	4,13±0,45	3,42 ±0,46	2,99	0,05
Загальна конструктивність	4,27±0,39	3,57±0,43	3,28	0,05

Як видно з таблиці 1, майбутні правоохоронці першої групи дослідження мають високий рівень показників за основними факторами методики, порівняно з другою групою у якій переважає середній рівень показників. Так, на рівні статистичної значимості ($p < 0,05$) встановлено, що майбутні правоохоронці з високим рівнем життєстійкості ($4,54 \pm 0,45$) краще ніж правоохоронці другої групи ($3,72 \pm 0,55$) знають власні особистісні особливості, розібралися з власними життєвими цілями та інтересами, визначили основний напрямок свого професійного розвитку та розподілили у часі послідовність їх досягнення.

Процес самоореалізації життєвих цілей у майбутніх правоохоронців першої групи дослідження ($4,42 \pm 0,54$) статистично значимо ($p < 0,05$) більше, ніж у випробуваних другої групи ($3,51 \pm 0,55$) спрямований на розкриття власного потенціалу та взяття відповідальності за власне життя.

Уявлення про трансформацію особистості впродовж життя практично співпадають в обох групах дослідження, тобто, майбутні правоохоронці чітко визначають динаміку змін в особистості, що виникають впродовж їх життєвого шляху.

Показники гармонійності особистості ($4,13 \pm 0,45 > 3,42 \pm 0,46$; $p < 0,05$) та загальної конструктивності ($4,27 \pm 0,39 > 3,57 \pm 0,43$; $p < 0,05$) статистично значимо більш високі у майбутніх правоохоронців першої групи дослідження. Такі дані можуть свідчити про те, що у майбутніх правоохоронців з високим рівнем життєстійкості наявні відчуття повноти і гармонійності власного життя, гарного самопочуття, малого числа внутрішніх протиріч в особистості, наявності переважно позитивного емоційного тону, задоволеність стосунками в сім'ї, з друзями, в групі і життям в цілому.

Як зауважує О. О. Кронік [1], особливістю життєвого шляху людини є його спрямованість як у минуле (причинно-наслідковий зв'язок) так і в майбутнє (зв'язок цілі та засобу). Тобто, активна життєва позиція людини визначається її досвідом (минулим) та цілями (майбутнім). Тому, з метою професійного самовизначення, самореалізації та підвищення стресостійкості, важливо вивчати життєві уявлення майбутніх правоохоронців щодо власного минулого та майбутнього.

Перспективою подальшого дослідження буде визначення конкретних ціннісних орієнтацій у різних сферах життєдіяльності майбутніх правоохоронців.

Список використаних джерел:

1. Кроник А. А. Каузометрия : Методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути / А. А. Кроник, Р. А. Ахмеров. – М. : Смысл, 2003. – 284 с.
2. Леонтьев Д. А. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Рассказова – М. : Смысл, 2006. – 63 с.
3. Мотков О. И. Методика «Личностная биография» / О. И. Мотков // Школьный психолог. – 1998. – № 38. – С. 8–9.

Одержано 07.03.2016

УДК 159.9(477)

Наталія Едуардівна МІЛОРАДОВА,

професор кафедри психології та педагогіки

факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат психологічних наук, доцент

ТРЕНІНГ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ – СКЛАДОВА КОМУНІКАТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ

Підкреслено доцільність та необхідність комунікативної підготовки працівників правоохоронної системи; розглянуто напрямки підготовки відповідно до основних етапів професійного спілкування працівників органів правопорядку; наведено приклад тренінгу ділового спілкування для працівників слідчих підрозділів (тренінг «Психологія допиту»)

Специфіка діяльності сучасного правоохоронця вимагає не тільки високорозвинених фахових якостей і професійної компетентності, а й особистісної сформованості, здатності до постійного самовдосконалення і саморозвитку.

Службова діяльність працівників правоохоронних органів неможлива без комунікативних зв'язків. Спілкування виконує роль регулятора взаємин між правоохоронцями та громадянами і виступає невід'ємною складовою іміджу працівника. Сформованість та діапазон комунікативних вмінь та навичок, динамічне, вміле та результативне їх застосування впливають на формування позитивного образу успішного правоохоронця.

Професійне спілкування правоохоронця – це різновид спеціально організованої ділової взаємодії як по вертикалі так і по горизонталі з (громадянами, правопорушниками, свідками, жертвами, керівниками та підлеглими; трудовим колективом, колегами) змістом якого є обмін інформацією, пізнання, сприйняття та вплив учасників комунікативного процесу один на одного з метою вирішення професійно важливих завдань.

Сучасний образ правоохоронця-професіонала неможливо собі уявити без розвинутих на достатньо високому рівні комунікативних якостей: уміння швидко встановлювати психологічний контакт з незнайомими людьми і викликати до себе їх прихильність; уміння слухати інших людей; навички застосування методів психологічного впливу при здійсненні оперативно-службової діяльності; уміння долати психологічні бар'єри у спілкуванні; рольовими вмінь та інші.

При навчанні майбутніх фахівців правоохоронної системи та підвищенні кваліфікації тих, хто вже працює, важливим є розвиток їх професійної комунікативної компетентності. Спілкування лежить в

основі всіх дій правоохоронців різного фаху. Від того, чи володіє працівник необхідними засобами регулювання процесів професійної взаємодії, залежить ефективність його праці.

Все це пояснює необхідність комунікативної підготовки працівників правоохоронної системи. Тому для розвитку комунікативної складової позитивного іміджу правоохоронця-професіонала пропонуємо впроваджувати послідовну підготовку відповідно до основних етапів професійного спілкування працівників органів правопорядку:

1) навчання навичкам «читання» особливостей поведінки, зовнішнього вигляду, використання наявної інформації про конкретну людину. При безпосередньому спостереженні за людиною предметом «читання» є її вербальні і невербальні акти поведінки: мова, її зміст, спрямованість, логічність, тривалість, експресивність, особливості лексики, граматики, фонетики; виразні рухи, міміка і пантоміміка, жести, експресія обличчя, очей, тіла; руху, переміщення і пози людини, дистанція між людьми, зближення, зіткнення; фізичний вплив на іншу людину (торкання, поплескування, підтримка, спільні дії, поштовхи, удари тощо);

2) розвиток здібностей пошуку психологічних передумов ефективності спілкування і створення сприятливих умов для міжособистісного контакту. Найважливішою передумовою ефективного спілкування є виявлення основної репрезентативної системи взаємодії з працівником органів правопорядку людини і опора на неї в процесі безпосереднього контакту;

3) практичне відпрацювання навичок інтеракції і впливу у процесі професійного спілкування на інших осіб з боку правоохоронців з метою отримання певної інформації для вирішення оперативно-службових завдань;

4) розвиток можливостей усвідомлення та оцінки результатів конкретного акту спілкування і планування змісту і процесу подальших контактів з певними особами (правопорушниками, громадянами, співробітниками правоохоронних органів, керівниками, підлеглими).

Послідовна реалізація вищеозначених етапів комунікативної підготовки правоохоронців можлива при застосуванні тематичних соціально-психологічних тренінгів наприклад: тренінг «Психологія допиту», тренінг «Застосування методів психологічного впливу у професійній діяльності правоохоронців», тренінг «Комунікативна компетентність правоохоронців».

Так, наприклад, для працівників слідчих підрозділів нами запропонований тренінг «Психологія допиту» метою якого є розвиток у працівників слідчих підрозділів комунікативних навичок при проведенні таких слідчих дій; розширення уяви щодо закономірностей сприйняття

складних соціальних ситуацій в ході напруженої взаємодії слідчого з учасниками розслідування злочину. Протягом тренінгу відпрацьовуються найбільш ефективні комунікативні дії слідчого в типових професійних ситуаціях, що виникають під час допиту. Логіка програми вимагає, по-перше, актуалізацію і підвищення рівня загальнокомунікативних умінь, по-друге вироблення і розвиток професійних комунікативних навичок та умінь.

Перелік тем, що розглядаються на тренінгу:

1. Особливості комунікативної діяльності слідчого: структура, характеристика.

2. Роль стереотипів у роботі слідчого.

3. Конфліктна взаємодія на допиті та шляхи її подолання.

4. Особливості професійного спілкування слідчого з різними категоріями громадян протягом проведення слідчих дій.

5. Складові психологічного контакту: вербальні і невербальні чинники. Інформаційне орієнтування в контакті: закономірності слухання і прояснення інформації.

6. Психологічний вплив: поняття структура, види та принципи.

7. Особливості застосування тактичних прийомів психологічного впливу на допиті.

8. Види психологічного впливу та протистояння впливу при проведенні допиту.

9. Виявлення психологічних ознак нещирості, брехні та протидії, з боку особи що допитується.

10. Психологічні характеристики та особливості підготовки та проведення допиту на всіх його етапах.

11. Психологічні особливості підготовки та проведення допиту свідків, потерпілих, підозрюваних, неповнолітніх та інших учасників процесу розслідування злочину.

12. Психологічні особливості поведінки слідчих при проведенні окремих слідчих дій: допит та очна ставка.

Таким чином, комунікативні вміння працівників органів внутрішніх справ потребують постійного шліфування та тренування, яке необхідно здійснювати починаючи ще із навчання у профільних вузах за спеціально розробленими програмами. Ці програми повинні включати не тільки великий обсяг теоретичної інформації але й практичні, тренінгові заняття для формування навичок спілкування з представниками різних верств населення.

Список використаних джерел:

1. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія / В. Л. Погрібна. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2008. – 336 с.

2. Филонов Л. Б. Тренинги делового общения сотрудников органов внутренних дел с различными категориями граждан / Л. Б. Филонов. – М. : А.П.О., 1992. – 75 с.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.9(477)

Уляна Богданівна МИХАЙЛИШИН,

*завідувач кафедри психології Ужгородського національного університету,
кандидат психологічних наук, доцент*

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ПРАВООХОРОНЦЯ

Розглянуті основні конструкти системи цінностей особистості; висвітлено окремі напрямки і особливості цього процесу; наведено соціально-психологічні умови успішного формування системи цінностей майбутніх працівників правоохоронної галузі.

Провідні вітчизняні науковці пропонують починати розгляд системи цінностей особистості з аналізу змістовних характеристик такої системи, якими, на їх думку, виступають: ієрархічність; складність; відкритість; багатомодальність; дифузність; стаціонарність та ін. При цьому, ієрархічність системи цінностей полягає у тому, що таку систему слід розглядати у якості підсистеми більш великої системи (наприклад, ціннісно-сміслова сфера особистості), та відносно її системоутворюючих складових (наприклад, термінальні та інструментальні цінності). Складність системи цінностей зумовлена впливом соціальних умов та інституцій, наявними психологічними особливостями індивіда. Зазначені аспекти, на думку дослідників, впливають на формування та розвиток системи цінностей й тут виявляється важливим те, наскільки ця система є закритою або відкритою. Щоб система цінностей розвивалася потрібна наявність певного рівня її відкритості. Багатомодальність системи цінностей полягає у тому, що існує багато суджень про її властивості, які впливають на обмеження можливостей її опису мовою будь-яких загально визначених наукових дисциплін. Дифузність системи цінностей зумовлюється тим, що її формування відбувається на підставі впливу найскладніших зв'язків, залежностей та відносин. Більше того, ці чинники постійно впливають й далі, зумовлюючи її подальший розвиток і функціонування. Стаціонарність – це сталість системи цінностей, яка на особистісному рівні зумовлена підвищеною ригідністю індивіда, а на суспільному – жорсткими ідеологічними конструктами або соціальними установками [1–3].

В українському суспільстві триває пошук нових смисложиттєвих орієнтирів розвитку, а система цінностей особистості постійно випробовує на собі різні впливи зовнішнього та внутрішнього порядку. Процеси, що відбуваються в країні та світі, зачіпають практично всі основні структури держави й змушують їх знаходитися в стані постійного реформування. Органи внутрішніх справ не є винятком, а їх роль і значення в усіх соціально-політичних процесах, безсумнівно, зростає. При цьому головною ланкою залишається особистість співробітника правоохоронної сфери. У цих умовах формування системи цінностей майбутнього працівника правоохоронної галузі, розробка ціннісно-сміслового змісту компетенцій щодо формування його особистісно-професійних якостей, визначає зміст та цілі діяльності, видається важливим та своєчасним завданням.

Емпірично виявлено соціально-психологічні умови формування системи цінностей майбутніх правоохоронців у процесі їх професійної підготовки: застосування спеціальних завдань для формування самостійності мислення на основі постановки комплексних соціально-значущих проблем; реалізація методів проектування суспільно-корисної спрямованості; організація навчання на основі інтерактивних і контекстних методів. При цьому акцент робиться на активних методах, що сприяють формуванню ціннісно-сміслового змісту компетенцій через засвоєння майбутніми працівниками правоохоронної галузі змісту основних видів майбутньої професійної діяльності, що дозволяють придбати спеціальний досвід, сформувати гуманістичні ціннісні орієнтації, розвиток креативності, можливість працювати в складі різних професійних груп, здатність взяти на себе відповідальність тощо.

Список використаних джерел:

1. Гарькавець Н. С. Гендерні особливості ціннісних диспозицій молоді / Н. С. Гарькавець // Матеріали Х Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства», 26–27 берез. 2013 р. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – С. 28–30.

2. Гарькавець С. О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі : монографія / С. О. Гарькавець. – Луганськ : Ноулідж, 2010. – 343 с.

3. Третьяченко В. В. Психологія правослухняної та протиправної поведінки особистості у трансформуючому суспільстві : [монографія] / В. В. Третьяченко, С. О. Гарькавець, О. А. Коломійцев – Луганськ : Знання, 2008. – 344 с.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.9

Галина Викторовна ПОПОВА,

*доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами
Національного технічного університету
«Харьковский политехнический институт»,
кандидат психологічних наук, доцент*

ЯКОРЯ КАРЬЕРЫ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ С «УНИВЕРСАЛЬНОЙ» И ВЕДОМСТВЕННОЙ ПОДГОТОВКОЙ

Рассматриваются варианты карьеры психолога в современном обществе Украины. Сравниваются якоря карьеры будущих психологов с универсальной и ведомственной подготовкой (студентов и курсантов системы МВД).

В Украине в последние годы наметился ведомственный подход к подготовке психологов. Можно выделить следующие сложившиеся практические направления подготовки психологов: медицинский психолог; психолог в системе образования; социальный психолог («кадровик», обеспечение бизнес-процессов, политических процессов, социальная работа); психолог в правоохранительной сфере, психолог в службе МЧС. Начинают формироваться представления о деятельности психолога в транспортных государственных системах.

В ведомствах развиваются собственные системы специальной переподготовки и повышения квалификации психологов, имеющих универсальное базовое психологическое образование. Каждое ведомство имеет свои типичные профессионально важные коммуникативные ситуации и настаивает на их уникальности.

С развитием ведомственной психологии обостряется проблема построения карьеры психолога. Термин карьера (от французского *carrière* и итальянского *carriera* – бег) означает продвижение работника по ступенькам служебной иерархии или последовательную смену занятий как в рамках отдельной организации, так и на протяжении жизни, а также восприятие человеком этих этапов. Таким образом, карьера имеет как объективную, так и субъективную стороны. При несовпадении оценок сторон у человека создается почва для развития внутреннего конфликта, чреватого субъективно неоптимальным ощущением жизни в целом.

В профессиональном плане субъект деятельности может рассматриваться и описываться через систему его диспозиций, ценностных ориентаций, социальных установок, интересов и тому подобных социально обусловленных побуждений к деятельности.

В американской социальной психологии данное описание имеет обобщающее название «карьерные ориентации» или «якоря карьеры». Карьерные ориентации возникают в процессе профессиональной социализации, на основе и в результате научения в начальные годы развития карьеры, они устойчивы и могут длительное время определять конкретную профессиональную деятельность [1; 2].

Для психолога в современном обществе Украины есть различные возможности построения как горизонтальной, так и вертикальной карьеры: научная, административная, педагогическая, ведомственная, независимая и др. Под независимой карьерой психолога логично понимать высокие результаты работы независимых специалистов-психологов, работающих вне ведомств (freelancer): например «независимый консультант».

В условиях различных ведомств карьерные ступени для психолога на данном этапе развития психологической практики в Украине достаточно неопределенные. Психолог всегда остается несколько посторонним, стоящим вне основной деятельности ведомства. Для психолога дилемма столкновения и противоречия горизонтального и вертикального типа карьер («профессиональная компетентность» либо «управленческий рост») стоит острее, чем для других специалистов. Довольно часто карьерный рост психолога в конкретном ведомстве связан с отказом от профессиональных видов деятельности. Останется ли соответствующий выпускник вуза профессионалом-психологом или нет – это во многом зависит от направленности и стабильности его карьерных ориентаций, адекватных психологической практике.

Нами было проведено сравнительное исследование карьерных ориентаций будущих психологов, получающих «универсальное» образование, которое не предполагает изначальной ориентации на конкретное ведомство (в дальнейшем студентов), и будущих психологов системы МВД (курсантов). В исследовании ставился вопрос о том, как ранняя ведомственная ориентировка взаимосвязана с побуждениями к профессиональной деятельности.

В данном исследовании приняли участие две группы: психологи-студенты и психологи-курсанты (по 27 человек в возрасте 21–22 лет, учащиеся выпускного курса Харьковского национального университета внутренних дел). Для определения декларируемых карьерных ориентаций нами была проведена методика Э. Шейна «Якоря карьеры» [2].

У большинства опрошенных психологов-курсантов, которые получают ведомственноориентированную подготовку, в отличие от психологов – студентов наиболее адекватная данной профессии карьерная ориентация «служение» не является основной и не имеет

большой выраженности (соответственно – у курсантов – 5,1 %, у студентов – у 35 %). У 25 % опрошенных курсантов в большей степени выражен якорь «автономия». У этой части курсантов может возникать сильная потребность оградить себя от многочисленных правил и норм в дальнейшей работе. Вероятно, это свидетельствует о том, что курсанты часто реагируют недифференцированно на ведомственные требования, недостаточно понимая возможности профессионального роста именно, как психологи. Для данного відомства не обходимо бодем четкое статусное определение возможностей карьерного роста психолога в системе МВД.

Практическая подготовка психолога должна базироваться на развитии прежде всего универсальных профессионально-психологических качеств, устремлений, умений. Прежде, чем овладевать специфическими профессионально-психологическими технологиями, будущему ведомственному психологу необходимо развить в высокой степени собственные личностные качества. Это возможно в процессе первичной профессионализации до получения специализации при прохождении практических тренинговых модулей, связанных, с универсальными видами психологической работы. Где бы в дальнейшем психолог ни работал, он сумеет «подстроиться» под специфические требования для решения практических задач.

В перспективе при подготовке психологов к практической деятельности можно выделить такую задачу, как насыщение программ модулями, включающими активные методы социально-психологического обучения, адекватные для роста личности и формирования универсальных компетенций будущего профессионала-психолога.

Список использованных источников:

1. Чернышев Я. Л. Понятие «профессиональная карьера»: потребностно-мотивационная характеристика / Я. Л. Чернышев / Мир психологии. – 2008. – № 2. – С. 221–232.
2. Чикер В. А. Психологическая диагностика организации и персонала / В. А. Чикер. – СПб. : Речь, 2006. – 176 с.

Одержано 10.03.2016

Розглядаються варіанти кар'єри психолога у сучасному суспільстві України. Порівнюються якоря кар'єри майбутніх психологів з універсальною та відомчою підготовкою (студентів і курсантів системи МВС).

УДК 1459.9

Людмила Миколаївна ПРУДКА,

доцент кафедри психології та педагогіки факультету № 3

Одеського державного університету внутрішніх справ,

кандидат психологічних наук

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПАТРУЛЬНОЇ СЛУЖБИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто проблеми професійно-психологічної підготовки поліцейських патрульної служби України, однією з яких є недостатня професійно-психологічна стійкість поліцейських до екстремальних ситуацій. Запропоновано побудову системи професійно-психологічної підготовки з метою підвищення якості фахової підготовки поліцейських патрульної служби України.

Наразі помітна тенденція до значного підвищення екстремальності в діяльності працівників національної поліції, що зумовлено загальним погіршенням криміногенної обстановки в Україні, напруженістю соціально-економічних відносин, зростанням організованої злочинності, збільшенням терористичних актів, локальних бойових дій та багатьма іншими факторами.

Професійна діяльність працівника нової патрульної служби поліції протікає в умовах інтелектуальної, емоційної і фізичної напруженості, її головними характерними особливостями є наступне: проявами агресивності та конфліктності з боку правопорушників, робота зі зброєю, високий ступінь відповідальності за свої дії, наявність стресових ситуацій, підвищена ступінь ризику, що в сукупності може бути об'єднано поняттям екстремальної ситуації і професійного стресу.

Працівники патрульної служби національної поліції відчувають вплив стресогенних факторів подвійного порядку: стресори повсякденної напруженої професійної діяльності і стресори екстремальних ситуацій, які створюють значні труднощі у вирішенні професійних завдань, позначаються на успішності дій і вимагають від поліцейського високої професійної стійкості, особливої психологічної підготовленості, вміння конструктивно та адекватно діяти в складних умовах.

Концепція першочергових заходів реформування системи МВС заслуговує на позитивну оцінку, проте з огляду на вищесказане, їй притаманні деякі недоліки. Одним з таких недоліків є недостатня професійно-психологічна стійкість поліцейських до екстремальних ситуацій, яка повинна проявлятися в інтегративній якості особистості,

що забезпечує стабільну ефективність діяльності в складних стресогенних умовах, адаптивний тип поведінки в професійних екстремальних ситуаціях, що дозволяє не тільки ефективно виконувати службові завдання, зберігаючи при цьому психічне здоров'я, а й детермінує актуалізацію і розвиток ресурсів особистості відповідно до специфіки вимог конкретної ситуації в професійній діяльності.

З огляду на вищевказане, проблема підвищення якості фахової підготовки поліцейських патрульної служби України потребує детального аналізу як змісту роботи науково-викладацького складу так і системи організації навчального процесу, запровадження перспективних інноваційних технологій в його організації з максимальною орієнтацією на нагальні потреби патрульної служби.

Науково-викладацький і начальницький склад ВНЗ МВС, який відповідає за підготовку працівників поліції, несе великий тягар відповідальності за рівень підготовки майбутніх фахівців. Психологічним результатом такої підготовки є сформовані у навчаємих професійно значимі якості поліцейського, стан оперативної готовності до дій у екстремальних умовах.

Так, побудова системи професійно-психологічної підготовки повинна бути не на принципі протидії екстремальним факторам, а на використанні фактору екстремальності як особистісно-формуючого компонента. Внесення в процес навчання моделювання елементів екстремальності проводиться шляхом введення в виконання курсантами-поліцейськими навчальних завдань різних впливів, характерних для реальної екстремальної обстановки. Окремі елементи освоєної діяльності після їх відпрацювання в звичайних умовах повинні закріплюватися в ситуаціях, що імітують різні екстремальні впливи. Це дозволить забезпечити накопичення об'єктивних уявлень про можливі професійні екстремальні ситуації і накопичити досвід діяльності в умовах, наближених до екстремальних.

Важливим, на наш погляд, є і те, що в програму навчання необхідно включити блок професійно-психологічних тренінгів (тренінг саморегуляції, тренінг пізнавальних якостей, тренінг стресостійкості, мотиваційний психотренінг, тренінг впевненості в собі), який дозволить поліцейським набути навички психічної саморегуляції, закріпити адаптивний тип поведінки тощо.

З нашої точки зору, формування професійно-психологічної стійкості повинно здійснюватися комплексно як в системі навчальних закладів МВС (підвищенням професійної направленості всіх навчальних дисциплін – загальноосвітніх і спеціальних), так і при реальній практичній діяльності в патрульній службі та відповідній самоосвіті поліцейських.

Список використаних джерел:

1. Башкатов Є. Г. Психологічна підготовка до дій в екстремальних умовах / Є. Г. Башкатов, О. В. Кравченко, Н. Ю. Тробюк // Шляхи покращення системи професійної підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 груд. 2015 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2015. – С. 19–22.
2. Криворучко Л. С. Роль екстремальних ситуацій в професійній діяльності співробітників правоохоронних органів / Л. С. Криворучко // Сборник Академии полиции Латвии. – 2007. – № 3. – С. 228–239.
3. Ларіонов С. О. Шляхи оптимізації професійно-психологічної підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах / С. О. Ларіонов, П. В. Макаренко // Шляхи покращення системи професійної підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 груд. 2015 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2015. – С. 103–106.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.9.:343. 985.(075.8)

Дар'я Миколаївна СУПРУН,

доцент кафедри іноземних мов

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),

кандидат психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ НГУ. ІНШОМОВНА СКЛАДОВА

Висвітлено аспекти вдосконалення професійної підготовки психологів НГУ. Розкрито теоретичні й практичні засади самовиховання майбутнього фахівця-психолога з урахуванням значення компетентного іношомовного спілкування для курсанта та працівника НГУ. Визначені основні орієнтири наукових досліджень за програмою «Професіоналізм правоохоронців. Професійні аспекти всесвітнього досвіду».

Соціально-економічні та політичні реалії сучасного світу, трансформаційні процеси у вітчизняній системі освіти, вимоги до сучасного фахівця та соціальне замовлення ринку праці спонукають до перегляду окремих усталених поглядів на цілі та завдання вищої професійної освіти правоохоронця загалом та іношомовної освіти зокрема. Рівень підготовленості курсанта НГУ повинен відповідати міжнародним стандартам, що дозволить ефективно співпрацювати в глобальному життєвому просторі.

Володіння іноземною мовою – це та професійна і культурна база для фахівця будь-якої спеціальності, що дає йому можливість бути рівноправним партнером у міжнародному співробітництві.

Вивчення іноземних мов на немовних факультетах вузів є продовженням вивчення іноземної мови на базі шкільної освіти. Воно є наступною ланкою в процесі неперервного навчання іноземній мові.

Іноземна мова у системі професійної освіти, зокрема у навчальних закладах НГУ, вже давно вийшла за рамки загальноосвітньої дисципліни. Сьогодні вона розглядається як одна із складових професійної підготовки поряд зі спеціальними предметами. У сучасних умовах знання іноземної мови є засобом успішної професійної та наукової діяльності, а рівень володіння нею виступає одним з показників становлення професійної культури особистості. Новітня концепція викладання іноземних мов вимагає нової орієнтації цілей, принципів, змісту, методик, оцінювання набутих знань відповідно до визначених в освітньо-кваліфікаційній характеристиці фахівця типових завдань та вмінь їх застосування у практичній діяльності. Доцільною і методично виправданою є професійна, комунікативно-спрямована підготовка з іноземної мови, кінцева мета якої відповідає окресленим уявленням курсантів про їх майбутню професійну діяльність (предметність діяльності), стимулює відповідними заходами потребу у вивченні іноземної мови (вмотивованість діяльності), призводить у співзвуччя навчальну діяльність іноземною мовою з особистою метою (цілеспрямованість діяльності), а також сприяє актуальному усвідомленню необхідності вивчення іноземної мови як запоруки стати освіченою, культурною, професійною, конкурентоспроможною та успішною людиною (усвідомленість діяльності) [1, с. 108].

У вищих закладах освіти перевага надається активним методам навчання, які спрямовані на формування у студентів самостійності, варіативності, критичності мислення. Інноваційні технології в освіті – це насамперед інформаційні й комунікаційні технології, нерозривно пов'язані із застосуванням комп'ютеризованого навчання. Основними питаннями у застосуванні інноваційних технологій є структура навчальних комп'ютерних програм, їх зміст і оптимальна організація Web-простору. Комп'ютеризоване навчання іноземним мовам має цілий ряд переваг. Ось деякі з них:

- можливість вийти за межі традиційних методів навчання;
- розширення можливостей використання різних систем аналізаторів в процесі роботи;
- створення на занятті різноманітних ситуацій спілкування;
- підвищення інтересу й загальної мотивації до навчання завдяки новим формам роботи;
- індивідуалізацію навчання (кожен працює в режимі, який його задовольняє) та об'єктивність контролю;

- формування вмінь та навичок для різноманітної творчої діяльності;
- виховання інформаційної культури;
- оволодіння навичками оперативного прийняття рішень у складній ситуації.

- формування самооцінки курсантів та створення умов для самостійної роботи.

Робота наукового гуртка факультет підготовки фахівців для НГУ на 2015–2016 навчальний рік, за темою дослідження: «Професіоналізм правоохоронців. Професійні аспекти всесвітнього досвіду», спрямована на розвиток мотивації вивчення іноземної мови як безпосередньої складової особистісного зростання курсантів-психологів у контексті сучасної європейської інтеграції в суспільстві. Тематика наукових досліджень англійською мовою є наступною:

- Bologna process: European integration process in education. Quality of education. Implementing the Bologna Process in Ukraine («Болонський процес: європейські інтеграційні процеси в освіті». «Якість освіти. Запровадження Болонського процесу на теренах України»);

- Motivation as a tool for achieving the goals («Мотивація – засіб для досягнення мети»);

- Effective police management. Management styles («Ефективне управління в правоохоронних органах. Стилі управління»);

- Health-saving motivational development («Розвиток мотивації збереження здоров'я»);

- Police Ethics: values and principles («Етика правоохоронця: цінності та принципи»);

- Motivational factors. What police officers need in order to feel motivated («Мотиваційні фактори. Що може мотивувати правоохоронця») [2, с. 19].

Запропонована програма впроваджується з застосуванням основних видів комп'ютерних навчальних програм і має на меті: створення позитивної емоційної атмосфери для вивчення іноземної мови та передумов особистісного зростання учасників гуртка; застосування основних форм, методів, видів та засобів ефективного ведення дослідницької роботи англійською мовою; формування навичок з визначення провідних ідей, вибору оптимальної структури, логічності викладення матеріалу досліджуваної теми англійською мовою; активізацію дослідницько-пізнавальної діяльності гуртківців через співставлення і порівняння різних фактів та явищ; викладення самостійних висновків і пропозицій; поглиблення та розширення діапазону знань, формування навичок самостійної роботи з англомовною літературою, її аналіз, анутовання та реферування англійською мовою;

усвідомлення та використання набутих знань та досвіду; інтеграцію учасниками гуртка уявлення про себе як про самоактуалізовану особистість, яка на належному для спілкування рівні володіє іноземною мовою.

Означений розвиток відбувається за наступних умов: подолання психологічних комунікативних захистів та бар'єрів, зменшення симптомів тривожності при спілкуванні іноземною мовою; формування системи знань, умінь, навичок як базису для розвитку мотивації вивчення іноземної мови; сприяння самоактуалізації як основній передумові розвитку зазначеної мотивації.

Список використаних джерел:

1. Барко В. И. Психология управления командой милицейского подразделения : учеб. пособие / В. И. Барко, Ю. Б. Ирхин, П. П. Пидюков. – Киев : РВЦ НАВДУ, 2006. – 147 с.

2. Супрун Д. М. Effective management in lawenforcement agencies (Ефективне управління у правоохоронних органах) : посіб. для працівників правоохорон. органів / Д. М. Супрун. – Київ : РВЦ НАВС, 2012. – 142 с.

Одержано 03.03.2016

УДК 159.925

Світлана Вячеславівна ХАРЧЕНКО,

доцент кафедри психології та педагогіки

факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЗАГАЛЬНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Аналізуються взаємозв'язки здібностей соціального інтелекту та загального інтелекту. В роботі показано, що розвинення загально інтелектуальних здібностей в юнацькому віці сприятиме більш успішному розумінню суб'єктів спілкування.

Соціальний інтелект регулює міжособистісне спілкування, забезпечує отримання та обробку максимуму інформації про поведінку людей, розуміння мови невербального спілкування, формулювання швидких й точних думок про інших людей та соціальні групи, успішно прогнозувати їх реакції в певних умовах тощо. Можна визначити соціальний інтелект як здібність орієнтуватися на істотні характеристики комунікативної ситуації, недоступні безпосередньому спостереженню (на психічну активність – думки, почуття, наміру;

причини взаємообумовленої поведінки в міжособистісній ситуації та соціальні позиції в системі відносин) та здатність на основі цього орієнтування намічати можливі способи опосередкованого досягнення своїх або загальних цілей в умовах, коли прямі способи її досягнення неможливі. При цьому орієнтування має на увазі не тільки раціональні умовиводи про істотні для досягнення мети характеристиках комунікативної ситуації, але й емоційне сприйняття цієї ситуації. За даними В. Н. Куніциної, чим вище рівень соціального інтелекту, тим більше розвинені саморегуляція, впевненість в собі, здатність впливати на інших в процесі спілкування.

М. М. Монастирний вивчив рівень соціального інтелекту значної кількості працівників ОВС та обґрунтував доцільність визначення рівня соціального інтелекту в професійному психологічному відборі кандидатів на службу до органів внутрішніх справ [1]. Не визиває сумніву те, що соціальний інтелект є важливою складовою професійної компетентності працівника органів внутрішніх справ.

В роботі Ю. Е. Мамедової та А. А. Биченкової було показано, що з віком збільшується кількість кореляційних зв'язків рівня соціального інтелекту та рівня інтелекту, який вимірюється методикою культурно-вільний тест інтелекту (у підлітковому віці – зв'язок зі здібністю передбачати наслідки поведінки персонажів в певній ситуації; в юнацькому – зв'язки з загальним рівнем та зі здібностями виділення загальних істотних ознак в різних невербальних реакціях людини та здатність розуміти зміну значення схожих вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що викликала їх; у віці ранньої дорослості – зв'язки з загальним рівнем та всіма здібностями) [2].

Автори використовували в своєму дослідженні Культуроінвільний тест інтелекту Кеттела, який базується на загальній здатності інтелекту людини до «утворення відношення». Ця здатність є відносною характеристикою індивіда і проявляється і сфері вербальної, числової, просторової і соціальної успішності («спритності»).

В проведеному дослідженні були використані наступні психодіагностичні методики: тест Векслера, методика дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда та r_s – критерій рангової кореляції Спірмена. В дослідженні прийняли участь 36 курсантів ХНУВС.

Отримані результати підтверджують уявлення про зв'язок рівня загального та здібностей соціального інтелекту (див. табл. 1).

Здібність передбачати наслідки поведінки суб'єктів у певній ситуації (1-й субтест) виявилася у учасників дослідження виявилася достовірно пов'язаною з загальним рівнем академічного інтелекту та оremo його вербальної та невербальної складової.

Таблиця 1

**Особливості взаємозв'язку соціального і загального інтелекту у
учасників дослідження**

Субтести методики Векслера	Субтести методики Гілфорда, r_s				
	1	2	3	4	Загальний рівень
Вербальний	0,42**	0,33*	0,25	0,35*	0,47**
Невербальний	0,33*	0,37*	-0,17	0,11	0,19
Загальний рівень	0,44**	0,41**	0,06	0,27	0,38*

* – $p = 0,05$; ** – $p = 0,01$

Здібність до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак в різних невербальних реакціях людини (2-й субтест) у обстежених була достовірно пов'язаною з загальним рівнем академічного інтелекту та оремо його вербальної та невербальної складової.

Загальний рівень соціального інтелекту виявилася достовірно пов'язаною з загальним рівнем академічного інтелекту та його вербальною складовою.

Таким чином, отримані данні підтверджують наявність зв'язку рівня загального та соціального інтелекту, а також здібності до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак в різних невербальних реакціях людини. Можливо з впевненістю стверджувати, що в юнацькому віці, коли відбувається навчання у ВНЗ, розвинення загально інтелектуальних здібностей сприятиме більш успішному розумінню суб'єктів спілкування.

Список використаних джерел:

Монастирний М. М. Дослідження соціального інтелекту кандидатів на службу в органи внутрішніх справ із використанням тесту Дж. Гілфорда, М. Саллівена / М. М. Монастирний // Проблеми сучасної психології. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 2. – С. 213–223.

Мамедова Ю. Э. Особенности взаимосвязи общего и социального интеллекта на разных возрастных группах / Ю. Э. Мамедова, А. А. Быченкова // Новый университет. – 2013. – № 10 (31). – С. 98–102.

Одержано 03.03.2016

УДК 159.34

Лариса Олександрівна ШЕВЧЕНКО,

завідувач кафедри соціології та психології

факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат психологічних наук, доцент

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІКТИМНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Розглянуті особливості професійної віктимності. Проаналізовані кар'єрні орієнтації поліцейських. Наголошено, що формування професійної я-концепції поліцейських можливо поліпшити за допомогою спеціальних тренінгів.

Реформування та оновлення системи ОВС в Україні та поява нового органу – Національної поліції, вимагає ретельного професійного відбору поліцейських, специфічної організації їх навчання, вивчення особистісних та професійних характеристик. Професійна діяльність поліцейських відбувається у конфліктному середовищі, де віктимогенною може бути саме їх професійна діяльність. На думку Ю. В. Александрова, А. П. Гель, Г. С. Семакова та ін., віктимологічно значущою може бути позитивна поведінка жертви, якщо вона полягатиме у здійсненні захисту будь-якої особи від злочинних посягань, при виконанні службових або громадських обов'язків. У таких випадках, якби жертва не діяла певним способом, вона б не викликала відповідної насильницької реакції з боку злочинця [1].

Розглядаючи особливості професійної віктимності, дослідники вважають, що у реалізації віктимних потенцій поліцейських певну роль відіграє взаємодія їх суб'єктивних якостей і зовнішніх обставин, оскільки ступінь віктимності особи є результатом взаємодії ситуативного та особистого компонентів. Зокрема, ступінь вибіркової (спеціальної) віктимності значною мірою визначається саме професійною діяльністю, тобто поліцейські виконуючи свій обов'язок можуть опинитися у небезпечних або несприятливих ситуаціях, а їх особисті якості й поведінка аж ніяк цьому не сприяли.

Дієвим шляхом попередження професійної віктимності поліцейських є професіоналізація, під час якої формується професійна я-концепція правоохоронця. З метою вивчення професійної я-концепції було проведено дослідження в якому приймали участь поліцейські, що вже мали досвід роботи в ОВС (група 1, 32 особи) та ті, що не мали досвіду роботи (група 2, 41 особа).

Професійна самооцінка та відношення до себе як до фахівця, професіонала є важливими компонентами професійної Я-концепції. Вивчення самооцінки поліцейських в обох групах, свідчить, що

поліцейські, які раніше працювали в ОВС, мають адекватну самооцінку, яка вірогідно, викликана певним досвідом роботи, під час якої вони мали змогу оцінити себе в різноманітних професійних ситуаціях та скласти адекватну професійну самооцінку. Натомість у поліцейських, які не мали попереднього досвіду роботи, частіше зустрічається завищена самооцінка. Одним з найважливіших аспектів професійного розвитку особистості та її самореалізації є свідоме планування кар'єри. Об'єктивна, зовнішня сторона кар'єри – це послідовність займаних індивідом професійних позицій, а суб'єктивна, внутрішня сторона – це те, як людина сприймає свою кар'єру, власної ролі в ній [2]. Вивчення кар'єрних орієнтацій поліцейських залежно від наявності в них попереднього досвіду роботи в ОВС показало (табл.1), що в обох групах досліджуваних професійна компетентність та служіння є провідними кар'єрними орієнтаціями. Це може бути свідченням того, що для поліцейських незалежно від попереднього досвіду роботи важливо відчувати себе компетентними у своїй діяльності – професіоналами, досягти успіхів у кар'єрі поліцейського, довести собі та суспільству, що нова поліція може бути компетентною. Вони орієнтовані на роботу з людьми, допомогу їм, навіть мають бажання зробити світ кращим. Також досліджувані обох груп прагнуть до стабільності місця роботи та місця мешкання. Тобто, поліцейські прагнуть працювати в організації, яка має хорошу репутацію і де відповідальність за управління кар'єрою перекладає на наймача, також вони прив'язані до певного місця мешкання, неохоче змінюють його.

Таблиця 1

Показники кар'єрних орієнтацій поліцейських (M±σ)

Кар'єрні орієнтації	Група1	Група 2	t	p
Професійна компетентність	37,2±5,42	39,6±7,12	1,4	-
Менеджмент	31,11±7,31	39,2±5,14	2,42	≤0,05
Автономія	12,04±6,31	23,16±5,27	5,61	≤0,001
Стабільність місця роботи	17,47±6,35	15,27±5,47	1,49	-
Стабільність мешкання	16,47±6,15	17,31±6,21	0,37	-
Служіння	41,24±7,41	43,51±5,38	1,17	-
Виклик	31,14±5,41	38,24±5,74	3,42	≤0,01
Інтеграція стилів життя	23,45±5,17	34,54±6,87	2,8	≤0,01
Підприємництво	21,41±5,31	21,24±6,47	0,07	-

В обох групах поліцейських незначущою є кар'єрна орієнтація «підприємництво», що є свідченням того, що поліцейські розуміють власний вибір, вони свідомо обрали соціальну професію, яка не пов'язана

із підприємництвом. Втім, поліцейські без досвіду роботи в ОВС, частіше орієнтовані на конкурентну взаємодію, прагнуть інтегрувати свою нову професію в своє життя, знайти гармонійне поєднання із їх попереднім життям – життєвим укладом, родиною, інтересами.

Формування професійної Я-концепції поліцейських важлива й кропітка справа, поліпшити процес її можливо за допомогою спеціальних тренінгів. Під час роботи психологу треба врахувати, що поліцейські, які раніше працювали в системі ОВС вже мали професійну я-концепцію на час первинної підготовки. Вони вже мають уявлення про професію, більш чітко уявляють собі професійні обов'язки на практиці, розуміють наскільки можуть ефективно діяти в тих службових ситуаціях. Отже, за допомогою тренінгів ними вирішується задача: скоректувати свою професійну Я-концепцію під специфіку та концепцію нової поліції. Професійна Я-концепція поліцейських, які не мають попереднього досвіду роботи складається на етапі первинної професіоналізації під впливом їх професійних очікувань, з якими вони прийшли на курси первинної підготовки та тих настанов, які вони мають набути впродовж тренінгового процесу навчання.

Список використаних джерел:

1. Александров Ю. В. Кримінологія : курс лекцій [Електронний ресурс] / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – Київ : Ін Юре, 2011. – Режим доступу: http://www.ukreferat.com/lib/pravo/kryminologiya_ukr/index.htm.
2. Маркова А. К. Психологія професіоналізму / А. К. Маркова. – М. : Междунар. гуманит. фонд «Знання», 1996. – 308 с.

Одержано 07.03.2016

УДК 159.9.01:159.9.075

Марія Сергіївна ЯТЧУК,

*викладач кафедри пенітенціарної педагогіки та психології
Інституту кримінально-виконавчої служби
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),
кандидат психологічних наук*

ЗМІНИ МОТИВАЦІЇ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Розглядається проблема змін мотивації курсантів вищих навчальних закладів Державної пенітенціарної служби України у процесі навчання. Запропоновано здійснювати стимулювання мотивації курсантів вищих навчальних закладів Державної пенітенціарної служби України.

Постановка проблеми. У процесі навчання курсантів вищих навчальних закладів Державної пенітенціарної служби України відбувається розвиток особистості. Цей процес значною мірою залежить від мотивації. Саме мотивація є важливою особистісною характеристикою для попередження та профілактики негативних змін особистості курсантів і працівників органів та установ виконання покарань, їх професійної деформації, стимулювання прагнення до саморозвитку та самовдосконалення.

У юридичній психології окремі аспекти мотивації особистості курсантів вищих навчальних закладів МВС України безпосередньо чи опосередковано, досліджували Н. Є. Афанасьєва, Л. М. Балабанова, Н. І. Ковальчишина, О. А. Левенець, Я. В. Мацегора, Л. І. Мороз, Г. В. Попова, О. М. Цільмак, С. І. Яковенко та ін. Проте питання змін мотивації курсантів вищих навчальних закладів Державної пенітенціарної служби України у процесі навчання розроблені недостатньо, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета дослідження – виявити особливості змін мотивації курсантів вищих навчальних закладів Державної пенітенціарної служби України у процесі навчання.

Методи і організація дослідження. В емпіричному дослідженні взяли участь курсанти психологічного факультету Інституту кримінально-виконавчої служби. Загальна кількість вибірки становить 43 особи.

Для вивчення змін мотивації курсантів було проведено дослідження впродовж 2014–2016 років. Опитування майбутніх фахівців проводилось під час навчання на першому (2014–2015 рр.) та другому (2015–2016 рр.) курсі.

Основою нашого дослідження стала методика діагностики рівня мотивації досягнень (Т. Елерса) та визначення достовірності розбіжностей за ϕ -критерієм кутового перетворення Фішера.

Результати дослідження. У курсантів на першому курсі 46,5 % осіб мали середній рівень мотивації до досягнення цілі, ще 46,5 % – високий, 6,9 % – дуже високий. Не виявлено серед курсантів осіб із низьким рівнем мотивації до досягнення цілі [1].

На другому курсі 24 % осіб мали середній рівень мотивації до досягнення цілі, ще 47 % – високий, 29 % – дуже високий. Не виявлено осіб із низьким рівнем мотивації до досягнення цілі.

Встановлено, що у курсантів на другому курсі навчання менший відсоток осіб з середнім рівнем мотивації, ніж на першому ($\phi=2,29$; $\rho \leq 0,05$), і більший відсоток – з дуже високим рівнем мотивації ($\phi=2,91$; $\rho \leq 0,01$). Статистично значимих відмінностей не виявлено серед курсантів різних курсів за високим рівнем мотивації.

Отже, впродовж навчання курсантів спостерігається зменшення відсотку осіб з середнім рівнем мотивації до досягнення цілі і збільшення з дуже високим рівнем, що є позитивною тенденцією змін.

Таким чином, умови навчання та служби у вищому навчальному закладі Державної пенітенціарної служби України сприяють зростанню мотивації досягнення курсантів.

На нашу думку, доцільним є стимулювання мотивації та її підкріплення у майбутніх працівників Державної пенітенціарної служби України з боку авторитетних науково-педагогічних працівників та офіцерів, схвалення одногрупників.

Висновки: 1) характерною є позитивна тенденція змін мотивації курсантів вищих навчальних закладів Державної пенітенціарної служби України у процесі навчання, а саме: зменшується відсоток осіб з середнім рівнем мотивації до досягнення цілі і збільшується відсоток – з дуже високим рівнем мотивації; 2) доцільно проводити тренінгову роботу щодо стимулювання мотивації курсантів вищих навчальних закладів Державної пенітенціарної служби України.

Отримані результати вказують на необхідність розроблення та впровадження тренінгів спрямованих на стимулювання мотивації курсантів вищих навчальних закладів Державної пенітенціарної служби України.

Список використаних джерел:

1. Ятчук М. С. Особливості мотивації курсантів вищих навчальних закладів ДПтСУ / М. С. Ятчук // Мова, культура та філософія у процесі глобальних трансформацій : зб. матеріалів міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лют. 2015 р.). – Київ : ІКВС, 2015. – С. 82–83.

Одержано 07.03.2016

УДК 159.9.01

Ксения Викторовна БАЛАБАНОВА,

*ад'юнкт кафедри психології діяльності в особих умовах
Національного університету громадянської захисти України (г. Харьков)*

ЖИЗНЕСПОСОБНОСТЬ КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНОЕ КАЧЕСТВО ЛИЦ РИСКООПАСНЫХ ПРОФЕССИЙ

Рассмотрена жизнеспособность как профессионально важное качество представителей рискоопасных профессий. Осуществляется анализ научных подходов к изучению феномена жизнеспособности, показана она функциональное содержание. Жизнеспособность рассматривается как способность индивида к самовыражению, самостоятельного выбора его жизненного пути, организации собственной жизнедеятельности что невозможно без жизнестойкости. Также рассматриваются типы стрессовых ситуаций и последствия неадекватного восприятия их.

Системный подход в описании психологии человека, развиваемый Ганзеном В.А., предполагает изучение человека в различных аспектах: как индивида, субъекта, индивидуальности и личности. В основе этих представлений лежит положение о самоосуществлении человека и формировании психологических качеств, являющихся основой накопления человеческого капитала. Эволюция определений психологических качеств, входящих в структуру человеческого капитала, представленная в работах А. И. Юрьева, позволяет проследить изменение их смыслового наполнения. Так, самоосуществление индивидуальности рассматривается как способность к обучению; самоосуществление личности – как способность к инновациям; самоосуществление субъекта – как его работоспособность, а самоосуществление индивида – как его жизнеспособность [1].

Введение в научный оборот термина «жизнеспособность» представляет особый интерес, многие современные исследования в области психологии, педагогики, психотерапии, философии, социологии и медицины стремятся базироваться на этом подходе. Однако сложность и научное значение феномена жизнеспособности индивида, его взаимосвязь с эффективностью профессиональной деятельности требует тщательного психологического анализа и является чрезвычайно актуальной.

В гуманистической и позитивной психологии накоплен большой опыт по проблеме жизнеспособности и на сегодняшний день исследования в этой области за рубежом являются одними из приоритетных.

Что касается изучения феномена жизнеспособности в отечественной психологии, то на сегодняшний день это понятие недостаточно разработано, хотя все больше исследователей уделяют внимание этому вопросу. Так, в исследовании К. Р. Маннаповой [3] раскрывается феномен жизнеспособности с позиции, включенной в ее структуру жизнестойкости индивида. Автор считает, что жизнестойкость влияет на оценку индивидом ситуации благодаря готовности действовать с одной стороны, а с другой способствует активному преодолению трудностей за счет создания нового конструктивного поведения и преобразования компонентов жизнеспособности. С точки зрения М. П. Гурьяновой, жизнеспособность личности как способность человека к самоопределению, самостоятельному выбору своего жизненного пути, к организации собственной жизнедеятельности невозможна без жизнестойкости, которая представляет собой комплекс личностных свойств и поведенческих реакций, позволяющих индивиду конструктивно разрешать сложные жизненные ситуации. Таким образом, феномен стойкости (*hardiness*), введенный в научный обиход

S. Maddi и его соратниками [2], рассматривается как особый паттерн структуры установки и навыков, который позволяет индивиду превратить собственные изменения в реально осуществимые возможности.

Как интегральная характеристика, жизнеспособность является взаимосвязанной совокупностью следующих компонентов: способности адаптации, способности саморегуляции, способности саморазвития и осмысленности жизни.

Функциональное содержание жизнеспособности может быть выражено в успешности освоения деятельности и успешности решения жизненных задач. Индивидуальные различия в жизнеспособности могут проявляться в различных способах реагирования на стрессовые ситуации. Так, для индивида важно не дистанцироваться от стресса, не минимизировать или преодолевать его негативные последствия, а уметь найти в нем скрытый конструктивный смысл и трансформировать его в позитивный жизненный опыт.

Особенно это важно в отношении лиц, профессиональная активность которых связана с риском и экстремальными видами деятельности.

Характеризуя профессиональную деятельность пожарно-спасательной и аварийно-спасательной служб ГСЧС Украины, следует отметить существование четырех типов стрессовых ситуаций (А. В. Тимченко, Л. А. Перельгина, Я. О. Овсянникова). Первый тип характеризуется привычными условиями деятельности и требует от работника спасательных служб наличия комплекса привычных способов поведения в ситуациях, не несущих угрозы жизни и здоровью. Ситуации второго типа характеризуются нарушением параметров обычности и стандартных способов реагирования, но также не представляются спасателям как опасные.

Ситуации третьего типа содержат в себе элементы опасности и риска, но вместе с тем деятельность в этих условиях осуществляется в соответствии с заранее отработанным алгоритмом действий. Ситуации четвертого типа возникают в условиях опасности и риска, когда привычные алгоритмы деятельности не всегда возможно применить из-за непредсказуемых сценариев развития событий в чрезвычайных ситуациях. Поэтому специалисты, которые направляются в зону чрезвычайных ситуаций для выполнения аварийно-спасательных и других неотложных работ, находятся в зоне не только физической угрозы жизни и здоровью, но подвергаются риску возникновения у них нервно-психических расстройств и стрессовых состояний.

Неадекватное восприятие персоналом ГСЧС ситуации как рискоопасной может приводить к ошибкам в деятельности и ее срыву, что предъявляет повышенные требования к когнитивной и эмоционально-волевой сферам личности этих специалистов [4].

Нам представляється, что необходимо внедрить обучение таким методам саморегуляции, как аутогенная тренировка, мышечная релаксация и психофизиологическая саморегуляция, на первых этапах профессиональной подготовки курсантов в ВУЗе. А это требует разработки специальных психотренинговых программных модулей и внедрение их в учебный процесс, и служебную подготовку будущих работников ГСЧС Украины.

Список использованных источников:

1. Юрьев А. И. Системное описание психических состояний, возникающих в процессе восприятия информации / А. И. Юрьев, В. А. Ганзен // Вестник ЛГУ. – 1987. – Сер. 6, вып. 1. – С. 50–59.
2. Леонтьев Д. А. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Рассказова. – М. : Смысл, 2006. – 63 с.
3. Маннапова К. Р. Ступінь психологічної стійкості особистості підлітків з неповних сімей / К. Р. Маннапова // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. – 2012. – Вип. 44 (1). – С. 143–150.
4. Ковальова І. Б. Когнітивна саморегуляція емоційно-вольових проявів фахівців оперативно-рятувальних підрозділів МНС України : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Ковальова Ірина Борисівна. – Київ, 2012. – 18 с.
Одержано 10.03.2016

Розглянуто життєздатність як професійно важлива якість представників ризиконебезпечних професій. Здійснюється аналіз наукових підходів до вивчення феномену життєздатності, показано її функціональний зміст. Життєздатність розглядається як здатність індивіда до самовираження, самостійного вибору його життєвого шляху, організації власної життєдіяльності що неможлива без життєстійкості. Також розглядаються типи стресових ситуацій та наслідки неадекватного сприйняття їх.

УДК 159.9(477)

Дар'я Михайлівна КИСЛИНСЬКА,

*аспірант кафедри психології та педагогіки
факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Розглянуто проблему ціннісних орієнтацій в психології. Проаналізовано підходи до визначення цього феномену. Представлені результати дослідження професійних цінностей майбутніх правоохоронців.

Однією з актуальних сучасних проблем психології є дослідження ціннісних орієнтацій. Вони являють собою складний феномен, який

характеризує напрямок, а також складає частину системи відносин людини, визначає загальне відношення до світу й себе. Тобто цінності регулюють соціальну поведінку особистості.

Ціннісні орієнтації – одна з фундаментальних проблем як вітчизняної, так і зарубіжної науки. Дослідженнями займалися такі видатні науковці, як К. А. Абульхонова-Славська, В. Г. Олексєєва, А. А. Бодалева, Н. В. Іванова, Д. А. Леонтєв, А. Маслоу, М. Рокич, С. Л. Рубінштейн, В. Франкл, М. С. Яницький та багато інших. Загальні питання дослідження професійних цінностей розглядали Б. Ж. Алієв, С. Н. Капустін, А. С. Кауров, Е. А. Климов, Т. Г. Нікуленко, М. Сухоруков та інші [4].

Цінність трактується авторами по-різному: як значимість, значення певних об'єктів для людини (С. Ф. Анісімов, М. С. Каган, С. Л. Рубінштейн); мета існування людини, яка виступає провідними принципами в житті (В. Б. Ольшанський, S. H. Schwarts, M. Rokeach); ціннісне ставлення (А. І. Донцов); компонент змістової сфери, що представляє собою одну з форм функціонування змістовних утворень (Б. С. Братусь, А. Р. Асмолов, Ф. Є. Василюк); ідеальна модель належного (бажаного), що вказує напрямок перетворення дійсності суб'єктом (Д. А. Леонтєв) [2].

Ціннісні орієнтації є одним із значущих компонентів спрямованості в психологічній структурі особистості. Вони відображають найбільш значущі характеристики навколишнього світу для суб'єкта, визначають особливості компонентів психологічної структури особистості [1].

Професійні цінності показують характеристики професійної діяльності і в цілому професії, значимі для індивіда, узгоджуються з його особистісними та індивідуальними особливостями й дозволяють йому в подальшому активно розвиватися [3].

Формування особистості правоохоронця – це складний процес перетворення вимог сучасного законодавства та відповідних відомчих настанов у переконання, звички, якості, навички та вміння особистості, яка обрала для себе правоохоронну роботу однією з найголовніших життєвих цілей [1].

Нами було проведено дослідження по визначенню професійних орієнтацій майбутніх правоохоронців. Респондентами стали 55 курсантів Харківського національного університету внутрішніх справ, вік яких варіює від 20 до 22 років. Використовували методика «Якір кар'єри» Е. Шейна, яка полягає в оцінці стверджень згідно значущості за шкалами: «стабільність роботи», «орієнтація на автономію», «менеджмент», «інтеграція стилів», «служіння» та «підприємництво».

В результаті проведення дослідження ми з'ясували, що найважливішим орієнтиром у майбутній професійній діяльності правоохоронців для 60% респондентів першою за значимістю йде шкала

«стабільність роботи». На другому за місці виявилася ціннісна орієнтація на автономію (40 %), яка проявляється в прагненні до незалежності, самостійності, свободи дій. Наступними орієнтирами в кар'єрі стали такі шкали, як «Менеджмент» (30 %) та «Інтеграція стилів» (25 %). Кар'єрна спрямованість пов'язана з менеджментом, тобто мається на увазі, що правоохоронців приваблює робота, пов'язана з управлінням людьми. А орієнтація на значимість стилів вказує на прагнення зрівноважити різні прояви життя, тобто професію, сім'ю, особисті інтереси та інші сфери життя.

Список використаних джерел:

1. Зотова О. И. Ценностные ориентации и механизм социальной регуляции поведения / О. И. Зотова, М. И. Бобнева // Методологические проблемы социальной психологии / отв. ред. Е. В. Шорохова. – М. : Изд-во Моск. унта 1988. – С. 241–255.

2. Истошин И. Ю. Ценностные ориентации в личностной системе регуляции поведения / И. Ю. Истошин // Психологические механизмы регуляции социального поведения : сб. науч. ст. / ред.: Бобнева М. И., Шорохова Е. В. – М. : Наука, 1979. – С. 252–268.

3. Каминская С. О. Профессиональные ценностные ориентации: проблемы формирования : учеб.-метод. Пособие / С. О. Каминская. – Могилев : Могилев. гос. ун-т им. А. А. Кулешова, 2000. – 68 с.

4. Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості / Анатолій Павліченко // Психологія і суспільство. – 2005. – № 4. – С. 98–120.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.9

Марина Михайлівна КУЗЬМІНОВА,

аспірант кафедри психології та педагогіки

факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)

Харківського національного університету внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНО- МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ КІБЕРПОЛІЦІЇ

Проаналізовано теоретичні аспекти проблеми ціннісно-мотиваційної регуляції поведінки працівників підрозділів кіберполіції як нової соціально-професійної групи. Доведено, що створення цих підрозділів висуває низку завдань щодо психологічного забезпечення їх професійної діяльності, зокрема у напрямках професійного відбору, супроводження проходження служби, професійно-психологічної підготовки.

Реформування системи органів внутрішніх справ, яке триває в країні, одним із завдань має усунення суперечностей між інноваційними

процесами розвитку злочинності, новітніми видами злочинів, засобами і технологіями їх скоєння, та дещо застарілими силами і засобами їх подолання та попередження. Серед них і злочини з використанням інформаційних та комп'ютерних технологій, для протидії яким створюються підрозділи кіберполіції у складі Національної поліції України.

Специфіка поліцейської діяльності працівників кіберполіції істотно відрізняється від такої у інших підрозділах, на відміну від «традиційної» для юридичної психології тріади «людина – право – людина» (О. М. Столяренко, Є. О. Клімов, А. К. Маркова, С. П. Безносів та ін.), тут домінує технічна складова, «людина – техніка – право – людина», що зумовлює додаткові вимоги до самих працівників та супроводу їх професійної діяльності. Досвід здійснення психологічного забезпечення працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, які спеціалізуються в сфері комп'ютерних злочинів, в нашій країні відсутній. При цьому пряме запозичення та використання закордонних методів та парадигм не можливе, необхідна їх адаптація та оцінка.

Не зовсім урегульованим є і прийом персоналу для проходження служби у Департаменті кіберполіції: діє відкритий конкурсний відбір з числа цивільних осіб з вищою технічною освітою на посади інспекторів кіберполіції та її спеціальних агентів, їх подальша короткочасна підготовка на базі вищих навчальних закладів МВС України. В той же час триває чотирирічна підготовка курсантів у ВНЗ МВС, які в подальшому будуть претендувати на проходження служби на таких же посадах.

Особливий інтерес становить дослідження ціннісно-мотиваційної сфери майбутніх працівників кіберполіції як підґрунтя їх професійної спрямованості, що визначає подальші траєкторії їх особистісного та професійного розвитку. Психологічним аспектам професійного розвитку особистості в умовах підготовки до правоохоронної діяльності присвятили свій науковий пошук Д. Александров, В. Андросюк, Л. Балабанова, Б. Бараненко, О. Бандурка, В. Барко, В. Вареник, І. Воробйова, І. Жданова, Г. Запорожцева, О. Землянська, Л. Казміренко, Я. Кондратьєв, С. Ларіонов, В. Лефтеров, П. Макаренко, В. Медведєв, Н. Мілорадова, Л. Мороз, Г. Попова, О. Ступакова, О. Тимченко, О. Цільмак, Г. Юхновець, С. Яковенко та ін. Ними розкрито особливості критеріїв професійного психологічного відбору на навчання у вищих навчальних закладах МВС України, самоактуалізації на різних етапах професійного становлення, мотиваційних основ професійного розвитку працівників ОВС, застосування тренінгових технологій у їх психологічному супроводженні тощо.

Успішність подальшої професійної діяльності працівників кіберполіції залежить, природно, від різноманітних зовнішніх та внутрішніх умов.

Держава взяла на себе зобов'язання забезпечити їм достойний рівень оплати праці, соціального захисту та статусу, належні умови службової діяльності, тобто створити сприятливі зовнішні умови. Щодо внутрішніх умов, тут важливими є рівень фахової підготовленості (спеціальні знання, вміння та навички), який об'єктивно свідчить про те, чи може працівник ефективно виконувати службові завдання, та професійна мотивація, яка є суб'єктивним відображенням того, чи хоче він це робити, і для чого він працює. Специфіка ціннісно-мотиваційної сфери працівника значною мірою вказує і на стратегії досягнення професійно-важливих цілей його діяльності (В. І. Барко, П. В. Макаренко та ін.).

Таким чином, створення і функціонування у системі органів внутрішніх справ України підрозділів по боротьбі зі злочинами у сфері комп'ютерних технологій (кіберполіції) висуває низку завдань щодо психологічного забезпечення їх професійної діяльності, зокрема у напрямках професійного відбору, супроводження проходження служби, професійно-психологічної підготовки.

Список використаних джерел:

1. Бандурка А. М. Юридическая психология : учебник / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. – 596 с.
2. Поливанова Е. Е. Основные направления исследований мотивационной сферы личности в современной психологии / Е. Е. Поливанова // Вісник Харківського державного університету. – № 403. – Серія: Психологія. – 1998. – С. 139–145.
3. Лукина В. С. Исследование мотивации профессионального развития / В. С. Лукина // Вопросы психологии. – 2004. – №5. – С. 25–32.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.9(477)

Олена Павлівна МАКАРОВА,

*старший викладач кафедри психології та педагогіки
факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ НА ЕТАПІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Здійснено теоретичний та емпіричний аналіз психологічних особливостей професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки. Уявлення про себе як про професіонала включається в систему професійних дій, які визначають стиль міжособистісної взаємодії в професійному співтоваристві. Усвідомлена ідентичність дозволяє майбутньому правоохоронцю розвинути

систему цінностей і переконань, адекватних вимогам сучасних соціально-економічних умов і динамічного світу професій.

Особливу увагу науковців привертає напрямок вивчення професійного становлення правоохоронців, невід'ємною складовою якого є розвиток професійної ідентичності. Сучасні вимоги до правоохоронця визначають основні завдання професійного рівня, який потребує оволодіння сучасними інформаційними технологіями та формування здатності особистості до самовдосконалення. Для правоохоронця сформованість професійної ідентичності є надзвичайно важливим чинником його успішної професійної діяльності, професійного зростання та професійного розвитку.

Безпосередньо дослідженню особливостей професійної ідентичності присвячені роботи М. Абдулаєвої, І. Ворожкої, З. Ермакової, Є. Єрмолаєвої, Д. Завалішиної, Е. Зеєр, Н. Іванової, Е. Климова, Д. Колосова, Є. Конєва Н. Пряжнікова, Ю. Поварьонкова, Н. Регуш, Л. Шнейдер та інші. В цих роботах розглядалися питання, структура, рівні, умови, фактори та шляхи розвитку професійної ідентичності [2].

Е. Зеєр визначає професійну ідентичність як професійний «Я-образ», що містить професійні стереотипи та унікальність власного «Я», усвідомлення своєї totoжності з професійним образом «Я» [1].

Л. Шнейдер професійну ідентифікацію розглядає як багатомірний та інтегративний психологічний феномен, що забезпечує людині цілісність, totoжність і визначеність, що розвивається під час професійного навчання спільно із становленням процесів самовизначення, самоорганізації й персоналізації [3]. Вибір місця професійного навчання виступає першим етапом професійної ідентифікації (спосіб самоактуалізації особистості в сфері професійної діяльності, є важливою складовою життєвого і особистісного самовизначення), якщо він, звісно, не здійснюється під впливом навколишнього середовища, не є ситуативним, а є результатом свідомого вибору. Ідентифікація особистості з професією включає поєднання життя професіонала з його діяльністю, при якій набуті ним типові риси починають проявлятися у всіх інших сферах життєдіяльності і визначають відношення людини до дійсності.

Для дослідження рівня професійного самовизначення майбутніх правоохоронців на етапі фахової підготовки нами був використаний вільний твір на тему «Я – фахівець-правоохоронець», де досліджуваним було запропоновано проаналізувати власну особистість, її бажані та небажані для досліджуваних.

Розглядаючи самооцінку курсантами індикаторів когнітивного компоненту професійної ідентичності можемо зазначити що, самооцінка

деяких знань, вмінь та навичок має тенденцію до лінійних змін. Так, протягом фахової підготовки зростають:

– користування зброєю ($0,90 \pm 0,01 < 6,80 \pm 1,01 < 7,64 \pm 1,45 < 9,03 \pm 1,10$; при $p \leq 0,05$);

– здатність висувати версії та будувати гіпотези щодо минулих подій ($3,05 \pm 2,80 < 5,45 \pm 2,07 < 8,70 \pm 2,60 < 9,01 \pm 1,20$; $p \leq 0,05$);

– застосовувати фізичну силу для припинення правопорушень, протиправних дій, для припинення злочинного діяння ($4,40 \pm 1,04 < 6,60 \pm 2,27 < 7,39 \pm 2,02 < 8,03 \pm 2,10$; при $p \leq 0,05$);

– переконувати інших людей у своїй правоті, аргументувати власну точку зору ($4,02 \pm 1,02 < 7,08 \pm 2,32 < 7,80 \pm 2,02 < 8,91 \pm 1,09$; при $p \leq 0,05$);

– маніпулювати та протистояти впливу, вміння цивільно впливати на оточуючих та протистояти небажаному впливу, застосовувати різні види впливу адекватно ситуації ($1,20 \pm 0,01 < 6,16 \pm 2,03 < 6,90 \pm 2,50 < 7,87 \pm 2,01$; при $p \leq 0,05$);

– проявляти владу та підкорювати людей, авторитет, знання, майстерність дає можливість змінювати поведінку людей ($1,33 \pm 0,04 < 4,40 \pm 2,45 < 7,80 \pm 1,15 < 9,20 \pm 1,44$; при $p \leq 0,05$);

– знати і правильно застосовувати закони, специфіка персоналу правоохоронних органів та підрозділів така, що працівники завжди перебувають при виконанні своїх службових обов'язків, отже їм необхідно знати нормативно – правову базу і вміти правильно застосовувати у різних ситуаціях ($0,30 \pm 0,01 < 5,21 \pm 0,20 < 6,88 \pm 1,28 < 8,37 \pm 1,90$; при $p \leq 0,001$).

Аналізуючи показники в цілому можемо зазначити, що зміни у самооцінці знань, вмінь та навичок відбуваються у курсантів впродовж всього терміну навчання, особливо це стосується фахових правоохоронних вмінь.

Становлення професійної ідентичності є невід'ємною частиною загальної системи становлення ідентичності особистості, що визначає спрямованість особистісного самовизначення. Формування професійної ідентичності відбувається під впливом комплексу зовнішніх та внутрішніх чинників, де особливе місце посідає етап навчання у ВНЗ, що включає як процес засвоєння знань, умінь, навичок, так і розвиток професійно-значущих рис особистості курсанта, які сприяють успішній реалізації індивіда в обраній спеціальності.

Список використаних джерел:

1. Зеер Э. Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк // Психологический журнал. – Т. 18, № 6. – С. 35–44.
2. Макарова О. П. Развитие профессиональной идентичности майбутніх правоохоронців шляхом соціально психологічного тренінгу / О. П. Макарова // Вісник Національного університету оборони України. – 2014. – Вип. 6 (43). – С. 317–322.

3. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичности: теория, эксперимент, тренинг : [учеб. пособие] / Л. Б. Шнейдер. – М. : Изд-во Моск. психол.-социал. ин-та, 2004. – 600 с.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.923.2.001.11

Світлана Миколаївна ПОТАПОВА,

аспірант кафедри соціології та психології

факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «САМОРЕГУЛЯЦІЯ» ТА «САМОУПРАВЛІННЯ ОСОБИСТОСТІ»

Визначено поняття саморегуляція та самоуправління, розкрито процес самоуправління і саморегулювання особистості, охарактеризовано структуру психічного самоуправління.

Засадничі положення і методологія дослідження проблеми регуляції психічної діяльності були розроблені в теорії особової регуляції К. А. Абульханової-Славської, теорії становлення людини як суб'єкта загального розвитку Б. Г. Ананьєва, теорії розвитку вищих психічних функцій Л. С. Виготського, теорії діяльності О. М. Леонтьєва, теорії системного підходу до дослідження психічних явищ Б. Ф. Ломова, теорії мозкової організації вищих психічних функцій О. Р. Лурия, теорії психологічної установки Д. Ф. Узнадзе.

Поняття саморегуляції часто зустрічається в науковій літературі, носить міждисциплінарний характер і відрізняється багатозначністю, великою кількістю трактувань. По справедливому зауваженню Г. С. Нікіфорова, «збільшення займенникового прикметника «само» до того або іншого іменника має цілком певне значення, сенс якого полягає в позначенні спрямованості дії на того, хто його робить» [4].

«Саморегуляція», «саморегулювання» – похідне від поняття регулювання». Під регулюванням в кібернетиці розуміється приведення чого-небудь у відповідність зі встановленими нормами, правилами. Процес регулювання розкривається як порівняння регульованої величини із заданим значенням, і у разі відхилення її від заданого значення в об'єкт регулювання поступає дія, що поновлює регульовану величину. Під психічною саморегуляцією розуміється «системний процес, що забезпечує адекватну умовам мінливість, пластичність життєдіяльності на будь-якому з її рівнів», «свідомі дії людини на властиві йому психічні явища (процеси, властивості, стани), виконувану

ним діяльність, власну поведінку з метою підтримки (збереження) або зміни характеру їх протікання».

Вагомий внесок у дослідження проблеми саморегуляції зробив Г. С. Нікіфоров. На його думку, під психічним саморегулюванням можна розуміти свідомий вплив людини на психічні процеси, стани, властивості, діяльність, особисту поведінку з метою зберігання або зміни характеру їх функціонування. Головним компонентом у поглядах Г. С. Нікіфорова на перебіг саморегуляції є самоконтроль людини, який він визначив як усвідомлення й оцінку суб'єктом особистих дій, психічних процесів і станів. Г. С. Нікіфоров довів, що поява і розвиток самоконтролю визначає можливість усвідомлювати і контролювати ситуацію [4].

В. І. Моросанова з колегами розвивала новий напрям у вивченні саморегуляції – дослідження індивідуального стилю саморегуляції доволіної активності людини [3]. Феномен стилю саморегуляції проявляється в тому, яким чином людина планує і програмує досягнення життєвих цілей, враховує значимі зовнішні і внутрішні умови, оцінює результати і коригує свою активність для досягнення суб'єктивно припустимих результатів, в тому, якою мірою процеси самоорганізації розвинені і усвідомлені. Індивідуальний стиль саморегуляції характеризується комплексом її стильових особливостей: планування, програмування, моделювання, оцінювання результатів, а також регуляторно-особистісні властивості, або інструментальні властивості особистості, такі як самостійність, надійність, гнучкість і так далі.

Ідея самоуправління в забезпеченні психічного здоров'я, перш за все, залучала до себе увагу психологів і психіатрів вже на рубежі ХХ ст. Говорилося, наприклад, що здорова людина, на відміну від хворого, здатна управляти світом своїх психічних явищ і тримати їх під контролем. Позиція С. С. Корсакова з цього питання заслуговує на особливу увагу. Для неї характерний виражений акцент на інтегрований, особистісний підхід. На думку вченого, душевні хвороби – це не лише дезінтеграція в протіканні психічних процесів, але і порушення індивідуальності людини, втрата цілісності, єдності особистості. Свідомість забезпечує не лише управління психічною діяльністю, цілеполагання і формування програми діяльності, але і гармонізацію самої особистості, злагодженість її спрямувань і установок, організацію психіки навколо вищих ідейних і моральних спонукань.

Р. Р. Бібріх, досліджуючи специфіку механізму утворення цілей, виділяє як більш високий рівень організації діяльності об'єднання процесів цілеполагання і саморегуляції, реалізації мети в деяку цілісну систему [2]. Таку інтеграційну систему, що об'єднала процеси

цілеполагання і саморегуляції особистості, розробив М. М. Пейсахов. Автор представляє *цілісну систему* самоуправління особистості, що включає чотири рівні: авторегуляцію, саморегуляцію, самоврядування і взаємоуправління (соціальне управління). У життєдіяльності людини система управління може бути представлена як в цілісному виді, так і одним з її рівнів. При цьому автор підкреслює, що «самоуправління слід розглядати як процес, а не застиглу структуру» [5, с. 36–37].

Поняття самоуправління пов'язане із завданнями саморозвитку, самоактуалізації та самореалізації особистості, як суб'єкта самоврядування і саморозвитку. Самоуправління виступає регулятором, що забезпечує певну спрямованість в діяльності індивіда і чинником, розвитку і самоудосконалення його сутнісних сил, самовираження і самореалізації. За думкою А. Бекмана «само-менеджмент» забезпечує в житті унікальну ідентичність особистості [1].

Самоуправління це досягнення задоволення потреб, що забезпечують функціонування і розвиток особистості. Особистий розвиток (саморозвиток) може бути реалізований за допомогою постановки мети саморозвитку, розробці плану-програми: 1) самопізнання через самодіагностику (рефлексію); 2) саморозвиток через побудову плану-програми; 3) самореалізація через самоуправління – прийоми, методи, способи, технологію саморозвитку.

Предмет самоуправління – людина – феномен, система її ресурсів, у тому числі і сама структура особистості, що здатна до саморозвитку і до того, щоб самоудосконалювати свої якості.

Мета самоуправління – це розвиток здібностей особистості через рефлексію – усвідомлення себе і навколишнього світу і визначення власного місця в нім і власних психофізіологічних можливостей, як індивідуума. Кінцевий результат – це якісно нові характеристики особистості, знання, уміння, навички і уміння їх застосовувати в нових ситуаціях життя. Без самоуправління людський індивід не здатний сформуватися в активну особистість. Самоуправління, будучи найважливішим чинником соціальної активності особи, забезпечує самореалізацію її творчих здібностей і можливостей, обумовлених внутрішнім духовним даром, фізичною природою, а також індивідуально-особистісними особливостями.

На нашу думку, саморегуляція та самоуправління є компонентами більш складної загальної системи регулювання процесами розвитку, професійного становлення та самореалізації особистості.

Список використаних джерел:

1. Бекман А. «Само-менеджмент». Искусство овладения повседневностью / Адриан Бекман ; пер. с нем. – Калуга : Духовное познание, 2002. – 152 с.

2. Бибрих Р. Р. Исследование видов целеобразования / Р. Р. Бибрих. – Кишинев : Штиинца, 1987. – 130 с.

3. Моросанова В. И. О стилевых особенностях саморегулирования как факторе успешности овладения профессиональной деятельностью / В. И. Моросанова // Психологические условия профессионального становления личности в свете реформы общеобразовательной и профессиональной школы. – Славянск, 1988. – С. 52–53.

4. Никифоров Г. С. Надежность профессиональной деятельности / Г. С. Никифоров. – СПб. : С.-Петерб. ун-т, 1996. – 176 с.

5. Пейсахов Н. М. Закономерности динамики психических явлений / Н. М. Пейсахов. – Казань : Изд-во Казан. гос. ун-та, 1984. – 235 с.

Одержано 07.03.2016

УДК 159.925

Інга Сергіївна ЛЕЖУХ,

*курсант факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)
Харківського національного університету внутрішніх справ*

СТРУКТУРА СТИЛІВ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Визначено стилі саморегуляції поведінки майбутніх правоохоронців другого та третього курсів навчання. З'ясовано, що для другоккурсників характерний гармонійний профіль саморегуляції поведінки, а для третьоккурсників – профіль, що характеризується високим рівнем розвитку процесів планування і програмування дій.

Поведінка людини в будь-яких екстремальних умовах відрізняється від того, як вона веде себе в повсякденному житті. Характер та інтенсивність поведінкових і психічних реакцій людини, що розвиваються в екстремальних умовах діяльності, різноманітні за своїм проявом і залежать від різних факторів. Єдиної думки, що пояснює причини цих реакцій та особливості їх прояву на даний момент не існує, в основному, через обмежену можливість досліджень безпосередньо в момент екстремальної ситуації.

На думку низки авторів [1], саморегуляція поведінки особистості, як інтегративна структура, що складається з когнітивної, емоційно-вольової та мотиваційної сфер, є процесом, який забезпечує адекватність та економічність поведінкових реакцій. Іншими словами можемо сказати, що сформованість та розвиток процесів саморегуляції поведінки особистості забезпечить високий рівень адаптації правоохоронців до різноманітних видів діяльності.

Для визначення особливостей стилів саморегуляції поведінки майбутніх правоохоронців другого та третього курсів навчання ми

використали опитувальник «Стилі саморегуляції поведінки» В.І. Моросанової (див. табл. 1).

Таблиця 1

Стилі саморегуляції поведінки майбутніх правоохоронців, ($x_{cp} \pm \sigma$)

Регуляторні шкали	2 курс	3 курс	t	p
Планування	5,29 ± 1,45	7,07 ± 1,97	2,48	0,05
Моделювання	4,83 ± 1,65	5,53 ± 1,73	1,36	-
Програмування	5,14 ± 1,65	6,83 ± 1,59	2,37	0,05
Оцінка результатів	4,91 ± 1,60	5,47 ± 1,06	1,23	-
Гнучкість	5,49 ± 1,62	6,07 ± 1,53	1,18	-
Самостійність	5,31 ± 1,59	4,73 ± 1,87	1,12	-
Рівень саморегуляції	26,89 ± 3,27	30,23 ± 4,24	3,36	0,001

Як видно з таблиці 1, процес планування статистично значимо має вищий рівень розвитку у курсантів 3 курсу порівняно з майбутніми правоохоронцями 2 курсу навчання ($7,07 \pm 1,97 > 5,29 \pm 1,45$; $p \leq 0,05$). Такі дані вказують на високий рівень сформованості потреби в усвідомленому плануванні діяльності, реалістичності планів, їх деталізованості та стійкості у третьокурсників.

Високі показники ($6,83 \pm 1,59$) за шкалою програмування у третьокурсників свідчать про сформованість потреби продумувати способи власних дій і поведінки для досягнення намічених цілей. При цьому слід зазначити, що процес програмування у курсантів 3 курсу ($6,83 \pm 1,59$) має статистично значимо ($p \leq 0,05$) більший рівень сформованості ніж у майбутніх правоохоронців 2 курсу навчання ($5,14 \pm 1,65$).

Діагностовано, що загальний рівень саморегуляції поведінки статистично значимо ($p \leq 0,001$) має вищий рівень розвитку у курсантів 3 курсу ($30,23 \pm 4,24$) порівняно з курсантами другого курсу навчання ($26,89 \pm 3,27$). Такі дані свідчать, що третьокурсники, у порівнянні з другокурсниками, здатні адекватно реагувати на зміну умов діяльності, усвідомлено висувати і досягати поставлених цілей, впевнено відчувати себе в незнайомих ситуаціях.

Показники за іншими шкалами не мають статистично значимих відмінностей, проте, ми хотіли б відзначити наступне. Процес моделювання ситуації має середній рівень розвитку і у курсантів третього курсу ($5,53 \pm 1,73$) і у другокурсників ($4,83 \pm 1,65$). Такі дані вказують на здатність майбутніх правоохоронців на різних етапах професіогенезу виділяти значущі умови досягнення цілей як у поточній ситуації, так і в перспективному майбутньому.

Визначено, що процес оцінки результатів діяльності також має середній рівень розвитку і у третьокурсників ($5,47 \pm 1,06$) і у другокурсників ($4,91 \pm 1,60$). Тобто, правоохоронці на різних етапах професіогенезу здатні адекватно оцінювати результати власної діяльності, узгоджувати отриманий результат з метою та визначати причини досягнення цілей.

Аналіз показників регуляторно-особистісних властивостей поведінки особистості дав можливість з'ясувати рівень розвитку процесів гнучкості і самостійності майбутніх правоохоронців. Так, сформованість регуляторної гнучкості, має середній рівень розвитку у курсантів третього курсу ($6,07 \pm 1,53$) та другого курсу навчання ($5,49 \pm 1,62$). За визначенням автора методики В. І. Моросанової [10], такі показники характеризують особистість здатну перебудовувати і вносити корекції в систему саморегуляції при зміні зовнішніх і внутрішніх умов. Тобто, адаптуватися до різних умов середовища.

Показники за шкалою самостійності свідчать про середній рівень розвитку процесів автономності в організації діяльності у майбутніх правоохоронців другого ($5,31 \pm 1,59$) і третього курсів ($4,73 \pm 1,87$) навчання. Можна стверджувати, що майбутні правоохоронці другого та третього курсів навчання здатні самостійно планувати власну діяльність і поведінку, організовувати роботу щодо досягнення поставленої мети та контролювати хід її виконання (див. табл. 1). Водночас, слід підкреслити, що середній рівень розвитку процесів самостійності може свідчити про вплив такої особливості правоохоронної діяльності як правова регламентація професійної поведінки, яка формується з перших днів навчання в навчальних закладах системи МВС. У силу чіткої нормативності відступ від службових обов'язків, наказів тощо розглядається як порушення закону. Очевидно, що це призводить до зниження важливості прояву автономності в процесі регуляції власної поведінки.

Методика В. І. Моросанової «Стилі саморегуляції поведінки» [2] дає можливість відобразити індивідуально-типологічні профілі саморегуляції поведінки особистості за допомогою графіків. Нами було створено типові профілі саморегуляції поведінки майбутніх правоохоронців і здійснено їх порівняльний аналіз (див. рис. 1).

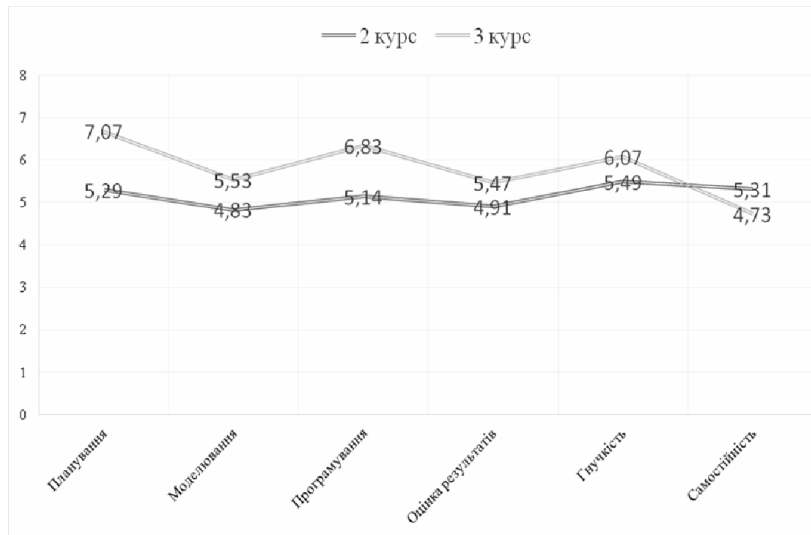

Рис. 1. Профіль саморегуляції поведінки майбутніх правоохоронців,
($\bar{x}_{cp} \pm \sigma$)

Як видно з рис. 1, для майбутніх правоохоронців другого курсу навчання характерний гармонійний профіль саморегуляції поведінки середнього рівня розвитку, що характеризується приблизно однаковим рівнем розвитку усіх показників саморегуляції (показники відрізняються не більше як на один бал). На думку В. І. Моросанової [2], гармонійний профіль саморегуляції поведінки може бути передумовою успішності у тих видах діяльності, що мають підвищені вимоги до регуляції діяльності.

Щодо курсантів третього курсу навчання, то у них ми спостерігаємо типовий профіль саморегуляції поведінки № 1, що характеризується більш високим розвитком процесів планування цілей і програмування дій, у порівнянні з моделюванням значущих умов досягнення мети і оцінюванням результатів дій.

Як свідчить автор методики В. І. Моросанова [2], типовий профіль № 1 частіше зустрічається у людей які вміють планувати власні життєві перспективи, проте, у них спостерігаються труднощі у виділенні головних цілей. Їм важко приймати рішення самостійно, звідси вони не можуть визначитися з планами на майбутнє. При складанні життєвих планів орієнтуються на інших людей. Недостатня пластичність планів і програм нерідко призводять до того, що у них виникають труднощі з реалізацією і перебудовою планів при швидких змінах ситуації. Проте,

слід зазначити, що висока розвиненість планування і програмування дій дозволяє компенсувати недостатню розвиненість процесу моделювання, зняти зайву напруженість за рахунок того, що ситуації заздалегідь продумуються, відбираються способи дій, аналізується тактика поведінки в екстремальній ситуації.

Перспективою подальшої роботи є розробка програми професійно-психологічної підготовки майбутніх правоохоронців до діяльності в екстремальних умовах основи новітніх ефективних психо-тренінгових технологій.

Список використаних джерел:

1. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України : наук.-практ. посіб. / О. М. Бандурка, В. С. Венедиктов, О. В. Тімченко, В. Є. Христенко. – Харків : НУВС, 2005. – 319 с.

2. Моросанова В. И. Саморегуляция и индивидуальность человека / В. И. Моросанова. – М. : Наука, 2010. – 519 с.

Одержано 09.03.2016

УДК 159.925

Ірина Ігорівна ШЕВЦОВА,

*курсант факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ СТРАТЕГІЙ ПОВЕДІНКИ У СТРЕСОВІЙ СИТУАЦІЇ ТА СТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОГНІТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Проаналізовані взаємозв'язки стратегій подолання стресу та інтенсивності використання репрезентативних систем уявлення інформації та низки когнітивних стилів. Виявлено, що індивідуальні особливості подолання стресових ситуацій у майбутніх правоохоронців тісно пов'язані з когнітивними стилями та домінуючими репрезентативними системами.

Життя будь якої людини постійно супроводжують стреси. У якості стресорів – факторів, які впливають на виникнення стану стресу – виступають життєві ситуації, події, які можна систематизувати за інтенсивністю негативного впливу та часу, який необхідний на адаптацію. Поняття стрес, фрустрація, адаптація, стратегії подолання стресу є предметом широкого дослідження у вітчизняній та закордонній психології.

Розрізняють:

– повсякденні складності, неприємності, труднощі. Час на адаптацію до них становить від декількох хвилин до декількох годин.

– критичні життєві, травматичні події. Час на адаптацію – від декількох тижнів до декількох місяців.

– хронічні стресори (можуть тривати роками).

Подолання стресу визначається як зусилля, спрямовані на зниження впливу стресу на стан індивіда. Найбільше що часто зустрічається типологія методів подолання проблем містить проблемно-орієнтований підхід (включає пошук інформації й настрої на рішення проблеми) і емоційно-орієнтований (з яким пов'язане вираження й регулювання емоцій).

Загалом вивчення стратегій подолання має давню історію, але взаємозв'язки стратегій подолання стресових ситуацій та стильових особливостей когнітивної діяльності вивчені недостатньо.

Метою дослідження було вивчення взаємозв'язків поведінки в стресовій ситуації та стильових особливостей когнітивної діяльності у майбутніх правоохоронців.

Були використані наступні психодіагностичні методики: опитувальник стратегій подолання стресових ситуацій С. Хофбола, БІАС – тест, методика «Приховані фігури» (модифікована методика Л. Терстоуна), методика «Інтелектуальна лабільність», методика діагностики індивідуальної міри розвитку властивості рефлексивності А. В. Карпова тест Гарднера, а також r_s – критерій рангової кореляції Спірмена.

В дослідженні прийняли участь курсанти ХНУВС у кількості 36 осіб.

Стильові особливості когнітивної діяльності мають тісні взаємозв'язки з моделлю поведінки суб'єкта в стресовій ситуації.

Результати дослідження свідчать, що деякі стратегії поведінки в стресовій ситуації тісно пов'язані з домінуванням у курсантів певної репрезентативної системи (див. табл.1).

Домінуванням у курсантів дігтальної репрезентативної системи пов'язано з активним використанням в стресовій ситуації таких стратегій подолання стресу як впевнені незалежні дії, обережні дії, непрямі дії, асоціальні дії та униканням агресивних дій.

Домінуванням у курсантів аудильної репрезентативної системи пов'язано з активним використанням в стресовій ситуації таких стратегій подолання стресу як вступ у соціальний контакт, пошук соціальної підтримки та уникання асоціальних дій.

Домінуванням у курсантів кінестетичної репрезентативної системи негативно пов'язано з домінуючою більшістю моделей поведінки в стресовій ситуаціях, проявляючи схильність лише до такої стратегії як агресивні дії.

Таблиця 1

Особливості взаємозв'язків моделей поведінки в стресовій ситуації та інтенсивності використання репрезентативних систем, г,

Моделі поведінки	Репрезентативна система			
	Візуальна	Аудіальна	Кінстетична	Дігітальна
Впевнені незалежні дії	- 0,10	- 0,15	- 0,25	0,39*
Вступ у соціальний контакт	- 0,16	0,40*	- 0,16	- 0,10
Пошук соціальної підтримки	- 0,23	0,39*	- 0,13	- 0,09
Обережні дії	- 0,30	0,06	- 0,60**	0,68**
Імпульсивні дії	0,21	0,28	- 0,33*	- 0,22
Уникання	- 0,28	0,27	- 0,49**	0,22
Непрямі дії	0,26	- 0,30	- 0,37*	0,36*
Асоціальні дії	0,15	- 0,44**	- 0,35*	0,40*
Агресивні дії	0,13	- 0,12	0,29	- 0,38*

* – 0,05; ** – 0,01.

Результати дослідження свідчать, що когнітивні стилі та інтенсивність використання курсантами різних видів стратегій подолання стресу істотно відрізняється (табл. 2).

Таблиця 2

Особливості взаємозв'язків моделей поведінки в стресових ситуаціях і когнітивних стилів у курсантів, г,

Моделі поведінки	Когнітивний стиль			
	Аналітичність – синтетичність	Рефлексивність – імпульсивність	Гнучкість – ригідність	Полезалежність – полнезалежність
Впевнені незалежні дії	0,56**	- 0,15	- 0,12	0,17
Вступ у соціальний контакт	0	0,44**	- 0,37*	0,51**
Пошук соціальної підтримки	0,31	0,44**	- 0,66**	0,77**
Обережні дії	0,41*	- 0,05	- 0,12	0,09
Імпульсивні дії	0,18	- 0,16	- 0,42**	0,03
Уникання	- 0,26	0,01	- 0,13	- 0,20
Непрямі дії	0,14	- 0,20	- 0,22	- 0,20
Асоціальні дії	- 0,09	- 0,59**	0,18	- 0,59**
Агресивні дії	- 0,28	- 0,05	- 0,18	- 0,22

* – 0,05; ** – 0,01.

Вибір у стресовій ситуації впевнених незалежних дій або обережних дій пов'язано у обстежених курсантів з рівнем аналітичності суб'єкта, вступ у соціальний контакт, пошук соціальної підтримки достовірно пов'язано з рефлексивністю, вибір асоціальних дій – з імпульсивністю суб'єкта, вступ у соціальний контакт, пошук соціальної підтримки та імпульсивні дії в стресовій ситуації пов'язані з ригідністю випробуваних, вступ у соціальний контакт, пошук соціальної підтримки в стресовій ситуації пов'язані з полenezалежністю випробуваних, вибір асоціальних дій – з полenezалежністю випробуваних.

Отримані дані свідчать, що такі стратегії в стресовій ситуації обстежених курсантів як вступ у соціальний контакт та пошук соціальної підтримки найбільшим чином пов'язаний зі стильовими особливостями когнітивної діяльності та, імовірно, притаманна особам рефлексивним, гнучким та полenezалежним стилем переробки інформації.

Таким чином, стильові особливості когнітивної діяльності мають тісні взаємозв'язки з моделлю поведінки суб'єкта в стресовій ситуації.

Одержано 09.03.2016

Секція 3

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9

Олександр Маркович БАНДУРКА,

професор кафедри теорії та історії держави і права

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії

правових наук України, заслужений юрист України

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Визначено чинники, які негативно впливають на роботу керівника. Показано необхідність постійного вдосконалення управлінської діяльності керівника.

Управлінська діяльність в екстремальних ситуаціях різко підвищує вимоги, що пред'являються до інтелектуальної, особливо емоційно-вольової сфери особистості керівника.

Робота у складних, відповідальних і несподіваних ситуаціях вимагає наявності у керівника високорозвиненого самовладання, умінь не піддаватися діям самих різних об'єктивних і суб'єктивних стрес-факторів, умінь в короткий строк відшукувати шляхи їх усунення або послаблення їх дії, своєчасно ухвалювати рішення та впевнено, без коливань, адекватно реалізовувати його за допомогою певної системи і, нарешті, кваліфіковано проконтролювати ефективність вжитих ним заходів.

У цій ситуації на перший план виступають професійні вміння, що виражаються у здатності керівника успішно досягати в умовах, що змінюються, свідомо поставленої нової для нього мети управлінської діяльності шляхом творчого застосування узагальнених способів і методів виконання робіт.

Окрім дискомфорту і гострої лімітації часу, нормальне виконання управлінських функцій в екстремальній ситуації ускладнюється почуттям підвищеної відповідальності, що виникає в результаті того, що помилки, зволікання, відстрочення і відмови, допущені керівником, можуть спричинити розширення наслідків катастроф, збільшення кількості травмованих людей, людські жертви.

Якісно повинні змінитися також зміст і характер мислення керівника. Так, якщо в нормальних умовах він міг користуватися,

трафаретними прийомами мислення, то в тих, що безперервно міняються, часто несподіваних, в нових ситуаціях гіперстресу на перший план виступають евристичні компоненти мислення, пов'язані з нестереотипною поведінкою і творчим застосуванням знань і навичок у практичних цілях.

Велике значення у збереженні психічного здоров'я і працездатності керівника має його витривалість, що витікає зі здатності економно витратити свої сили і раціонально розподіляти їх за часом, оскільки труднощі й несподіванки, небезпека для життя існують часто впродовж значного часу, і треба ще знайти способи рішення виниклих проблем, бо готових рецептів немає.

Гостро стоїть питання і про відбір, підготовку керівників і виконавців для найбільш відповідальних ділянок робіт у багатьох областях господарської, військової, правоохоронної діяльності в критичних, екстремальних ситуаціях.

При виникненні особливо складних екстремальних ситуацій різко зростає практична потреба в цілеспрямованому, кваліфікованому, правильному психологічному впливові на людей. Психологічна невідповідність керівників до дій в таких ситуаціях багата непоправними, невиправданими і трагічними помилками.

У особливо складних і незвичних умовах керівник або опановує ситуацію і поступає свідомо, або обстановка опановує його, і тоді він починає діяти імпульсивно.

Рекомендації науково-практичного характеру керівникові організації можуть бути такими:

– повсякденні умови роботи (навчання) повинні обов'язково включати окремі найбільш типові елементи екстремальних ситуацій (їх можна «програвати» в ділових іграх, «відтворювати»);

– екстремальна ситуація, як правило, знижує ефективність впливу керівника на людей, якщо він «апелює» тільки до їх свідомості, культури, суто інтелектуальних якостей. Успіху можна досягти лише у разі швидкого і безпосереднього впливу на емоційно-вольову сферу, спонукаючи людину до дій (або гальмуючи їх), використовуючи прийоми навчання;

– реальна небезпека і неясність екстремальної обстановки викликає високу напруженість психічного і фізичного стану людини, що має свої плюси і мінуси. Можливі, з одного боку, активізація усіх духовних і фізичних сил, а з іншого – негативні емоції, почуття: невпевненість, пасивність, страх, навіть паніка (особливо на початку ситуації або при переході до межі людських сил). Дія надсильних подразників веде іноді до розвитку різких та істотних (патологічних) змін у психіці й поведінці, потрібно виведення (дублювання) цього виконавця (керівника) із ситуації;

– велике значення в екстремальних ситуаціях має колективний характер діяльності; «почуття ліктя» допомагає співробітникам здолати будь-які психологічні та фізичні навантаження – діють «соборний розум» (колективна постановка мети, ухвалення рішення, вибирання засобів досягнення мети тощо) і колективна воля;

– в екстремальній ситуації значно зростає юридична відповідальність за своєчасність і правильність дій, тобто за практичне виконання свого високого морального, службового і громадського обов'язку. Усе це викликає у невідготовлених працівників і керівників таке типове явище, як «страх помилки», що гальмує діяльність;

– психологи вважають, що в екстремальній ситуації особа і колектив проявляють себе якнайповніше і яскраво. Умілі або невмілі дії в подібних умовах окремого співробітника, групи, колективу і керівника потрібно розглядати як найстрогішу, об'єктивну перевірку і оцінку їх справжньої готовності (професійної, психологічної та фізичної);

– дуже важливого значення в особливо складній ситуації набувають спонукальні мотиви дій, які можуть активізувати (гальмувати) соціально корисну діяльність людини, оголюючи при цьому його суть, справжній характер його почуттів, інтересів і переконань. Особливий, домінуючий сенс набувають і цілі дій (віддалена і, головним чином, найближча);

– в екстремальній ситуації виявляється і ряд інших важливих моментів – зростає роль особистого прикладу; посилюється вплив на психіку такого потужного подразника, як вчасно і вміло сказане слово; максимальної уваги вимагає той, хто уперше опинився в критичній ситуації.

Одержано 30.03.2016

УДК 159.92

Анатолій Анатолійович ДМИТРИЄВ,

*начальник Головного управління Національної поліції в Харківській області,
генерал поліції третього рангу*

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОГО ВІДБОРУ ПЕРСОНАЛУ НА СЛУЖБУ ДО ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Проаналізовано досвід психологічного відбору кандидатів на службу до підрозділів поліції. Запропоновано шляхи оптимізації психологічного відбору кандидатів у поліцію.

Реформування системи міліції, перетворення її в Національну поліцію позитивно сприймається суспільством, тому є виправданим у

соціальному плані. Ці зміни є природними, стара система органів внутрішніх справ була вже неспроможною адекватно відповідати на виклики сьогодення, втратила не тільки довіру населення, а й власне здатність якісно виконувати правоохоронні функції в державі. Поряд зі значними позитивними зрушеннями, які відбуваються в системі органів внутрішніх справ, спостерігається низка поки що не врегульованих організаційних, штатних, управлінських, методичних та інших «білих плям», одна з яких – психологічне забезпечення службової діяльності поліції.

Служба в поліції є складною внаслідок численних об'єктивних причин (серед яких небезпека для життя й здоров'я працівника, складність та непередбачуваність умов праці, надмірна процесуальна зарегульованість, ненормованість робочого часу тощо) та суб'єктивних умов (висока відповідальність за прийняті працівником рішення, напруженість спілкування з громадянами тощо). Тому необхідність психологічного супроводу поліцейської праці не викликає сумнівів.

Запорукою ефективної праці конкретного поліцейського є наявність у нього сформованих на належному рівні трьох складових: що він вміє робити (сфера професійних знань, умінь і навичок), що він хоче робити (професійна мотивація) та який він є насправді (сфера психологічної придатності до служби). Саме останнє свідчить про те, що не всі кандидати на службу об'єктивно можуть стати поліцейськими: за станом фізичного та психічного здоров'я, рівнем інтелекту, за деякими моральними та діловими особистісними якостями тощо. Тому одним із перших етапів відбору кандидатів на посади поліцейських має бути професійний психологічний відбір.

Методологія та методика психологічного відбору кандидатів на службу до міліції була достатньо повно розроблена фахівцями-психологами МВС та відомчими вишами. Вона періодично змінювалась, удосконалювалась, еволюціонувала.

За останні роки «відсів» кандидатів на етапі психологічного відбору по Україні складає приблизно 30 %. Це досягалося за рахунок таких принципів:

- відбір здійснюється фахівцями-психологами ОВС, які добре розуміють специфіку подальшої професійної діяльності кандидатів;
- розмежування критеріїв відбору кандидатів на службу, на навчання та на заміщення керівних посад. Відповідно, наявність різних методик для цих трьох видів відбору;
- відповідність методів психологічного вивчення кандидатів конкретним умовам майбутньої професійної діяльності. Для цього розроблено окремі професіограми основних видів діяльності в органах

внутрішніх справ (слідчої, оперативно-розшукової, профілактичної, диспетчерської тощо), а на їх підставі – переліки якостей особистості кандидата, які позитивно або негативно впливають на прогноз успішності його подальшої праці;

– «зворотній зв'язок», який дозволяє коригувати критерії та методики відбору кандидатів з огляду на успішність професійної діяльності тих, хто вже став працівником.

На сьогодні всі нормативно-методичні документи, які регламентувати психологічний відбір на службу в міліцію, втратили чинність. Процедура такого відбору відділами психологічного забезпечення в управліннях Національної поліції зараз не проводиться.

Закон «Про Національну поліцію» у ст. 50 передбачає лише психофізіологічний відбір, що проводиться підрозділами медичного забезпечення та реабілітації МВС України. Функції психологічного відбору фактично розміті між рекрутинговими центрами й атестаційними комісіями.

У перших відбувається психологічне тестування кандидатів на службу з використанням лише однієї психодіагностичної методики (ММРІ-2), результати якої додаються до особової справи кандидата. Порушується один із базових принципів діагностики, адже вона не може спиратись на результати, отримані за допомогою лише одного методу. Обробка та інтерпретація результатів, отриманих за цією методикою, покладена на працівників рекрутингового центру, які хоча і є психологами, але не мають жодного відношення до системи органів внутрішніх справ, а отже не можуть оцінити психологічну придатність кандидата саме до поліцейської служби, тим більше – до її окремих різновидів.

Відповідні тестові норми та вимоги досі не оприлюднені, тобто критерії такого відбору залишаються таємницею, а тому не можуть бути піддані критичному аналізу суспільства чи науковців.

Крім того, поза увагою дослідження повністю залишається низка психологічних якостей кандидатів, які важливі для подальшої служби та які не вимірюються за допомогою методики ММРІ-2: інтелект, мотивація, спрямованість подальшої діяльності, установки та цінності. Сама методика за призначенням не відповідає на головне питання відбору: який прогноз діяльності? Вона є суто клінічною і вимірює «те, що є», а не «те, що буде».

У ході подальшої співбесіди з кандидатом у складі атестаційної комісії присутні два психолога, один з яких є обробником тесту ММРІ-2, а інший – психологом ОВС, який повинен за 5–7 хвилин скласти думку про придатність кандидата до подальшої служби. Зрозуміло, що така

думка є суб'єктивною, спирається лише на перше враження від кандидата та обмежена не тільки професійним рівнем психолога, а і його настроєм і станом у момент співбесіди.

Психологічний відбір персоналу до деяких підрозділів Нової поліції, зокрема патрульної, відбувався за новими критеріями та умовами за участі рекрутингових центрів. Це призвело до того, що тільки в Харківській області протягом нетривалого 10-тижневого навчання було звільнено близько 40 слухачів патрульної служби (з них 29 – за об'єктивними причинами академічної неуспішності, інших – за власним бажанням).

Враховуючи викладене, доцільно було б використати наявний досвід, і дещо оптимізувати психологічний відбір кандидатів у поліцію. Для цього потрібно дещо зробити.

1. Повернути функцію відбору до служби психологічного забезпечення поліції. На сьогодні порушена безперервність процесу психологічного забезпечення: відбір здійснюють цивільні психологи, які не розуміють специфіки поліцейської діяльності, а головне – не несуть жодної відповідальності за результати подальшої служби кандидата, ані моральної, ані якоїсь іншої. Внаслідок цього психологам ОВС доводиться працювати з поліцейським і відповідати за цю працю, хоча вони жодним чином не впливають на кадрові рішення щодо його придатності до служби.

Рекрутингові центри доцільно було б використовувати для відбору керівників поліцейських підрозділів, для того щоб мінімізувати їх вплив на підлеглих їм психологів ОВС.

2. Розробити професіограми та відповідні психограми для основних видів поліцейської діяльності, а особливо для тих, які є новими в системі органів внутрішніх справ (патрульна поліція та кіберполіція). Це буде корисним як для відбору, так і для підготовки персоналу, дозволить орієнтуватись на певний перелік вимог чи компетенцій, які потрібно формувати у слухачів і курсантів.

На підставі конкретних психограм розробити та затвердити перелік психологічних методів, які можуть бути використані для вивчення кандидата.

Впровадити систему «зворотного зв'язку»: на першому етапі вивчати звільнених працівників нової поліції, використавши їх психологічні особливості як критерії негативного прогнозу для кандидатів, на другому – вивчати успішних працівників, використовуючи їх особливості як критерії позитивного прогнозу подальшої служби кандидата.

Одержано 30.03.2016

УДК 159.9

Олена Олександрівна ЄВДОКІМОВА,

професор кафедри соціології та психології

факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор психологічних наук, професор

ПРОБЛЕМА ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Розглянуто проблему інформаційно-психологічної безпеки особистості, визначено стан її наукової розробки на сучасному етапі розвитку суспільства. Здійснено науковий аналіз феномену психологічного впливу і його різновидів.

Початок ХХІ століття ознаменувався досить потужними політичними, економічними та соціально-психологічними перетвореннями в світі і в Україні. Темпи науково-технічного прогресу в інформаційній сфері перейшли на якісно нову стадію свого розвитку. Поряд з очевидними перевагами використання інформаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності людини, існує і ряд загроз, які вони являють собою для суспільства і особистості, у зв'язку з чим проблема захисту особистості від сучасних негативних інформаційно-психологічних впливів набуває особливої значущості.

Проблему інформаційно-психологічної безпеки висвітлювали такі автори, як Г. В. Грачов; А. В. Дроздова; О. Ю. Мітрохіна; Б. О. Кормич; О. Є. Войскунський; В. М. Розін; В. І. Добриніна, Т. М. Кухтевіч; О. А. Пучков; Б. О. Єремеев; В. Г. Крисько та ін. Питання, пов'язані з психологічним впливом на особистість розглядали В. О. Татенко; О. В. Рябчук; Ф. Зімбардо, М. Ляйппе, Г. Блумер та ін.

В. Г. Крисько, О. В. Рябчук та інші автори поділяють психологічний вплив на наступні види:

1) інформаційно-психологічний вплив – вплив за допомогою інформації, основною метою якого є формування певних ідеологічних або соціальних ідей, поглядів, уявлень, переконань;

2) психогенний вплив – наслідок фізичного впливу на мозок індивіда або шокowego впливу навколишніх умов або якихось подій на свідомість людини;

3) психоаналітичний або психокорекційний вплив – вплив на підсвідомість індивіда терапевтичними або іншими засобами;

4) нейролінгвістичний вплив – вид психологічного впливу, при якому за допомогою спеціально підібраних вербальних і невербальних лінгвістичних програм суб'єкт впливу змінює в заданому напрямку

мотивацію, переконання, погляди і уявлення, як окремого індивіда, так і групи людей;

5) психотронний вплив – вплив, що здійснюється шляхом передачі інформації через неусвідомлене сприйняття, зорієнтований переважно на методи, пов'язані із застосуванням технічних засобів впливу на свідомість;

6) психотропний вплив – це вплив на психіку людей за допомогою медичних препаратів, хімічних або біологічних речовин [3, с. 10–27].

Є. Ю. Мітрохіна виділила сукупність соціально-психологічних факторів, які негативно впливають на особистість, і аналіз яких, на її думку, є важливою соціальною потребою в сучасному суспільстві. Це:

– розширення потоків соціальної інформації, які несуть в собі можливості негативного впливу на суспільну свідомість і психіку людей, наслідком чого стає можливим посилення девіантної поведінки не тільки окремих індивідуумів, а й цілих соціальних спільнот; • посилення потенційних можливостей соціальної інформації ефективно впливати на всі без винятку соціальні групи населення в негативних або егоїстичних цілях;

– здатність соціальної інформації впливати не тільки на свідомість людей, а й на підпорогову сферу, викликати процеси зомбування особистості;

– поява реальної можливості інформації активно включитися в процес управління уповільненим конфліктом, перетворення інформації в найважливіший засіб холодної війни;

– створення інформаційної зброї, а в перспективі можливість ведення інформаційних війн як основного засобу продовження державної політики [4, с. 108–109].

Є. Ю. Мітрохіна визначає інформаційну безпеку як такий стан соціуму, при якому забезпечена надійна і всебічна захищеність особистості, суспільства і держави від впливу на них особливого виду загроз, які виступають в формі організованих або стихійних інформаційних потоків. Ці потоки спрямовуються в інтересах регресивних, реакційних або екстремістськи налаштованих політичних і соціальних сил і спрямовані на усвідомлену деформацію суспільної та індивідуальної свідомості, наслідком чого виступає девіантна поведінка особистості, посилення соціально-політичних, економічних і духовних колізій, наростання, розвиток і закріплення психологічної та психічної напруженості соціуму [4, с. 109].

Серед основних загроз інформаційно-психологічної безпеки особистості і суспільства В. О. Ананьїн і О. А. Пучков визначають наступні: заподіяння шкоди психофізіологічному здоров'ю людини;

блокування на неусвідомлюваному рівні свободи і волевиявлення; штучне прищеплення синдрому залежності від зовнішніх впливів; розробка, створення і застосування спеціальних технічних і програмних засобів для неусвідомленого деструктивного впливу на психіку; маніпулювання суспільною свідомістю з використанням спеціальних засобів і технологій впливу; негативний вплив на психофізіологічний стан людини; руйнування інформаційного і духовного простору держави, традиційних підвалин суспільства і суспільної моралі [1, с. 305].

Б. О. Єремеев виділяє підсвідомі, свідомі і надсвідомі механізми психологічного захисту, які забезпечують психологічну безпеку особистості. До підсвідомих відносяться регресія, заперечення і соматизація, заміщення і еротизація. На рівні свідомості виділяються такі захисти, як ізоляція, уникнення, фантазії, інтелектуалізація (раціоналізація). І до надсвідомих захистів відносять «тотальний контроль», проєкцію, придушення, конструктивний контроль («архітектуалізацію»), сублимацію [2, с. 102].

Таким чином, проблема психологічного захисту особистості займає важливе місце в психологічній науці, проте в контексті інформаційно-психологічної безпеки дане питання почало підніматися у вітчизняній літературі тільки на початку ХХІ століття. У зв'язку з сучасними трансформаційними змінами в суспільстві і розвитком інформаційно-комунікативних технологій, як у суспільства, так і у індивідів зокрема не встигають виробитися необхідні захисні механізми від негативного інформаційно-психологічного впливу, що може привести до негативних соціальних та індивідуально-особистісних наслідків.

Список використаних джерел:

1. Ананьин В. А. Информационная безопасность как фактор защиты личности в современных условиях / В. А. Ананьин, А. А. Пучков // Гилея. – 2009. – Вып. 29. – С. 298–307.
2. Еремеев Б. А. Психологическая безопасность, устойчивость, психотравма / Б. А. Еремеев // Сборник научных статей по материалам Первого Международного Форума (Санкт-Петербург, 5–7 июня 2006 г.) / под общ. ред. И. А. Баевой, Ш. Ионеску, Л. А. Регуш ; пер. Н. Л. Регуш, С. А. Чернышевой. – СПб. : Книжный Дом, 2006. – С. 101–103.
3. Крысько В. Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / В. Г. Крысько. – Минск : Харвест, 1999. – 450 с.
4. Митрохина Е. Ю. Информационная безопасность личности как социологическая проблема : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.06 / Митрохина Елена Юрьевна. – М., 1999. – 156 с.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.95

Олена Володимирівна ЗЕМЛЯНСЬКА,

професор кафедри соціології та психології

факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор психологічних наук, професор;

Максим Віталійович ГРИЩЕНКО,

старший викладач кафедри загальноправових дисциплін

факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ГУМАНІТАРНО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК СКЛАДОВА ГУМАНІТАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Подано оцінку теоретичних та практичних аспектів гуманітарно-психологічної експертизи, її актуальності, мети, завдань та особливостей упровадження у різні сфери життя людини. Особливої актуальності набуває гуманітарно-психологічна експертиза перетворень в правоохоронних підрозділах, які розпочались, збройних силах та інших сферах громадського життя.

Наша дійсність переконливо показує, що недостатньо продумані управлінські, економічні, правові, організаційні рішення здатні обернутися гострими соціальними, збройними, етнічними, конфесіональними конфліктами, ростом екстремізму. Рішення часто приймаються у вузьких корпоративних інтересах, без урахування довгострокових перспектив і наслідків. Однак ефективність рішень, проектів і програм не обмежується економічністю й результативністю як характеристиками використання засобів для досягнення поставлених цілей. Самі мети, тобто подання про бажані результати, можуть не відповідати реальним соціальним запитам, не вирішувати по суті важливі й актуальні проблеми, а навіть збільшувати їх. В цьому зв'язку дуже важливою є оцінка гуманітарно-психологічних наслідків прийнятих рішень, пропонуванних проектів і програм у різних сферах громадського життя.

В умовах інтенсивної трансформації сучасного суспільства, гострих міжкультурних і соціальних напруг вирішальним виявляється урахування «людського фактора», духовного досвіду й мотивації, розвиненості «людського капіталу», ефективності соціальних інвестицій. У сучасному суспільстві мовлення вже не може йти просто про умови фізичного виживання або навіть забезпечення соціальної справедливості. На перший план виходять уявлення про якість життя – повноцінного життя й особистісне благополуччя, що складаються не

тільки із грошей і здоров'я, але благополуччя психологічного, можливостей самовизначення професійного, особистісного, етнічного, конфесійного, вікового.

Науково-технічна революція значно підсилила залежність соціального й економічного розвитку від забезпеченості інформацією. Поряд із зростанням ролі кількісних методів в обробці інформації нерідко її аналіз і оцінка можуть бути лише результатом суджень, думок осіб, які володіють глибокими фаховими знаннями. І в теорії і на практиці сьогодні визнається необхідність у складних, проблемних ситуаціях звертатися до оцінок, висновків експертиз, зокрема, гуманітарно-психологічних.

Сфери застосування спеціального експертного знання різноманітні – це і управління соціальними процесами і суспільним виробництвом, і регіональне планування та прогнозування, і визначення фахової придатності, і визначення ступеня працездатності й інвалідності, аналіз та висновки щодо наслідків техногенних та природних катастроф і профілактика правопорушень, слідча і судова практика і інше. Експертиза проводиться, як правило, в особливих, екстраординарних випадках, коли знань осіб, відповідальних за ухвалення рішення в сфері соціального і виробничого управління, судочинства, охорони здоров'я, освіти і т.п., буває недостатньо.

Особливої актуальності набуває гуманітарно-психологічна експертиза перетворень в правоохоронних підрозділах, які розпочались; збройних силах (в умовах прагнення керівництва країни вступити до НАТО), законодавчих та адміністративних ініціатив; необхідність розв'язання проблем реабілітації учасників АТО; психокорекції поранених, родичів загиблих, постраждалих при АТО. Широке поле для гуманітарно-психологічної експертизи надає діяльність засобів масової інформації: характер подачі новин, оправдання еротичних сцен, об'єм і агресивність реклами, особливо політичних шоу.

Гуманітарно-психологічна експертиза – різновид міждисциплінарного «мета-консультування» (за А. Маслоу) та є структурним компонентом гуманітарної експертизи.

Обставини, за котрих доцільно призначати експертизу, можуть бути такі:

– необхідність одержання об'єктивної, незацікавленої оцінки прийнятого рішення, вчиненої дії, обраного напрямку, їх дійсної або перспективної якості, ефективності;

– конфліктна ситуація в різних сферах громадського життя, коли необхідною є думка спеціаліста, який може дати об'єктивну оцінку конфлікту та його предмету, суперечці, наслідків (психічної, моральної шкоди);

– потреба вирішити проблеми, що знаходяться на стику різноманітних галузей соціальної діяльності та інші.

У цій ситуації назріває необхідність введення в соціальну практику інституту гуманітарної експертизи, що дозволяє оцінювати можливі наслідки (як позитивні, так і негативні) прийнятих рішень для збереження психічного та фізичного здоров'я людини і розвитку особистості. Останні питання, у свою чергу, приводять до необхідності визначення кола наук (психології, культурології, соціології, біоетики, медицини) і вичленування в цих науках області знань, які повинні представляти експерти. Гуманітарна експертиза є комплексною, тому що її проводять спеціалісти різних галузей знань. Психологічна експертиза як складова гуманітарної експертизи являє собою дослідження, оцінку явищ соціальної дійсності фахівцем у галузі психології. У сучасному суспільстві психолог усе частіше виступає як експерт із питань оптимального використання людського чинника у виробництві, управлінні, освіті, охороні здоров'я, правоохоронній, військовій та іншій діяльності. При дослідженні в психологічній експертизі використовуються знання з різних галузей психологічної науки (управління, інженерної, загальної, соціальної, медичної, вікової, педагогічної, юридичної). Психологічна експертиза дозволяє найбільш повно вивчати особистість та давати рекомендації про надання їй подальшої допомоги, домінує особистісно-орієнтований підхід до людини.

До головних особливостей гуманітарної експертизи можна віднести: нормативно-ціннісний зміст; персонологічний характер; орієнтація на забезпечення балансу інтересів і консолідації суспільства; орієнтація на забезпечення можливості соціально-відповідального особистісного вибору (самовизначення); комплексність; забезпечення аргументованості вірогідними інтерпретаційними засобами.

До основних функцій гуманітарної експертизи належать: діагностика; оцінка; ідентифікація (атрибуція, кваліфікація); консультування; визначення засад; обґрунтування реальності здійснення; виявлення можливих наслідків; надання допомоги; соціальний захист.

Предметом гуманітарно-психологічної експертизи є оцінка або прогноз впливу об'єктивних природних і соціальних подій на психологічні стани, особливості поведінки людей, а також впливу психологічних станів, поведінки людей на природні та соціальні події, в тому числі, на дії та стани інших людей.

Список використаних джерел:

1. Братченко С. Л. Введение в гуманитарную экспертизу образования: психологические аспекты / С. Л. Братченко. – М. : Смысл, 1999. – 137 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. – 736 с.

3. Экспертиза в современном мире: от анализа к деятельности / под ред. Г. В. Иванченко, Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2006. – 454 с.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.9

Олег Володимирович ВИННИК,

декан факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук

ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРЯННЯ ПЕРСОНАЛУ ПОЛІЦІЇ

Проаналізовано теоретичні аспекти проблеми професійного вигоряння персоналу поліції. Визначено п'ять теоретичних моделей, що описують процес вигоряння працівника, з'ясований їх зміст.

Проблема професійного вигоряння працівників поліції не є новою, однак вона не втрачає своєї актуальності як в соціальному, так і в науковому планах. Майже щодня засобами масової інформації поширюються відомості про окремі випадки негативної (аморальної, антидисциплінарної, злочинної, корупційної тощо) поведінки поліцейських, які містять ознаки професійного вигоряння. Це зумовлює появу питань про дієвість психологічного забезпечення поліцейської діяльності, здебільшого професійного відбору на службу та її супроводу, та особливості умов службової діяльності, які певним чином впливають на спрямованість особистості поліцейського, утримуючи від негативних вчинків, чи підштовхуючи до їх скоєння.

Узагальнюючи результати досліджень професійного вигоряння, представлених у науковій психологічній літературі, можна представити декілька його теоретичних моделей:

1. Однофакторна модель. Вигоряння розуміється дослідниками як корелят стану втоми (перевтоми): фізичне, емоційне та когнітивне виснаження від тривалого перебування в емоційно-напружених ситуаціях спілкування [1]. Виснаження тут є тим єдиним фактором, який зумовлює спочатку негативні переживання від роботи, а потім і зниження її якості. В межах цієї моделі, вигоряння становить небезпеку для будь-яких працівників, іноді воно описується як адаптаційний процес, пошук сенсу праці чи життя взагалі [2].

2. Двохфакторна модель. Вигоряння розуміється як більш складне утворення, із внутрішніми причинно-наслідковими зв'язками, які мають

«закільцьований» характер [3; 4]. Тут симптоматика психоемоційного виснаження зумовлює у працівника прояви деперсоналізації, як форми самозахисту («я людина вдома, а на роботі – функція»). Збільшення цих проявів призводить, в свою чергу, до накопичення виснаження, адже такий захист є неадаптивним.

3) Трьохфакторна модель, одна з найбільш відомих (К. Маслач, С. Джексон). Виснаження призводить до змін у ставленні працівника до себе (редукція професійних досягнень: переживання нездатності виконувати роботу добре, допомагати людям, негативна професійна самооцінка) та до інших (деперсоналізація: негативізм, цинічність установок, байдужість до інших).

4) Чотирьох- та більше факторні моделі. Описують вигорання як сукупність емпірично-виявлених факторів (симптомів), які певною мірою взаємодіють між собою. В межах цього підходу і «класичне» визначення В.С. Медведєвим професійної деформації правоохоронця, яке складається із чотирьох симптомів.

5) Процесуальні моделі. Вигорання розуміється тут як процес, який має свої фази (стадії) розвитку, відповідно до яких в ньому переважають певні симптоми (В. Бойко, М. Буриш, Дж. Грінберг та ін.). Фази вигорання, за своїм змістом в цілому відповідають трьохкомпонентному підходу: спочатку переважають негативні переживання від змісту та умов праці, на другому етапі працівник формує різноманітні психічні захисти від цього (самовиправдання, деперсоналізація тощо), на третьому етапі спостерігається загальне зниження адаптивних здатностей (дефіцит енергії, зниження тону, типові для стресу психосоматичні та психовегетативні симптоми).

Таким чином, специфіка професійного вигорання полягає в тому, що воно – системна реакція психіки на умови професійної діяльності, і виражається у формі комплексного синдрому особливих переживань, станів, ставлень та поведінки професіонала, які мають характер неадаптивного захисту від праці.

Це наштовкує на думку про те, що профілактика даного явища, яка здійснюється у вигляді маніпуляції умовами праці (зовнішніми та внутрішніми), може бути більш доцільною, ніж заходи психологічної допомоги та реабілітації *post-factum*.

Список використаних джерел:

1. Burke R. J. Stress, burnout and health / R. J. Burke, A. M. Richardsen // Handbook of Stress, Medicine and Health. – London : CRC Press, 1998. – Pp. 101–117.
2. Трунов Д. Г. Синдром сгорания: позитивный подход к проблеме / Д. Г. Трунов // Журнал практического психолога. – 1998. – № 8. – С. 84–89.
3. Maslach C. Burnout: A multidimensional perspective / C. Maslach // Professional burnout: Recent developments in the theory and research / ed.

W. B. Shaufeli, Cr. Maslach and T. Marek. – Washington D.C. : Taylor & Truancies, 1993. – Pp. 19–32.

4. Mazur P. J. Differential impact of administrative, organizational and personality factors on teacher burnout / P. J. Mazur, M. D. Lynch // Teaching and Teacher Education. – 1989. – Vol. 5 (4). – Pp. 337–353.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.(075)

Ігор Олександрович ВІДЕНЄЄВ,

*доцент кафедри соціальної психології факультету управління та бізнесу
Харківської державної академії культури,
кандидат психологічних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕФОРМАЦІЇ ЦІННИСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У співробітників правоохоронних органів особистісні трансформації істотно впливають на особливості професійної самореалізації, при цьому динаміка трансформації особистісної сфери співробітників правоохоронних органів на різних рівнях професійної самореалізації може проявлятися в вигляді стратегій, які забезпечують можливість пережити досвід зв'язків з світом як стійке ставлення, що включає в себе суб'єктивне відчуття джерела власного досвіду (прийняття рішення, відповідальність, виділення значущих професійних перспектив).

Особливий інтерес у психологів і фахівців кадрових служб займають проблеми особистісних трансформацій і деформацій, обумовлених професійною діяльністю. При всьому різноманітті робіт в цієї галузі, до теперішнього часу спостерігається дискретність і еkleктизм в трактуванні самих базових понять проблеми. Так категорія «особистісні трансформації» найчастіше трактується або з позицій деструктивно змін (наприклад аддикції, стрес, нарцисизм), або стосовно до реабілітаційно-корекційної проблематики.

Як показують дослідження, кожна професія пред'являє до особистості свої вимоги, тим більш об'ємні і нагальні, чим складніше і відповідальніше її зміст, чим більшою мірою сама специфіка цієї діяльності залежить від соціально-економічної та політичної ситуації в суспільстві. У той же час сама професійна діяльність, будучи значущою для людини, робить помітний вплив на її ціннісні орієнтири, смисложиттєві установки, мотиви діяльності (І. В. Абакумова, К. А. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьев, Л. І. Анциферова, А. Г. Асмолов, О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Л. М. Балабанова,

О. О. Бодалев, А. А. Деркач, О. В. Землянська, Н. Е. Мілорадова, В. С. Медведєв [1; 2].

Мета дослідження – виявлення особливостей деформації ціннісно-сислової сфери і виявити генезис професійних труднощів як ціннісно-сислових бар'єрів у процесі самореалізації в роботі співробітників правоохоронних органів.

Для вивчення особливостей трансформацій ціннісно-сислової сфери співробітників правоохоронних підрозділів в роботі використовувалося кілька груп методів. Діагностика була організована за допомогою так званих непрямих і прямих методів вивчення ціннісно-сислової сфери особистості дорослого. Непрямі методи включали анкетування та експертне оцінювання. Психологічна складова діагностики ціннісної сфери була орієнтована на прями методики діагностики мотивації професійної діяльності, ціннісні і смислоттєві орієнтації. Використовувалися стандартизовані опитувальники (СЖО, Ціннісні орієнтації – опитувальник М. Рокіча). Самооцінка випробовуваних досліджувалася за допомогою двох методик: «Методика визначення рівня загальної самооцінки» (розроблена Г. М. Казанцевим) і методика «Базові (ядерні) прагнення особистості» (О. І. Моткова).

Динаміка трансформацій особистісної сфери співробітників правоохоронних органів на різних рівнях професійної самореалізації проявляється у вигляді стійких смислоттєвих стратегій, що забезпечують можливість переживати досвід зв'язків зі світом в контексті професійної діяльності як стійке ставлення, що включає в себе суб'єктивне відчуття джерела власного досвіду (прийняття рішення, відповідальність, виділення значущих професійних перспектив) [1]. Трансформації ціннісно-сислової сфери особистості включають змістовно-сислові та динамічно-мотиваційні зміни, а також зміни внутрішніх зв'язків і відносин між різнорівневими компонентами і параметрами, що визначають рівень особистісної стійкості і професійної надійності співробітників підрозділів громадської безпеки. Стратегії трансформацій ціннісно-сислової сфери можуть типологізувати як позитивні, що забезпечують високий рівень професійної самореалізації, і як кризові, що ведуть до деформацій і навіть регресу у відносинах з оточуючими людьми та громадськими (соціальними) структурами.

В рамках психологічного дослідження показані трансформації ціннісно-сислової сфери, які ініціюють особистісні зміни в залежності від соціокультурної реальності, рівня самореалізації та перспектив професійного зростання. Основними психолого – педагогічними шляхами підвищення ефективності проведення психологічної

підготовки співробітників правоохоронних органів та успішного формування психологічної підготовленості виступають: вдосконалення керівництва психологічною підготовкою; деталізація планування психологічної підготовки; підвищення уваги до організації та методики проведення занять з психологічної підготовки; облік і адекватна оцінка результатів, що досягаються; кадрове забезпечення психологічної підготовки; поліпшення матеріально-технічної бази психологічної підготовки співробітників правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Абакумова И. В. Обучение и смысл: смыслообразование в учебном процессе (психолого-дидактический подход) / И. В. Абакумова. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 2003. – 168 с.
2. Бандурка А. М. Психология управления / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков : Фортуна-пресс, 1998. – 464 с.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.964

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

*доцент кафедри соціології та психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук,*

Алла Андріївна ШИЛІНА,

*доцент кафедри соціології та психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук*

**ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО
ЗАХИСТУ В ЮРИСТІВ З РІЗНИМ СТАЖЕМ РОБОТИ**

Проаналізовано особливості використання механізмів психологічного захисту в життєдіяльності юриста, як представника професії типу «людина – людина», який працює в умовах підвищених соціальних, професійних, моральних та психологічних вимог.

В останній час підвищився інтерес в усіх напрямках психології та психотерапії щодо конструктивних та десконструктивних особливостей функціонування механізмів психологічного захисту. Захисні механізми діють у підсвідомості і в ситуації конфлікту, фрустрації, психотравми, стресу [3, с. 4–6]. Функцією психологічного захисту є «обмеження» сфери свідомості від негативних переживань, які травмують особистість Мета психологічного захисту – зниження емоційної

напруженості і запобігання дезорганізації поведінки, свідомості і психіки в цілому [1, с. 245–257].

Психологічні механізми захисту виконують життєво важливу функцію знешкодження психотравмуючих переживань. Проте, психологічні механізми захисту нерідко мають деструктивний характер, оскільки, підтримуючи звичний рівень самоповаги, вони блокують адекватну оцінку реального стану соціального середовища у своєму внутрішньому світі, позбавляють людину волі, мужності та відповідальності. Ще одним негативним моментом захисних механізмів є те, щодля їх підтримки потрібно багато зусилля. І якщо психологічний захист виявиться надмірно стійким, тоді він збережеться, і діятиме навіть тоді, коли загроза вже минула, а це означає, що такий захист марно втрачає психічні сили. Саме захисні стилі реагування пов'язані з установками і переживаннями, відношенням до себе і інших, із структурою життєвого досвіду, тобто з когнітивними, емоційними поведінковими рівнями ієрархічної структури психіки особливо в життєдіяльності юриста, як представника професій типу «людина-людина», що працює в умовах підвищених соціальних, професійних, моральних та психологічних вимог [2, с. 137–139].

Дослідження проводилося на базі Дергачівського районного суду Харківської області. У дослідженні брали участь чоловіки та жінки з різним стажем роботи. В ході дослідження всі досліджувані були розділені на три групи відповідно до стажу роботи: перша група – стаж роботи до 3 років – 16 чоловік; друга група – стаж роботи 5–7 років – 18 чоловік; третя група – стаж роботи більше 10 років – 15 чоловік. Результати дослідження психологічних механізмів захисту юристів з різним стажем роботи свідчать про наступне:

Порівняльний аналіз механізмів психологічного захисту в групах досліджуваних показав, що юристи зі стажем роботи до 3-років та зі стажем більше 10 років вірогідно більш схильні використовувати такий механізм психічного захисту як витиснення ($93 \pm 6,19$; $87 \pm 1,33$ та $26,2 \pm 1,77$, $p_{1,2} \leq 0,001$; $p_{2,3} \leq 0,05$) та компенсація ($80 \pm 15,49$; $86,8 \pm 2,01$ та $36,6 \pm 1,81$, $p_{1,2} \leq 0,01$; $p_{2,3} \leq 0,001$), ніж досліджувані зі стажем роботи 5–7 років, для яких достовірним виявився такий механізм психологічного захисту як проєкція ($94 \pm 1,93$; $63,4 \pm 1,12$ та $57,7 \pm 18,79$, $p_{1,2} \leq 0,05$; $p_{2,3} \leq 0,05$). Такі механізми, як регресія ($82,8 \pm 12,64$; $90,4 \pm 1,29$ та $20,5 \pm 1,45$, $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{2,3} \leq 0,05$) та заміщення ($75 \pm 14,45$; $68 \pm 1,28$ та $36 \pm 2,03$, $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{2,3} \leq 0,05$), вірогідно більш виявленні у юристів зі стажем роботи до 3 та 5–7 років, ніж у досліджуваних зі стажем роботи більше 10 років. В свою чергу юристам які працюють більше 10 років достовірно більш властиві такі механізми психологічного захисту як

заперечення ($88 \pm 3,14$; $67 \pm 17,55$ та $61,3 \pm 1,56$, $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{2,3} \leq 0,05$) та інтелектуалізація ($75,4 \pm 1,34$; $38 \pm 21,68$ та $16,8 \pm 0,91$, $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{2,3} \leq 0,001$), ніж досліджуваним зі стажем роботи юристом до 3 років та 5–7 років. Також в першій групі досліджуваних вірогідно більш виражена інтелектуалізація, ніж в другій ($38 \pm 21,68$ та $16,8 \pm 0,91$, $p_{1,2} \leq 0,05$).

Таким чином можливо зробити висновок, що юристи зі стажем роботи до 3 років у складних ситуаціях частіше використовують наступні механізми захисту: витиснення, регресію, заміщення та компенсацію. За допомогою яких, вони неприяні бажання, думки, відчуття, що викликають тривогу, стають несвідомими або намагаються замінити рішення суб'єктивно складніших завдань на відносно простіші і доступніші, при дії фруструючих чинників. Також їм властиво в складних ситуаціях знайти відповідну заміну реального або уявного недоліку іншою якістю, найчастіше за допомогою фантазування або привласнення собі властивостей, достоїнств, цінностей, поведінкових характеристик іншої особистості або пригнічені емоції такі як гнів та ворожість спрямовувати на об'єкти, що представляють меншу небезпеку або доступніші, ніж ті, що викликали негативні емоції і відчуття.

В свою чергу юристи зі стажем роботи 5–7 років намагаються в складних життєвих ситуаціях діяти за допомогою проєкції, тобто неусвідомлювані та неприйнятні відчуття і думки локалізувати ззовні, приписувати іншим людям. Також їм властиво у своїх поведінкових реакціях більшою мірою прагнути уникнути тривоги шляхом переходу на ранні стадії розвитку лібідо. Імпульсивність та слабкість емоційно-вольового контролю призводить до змін у мотиваційно-потребовій сфері у бік більшої спрощеності та доступності, або направляти негативні емоції на об'єкти, які доступніші, ніж ті, що викликали ці відчуття.

Юристам зі стажем роботи більше 10 років властива схильність заперечувати деякі обставини, які викликають тривогу або які-небудь інформацію, яка турбує і може привести до конфлікту. Також вони можуть не сприймати прояви мотивів, які суперечать основним установкам особистості або не сприймають інформацію, яка загрожує самозбереженню, самоповазі, або соціальному престижу особистості. Так само вони схильні неприйнятні для особистості імпульси (бажання, думки, відчуття, що викликають тривогу), переводити у несвідоме. Іноді юристам зі стажем більше 10-ти років властиво присікання переживань, які були викликані неприємною або суб'єктивно неприємною ситуацією за допомогою логічних установок і маніпуляцій навіть за наявності переконливих доказів на користь протилежного. Іншими словами інтелектуалізація – це відхід з світу імпульсів і афектів у світ слів і абстракцій. Також цій групі юристів

властиво бажання знайти відповідну заміну реального або уявного власного недоліку – іншою якістю.

Список використаних джерел:

1. Грановская Р. М. Психологическая защита у детей / Р. М. Грановская, И. М. Никольская. – СПб. : Речь, 2006. – 342 с.

2. Дикая Л. Г. Отношения человека к неблагоприятным жизненным событиям и факторы их формирования / Л. Г. Дикая, А. В. Махнач // Психологический журнал. – 1996. – № 3. – С. 137–148.

3. Психологическая диагностика индекса жизненного стиля / под ред. Л. И. Вассермана // Психоневрологический институт В. М. Бехтерева, лаборатория клинической психологии, отделение наркологии. – СПб., 1999. – С. 4–6.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.9

Станіслав Олександрович ЛАРІОНОВ,

доцент кафедри психології та педагогіки

факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДИСГАРМОНІЗАЦІЇ ВІДНОСИН У ПОДРУЖЖЯХ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Наведено результати дослідження особливостей відносин у сім'ях працівників органів внутрішніх справ. Узагальнено психологічні чинники дисгармонізації відносин у таких сім'ях.

Правоохоронна діяльність висуває значні вимоги до особистості працівників органів внутрішніх справ, що пов'язано зі специфікою професійних завдань та неминучими емоційними перевантаженнями, стресовими ситуаціями, психічними станами, які деструктивно впливають на їх поведінку та негативно відображаються на сімейних відносинах. Поряд із загальними проблемами (зростання кількості розлучень, зниження рівня народжуваності, явища сімейної дезорганізації тощо), в сім'ях працівників органів внутрішніх справ спостерігаються специфічні труднощі, обумовлені впливом професійної діяльності. На цьому тлі виникають конфлікти між членами сім'ї, порушення стабільності родинних відносин, а досить часто – дестабілізація та розпад сімей. Тому вивчення особливостей сімейних відносин в сім'ях працівників ОВС безсумнівно є актуальним.

Метою дослідження було виявити психологічні чинники погіршення відносин у подружжях працівників органів внутрішніх справ.

Дослідження проводилось на базі ГУНП України у Волинській області. Вибірку склали 30 сімейних пар, в яких чоловік та дружина є працівниками поліції. Середній вік чоловіків (29,5 років) та жінок (27,0 років) статистично значимо не відрізнявся. Середній термін перебування у шлюбі склав 6,3 років. Шлюб за порядком був першим у всіх парах, у кожному шлюбі виховувалась одна дитина.

Були використані наступні методи дослідження: анкетування; методика діагностики міжособистісних відносин (ДМВ) Л.М. Собчик; методика «Рольові очікування і домагання у шлюбі»; методика PARI; опитувальник І. Колер з вивчення ступеня задоволеності своїм функціонуванням у різних сферах.

Обговорення результатів:

Проведений аналіз різних складових сімейних відносин працівників ОВС дозволив виявити проблемні аспекти, специфічні для чоловіків та дружин. Умовно їх можна поділити на п'ять блоків:

1. Неоптимальний соціально-психологічний клімат у сім'ях працівників ОВС.

Проблемні аспекти при дослідженні соціально-психологічних особливостей подружніх відносин, як для працівників ОВС так і їх дружин проявилися в негативному впливі роботи на взаємовідносини в подружжі. Основними проблемами в сім'ях є наступні: недостатнє приділення часу сім'ї, непорозуміння через роботу, постійні затримки чоловіка на роботі, нестача часу на особистий відпочинок. Основними причинами конфліктів у сім'ях працівників ОВС є непорозуміння членами сім'ї один одного, різноплановість в питаннях виховання дітей, часта відсутність чоловіків дома. Специфіка службової діяльності працівників ОВС в цілому негативно впливає на взаємовідносини в подружжях.

2. Неefективність стилів міжособистісного спілкування у сім'ях працівників ОВС.

Особливості спілкування працівників ОВС, які не займаються оперативною діяльністю та їх дружин полягають у тому, що жінки недооцінюють розвиненість стилів спілкування, які сформовані у їх чоловіків (авторитарний, егоїстичний та агресивний), і вважають їх більш дружелюбними, ніж вони є реально. В свою чергу, чоловіки переоцінюють вираженість майже тих самих стилів міжособистісного спілкування у своїх дружин (авторитарний, егоїстичний).

Чоловіки – працівники ОВС схильні приписувати своїм дружинам власні думки, атрибутуючи їм власні риси особистості. В якості захисного механізму це дозволяє їм проектувати власні неприйнятні почуття, бажання, мотиви, ідеї, приписуючи їх дружинам. Тому такі

чоловіки переоцінюють домінантність своїх дружин, та вважають їх більш незалежними. Це може призводити до ігнорування чоловіками проблем своїх дружин, упевненості їх у здатності жінки своїми силами подолати труднощі, чого насправді немає.

3. Функціонально-рольова несумісність у сім'ях працівників ОВС.

Особливості функціонально-рольової сумісності у сім'ях працівників ОВС полягають у найменшій рольовій адекватності чоловіків – працівників ОВС: в їх надмірному прагненні щодо реалізації дружинами господарсько-побутової функції сім'ї, та зовнішньої привабливості. Готовність дружин вирішувати господарсько-побутові питання не узгоджується з очікуваннями їх чоловіків, і є значно меншою. Також чоловіки очікують від своїх дружин привабливого зовнішнього вигляду, що для їх дружин не являється важливим.

Виявлена невідповідність очікувань дружин і домагань чоловіків в соціальній сфері. Це проявляється в прагненні чоловіка бути спеціалістом своєї справи, однак дружини очікують від своїх чоловіків дещо меншої професійної активності. Що свідчить про досить високий ступінь конфліктності подружжя у вказаних сферах сімейного життя.

4. Незадоволеність членів сім'ї працівників ОВС власним функціонуванням у різних сферах життя.

Незадоволеність чоловіків проявляється в подружньому житті, у взаєминах з родичами, в професійній сфері. У дружин працівників ОВС проблеми виникають у подружньому житті та професійній сфері.

5. Неefективність стилів батьківського виховання у сім'ях працівників ОВС.

Аналіз результатів показав наявність таких неоптимальних відносин між працівниками ОВС та їх дружинами та у вихованні своїх дітей: культивування в сім'ях надмірного авторитету батьків, надмірні втручання батьків у світ дитини, виключення поза сімейного виховного впливу.

Батьки прагнуть бути авторитетами в сім'ї та демонструвати життєву компетентність своїм дітям, але вони недостатньо формують самостійність та ініціативність у своїх дітях через надмірне втручання в їх світ та прагнення обмежити вплив на них інших факторів, вирішувати всі питання за своїх дітей.

Наявність проблем у різних сферах подружнього життя обумовлює надмірні емоційні контакти працівників ОВС з власними дітьми, культивування в сім'ях надмірного авторитету батьків, надмірні втручання батьків у світ дитини, виключення поза сімейного виховного впливу.

Висновки: Виявлені численні кореляційні зв'язки між показниками стилів спілкування працівників ОВС та їх дружин, труднощів у різних

сферах життя, стилів батьківського виховання дозволяють стверджувати, що труднощі, які виникають у професійній сфері працівників ОВС та їх наслідки (негативні функціональні та емоційні стани, незадоволеність професійною діяльністю, зниження мотивації до виконання роботи) чинять негативний вплив на подружні відносини, що обумовлює дисгармонічність функціонування досліджених сімей.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.9

Павло Валентинович МАКАРЕНКО,

*заступник декана з навчально-методичної роботи
факультету № 4 (кіберполіції)*

*Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук, доцент;*

Аліна Романівна КОЖУШКО,

*аспірант кафедри психології та педагогіки
факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)
Харківського національного університету внутрішніх справ*

СУБ'ЄКТИВНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СПІВРОБІТНИКІВ У СИСТЕМІ МВС

Вивчено спрямованості особистості співробітників МВС в залежності від різних видів спеціалізації. Складено узагальнений образ співробітника МВС, який успішно виконує службові обов'язки.

Вдосконалення процесу професійного становлення особистості співробітників органів внутрішніх справ МВС безпосередньо пов'язані з формуванням високих морально-етичних якостей, психологічною готовністю особистості до здійснення професійних функцій в умовах специфіки службової діяльності. Тому дана структура висуває серйозні вимоги до особистості працівника, його ціннісно-мотиваційних, емоційно-вольових, інтелектуальних та психологічних компонентів.

В науковій літературі дана проблема розглядалася такими дослідниками як В. О. Алексєєнко, В. Я. Кікоть, В. О. Кутузов, О. Н. Михайлов, В. І. Хальзов та інші. Аналізуючи вимоги до особистості вони говорили, що мова повинна йти про творчий склад розуму, глибину, логічність та гнучкість мислення, емоційно-вольову стійкість, наполегливість в подоланні труднощів, вміння володіти собою, постійному самовдосконаленні [1; 3].

Професіограми різних спеціалізацій так само вважаються традиційними і зустрічаються в багатьох роботах з юридичної психології (В. М. Васильєв (2003), Ю. В. Чуфаровский (2005), М. І. Єнікєєв (2005),

В. В. Романів (2000) та інші] [3, с. 125–128; 4, с. 167]. Однак представлені психологічні характеристики діяльності не включають докладного опису такого важливого компонента особистості, як ціннісно-мотиваційні характеристики, які лежать в основі детермінації професійної поведінки.

Існують професійно значимі особистісні властивості і соціально-психологічні особливості діяльності співробітників, які залежать від роду (виду) здійснюваної професійної діяльності і забезпечують ефективність службової діяльності в специфічних умовах.

Мета дослідження – вивчення спрямованості особистості співробітників МВС в залежності від різних видів спеціалізації (оперуповноважений, патрульний інспектор і слідчий).

Дослідження проводилося на базі Державної установи «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Харківській області» м. Харкова. Загальна численність учасників дослідження склали 65 чоловік, з них 21 – оперуповноважений співробітник, 25 – патрульні інспектори, та 14 – слідчі. Вибірку склали працівники, які успішно виконують свої посадові обов'язки, зі стажем роботи від 1 до 10 років. Всіх учасників емпіричного дослідження було розділено на три групи згідно з їх спеціалізацією.

Для досягнення поставленої мети вивчення спрямованості особистості співробітників МВС в залежності від спеціалізації було розроблено анкетний опитувальник, спрямований на дослідження психологічних особливостей особистості, професійної мотивації та уявлення про образ успішного співробітника у відповідному виді професійної діяльності, про особливості спрямованості особистості співробітника МВС.

Вивчення професійно-особистісних якостей необхідно з точки зору формування спрямованості особистості співробітника поліції. Особливе місце в структурі спрямованості необхідно відвести особистісному змісту та уявленням особистості про світ, життя загалом і у професійній діяльності зокрема. Глибинними структурами людської свідомості є смислові структури. Дана сфера людини має властивість постійного змінюватися, визначати майбутню поведінку і прояви індивідуальності суб'єктів діяльності. Важливим є формування у співробітників особистісного суб'єктивного позитивного значення для них усієї служби, її видів та процесу. Діяльність і служба в МВС буде успішною в тому випадку, якщо вона буде значима для кожного особисто, якщо буде особистісно-привабливою і буде мати свій суб'єктивний сенс.

На вивчення системи суб'єктивних уявлень про професійну діяльність співробітника органів внутрішніх справ у залежності від різних видів професійної діяльності і було спрямоване наше дослідження.

Розглянувши проблему суб'єктивних уявлень про професійну діяльність співробітників у системі МВС, можна зробити наступні висновки.

Провідними мотивами діяльності оперативного працівника є боротьба зі злочинністю (54 %), почуття відповідальності (48 %), можливість самореалізації (46 %), прагнення приносити користь суспільству (45 %), кар'єрний ріст і стабільна робота (по 46 %).

В роботі патрульного інспектора на перший план виступають наступні мотиви діяльності: можливість приносити користь суспільству (72 %), соціальні гарантії і стабільність (67 %), стабільна робота (53 %), потреба в спілкуванні (52 %), боротьба зі злочинністю (48 %), можливість вдосконалити свої знання та вміння (48 %) та самореалізація (43 %).

У співробітників слідчої діяльності провідними мотивами є соціальні гарантії і стабільність (56 %), можливість самореалізації (56 %), вдосконалення своїх знань і навичок (52 %), боротьба зі злочинністю (49 %) та стабільність роботи (41 %).

Як видно з табл. 3, суттєвих відмінностей не мають ціннісні орієнтації та інтереси. На першому місці по всім трьом групам знаходяться сімейні відносини. На другому у оперативного працівника – здоров'я, у патрульного інспектора – матеріальна забезпеченість, у слідчих – кар'єра. Третє місце належить службовій колективу – у оперативних працівників (можливо, це пов'язано з гендерною ознакою, оскільки дана група складається з чоловіків), у патрульного інспектора – друзі, у групі слідчих – здоров'я.

Залежність між типом темпераменту і видом спеціалізації не виявлено. Серед усіх трьох груп співробітників МВС виявлено приблизно рівний розподіл між усіма типами нервової діяльності (холериком, сангвініком, флегматиком і меланхоліки).

Таким чином, за результатами проведеного опитування можна уявити узагальнений образ співробітника МВС, який успішно виконує службові обов'язки.

Особливості емоційної сфери:

- емоційна стійкість;
- почуття відповідальності, боргу;
- задоволеність результатами своєї роботи;
- співчуття

Спрямованість особистості:

– мотиви і потреби: бути прикладом для інших, отримати визнання в роботі, почуття корисності (цінності) суспільству в боротьбі зі злочинністю, самореалізація, почуття обов'язку та інше;

- цілі: кар'єрне зростання, реалізація своїх потреб, отримання визнання, боротьба зі злочинністю, потреба в повазі та інше;
- ціннісні орієнтації: мати сім'ю, бути морально-етичним, любити і бути коханим, здоров'я рідних і близьких;
- захоплення: спорт, відпочинок з колективом, сім'єю, спілкування.

Риси характеру:

- відповідальність, чесність, сумлінність, цілеспрямованість, посидючість – в процесі виконання роботи;
- активна життєва позиція, почуття патріотизму, володіння морально-етичними якостями, чуйне, стримане, об'єктивне, шанобливе ставлення до інших людей

Діяльність співробітників МВС диктує високі вимоги до професійної підготовленості кожного працівника. Розвиваючи їх здібності, знання, уміння і навички формуються певні характерологічні якості, які ми змогли виявити в даному дослідженні. Отримані результати показали мотиви, інтереси, бажання і спонукання успішних співробітників органів внутрішніх справ МВС України.

Список використаних джерел:

1. Бодров В. А. Психология профессиональной деятельности / В. А. Бодров // Психология XXI века : учеб. для вузов / под ред. В. Н. Дружинина. – СПб. : Питер, 2003. – С. 801–845.
2. Гуревич К. М. Профессиональная, пригодность и основные свойства нервной системы / К. М. Гуревич. – М. : Наука, 1970. – 272 с.
3. Розов В. И. Основы психологии для правоохранителей : учеб. пособие / В. И. Розов. – Киев : КНТ, 2013. – 306 с.
4. Чуфаровский Ю. Ф. Психология оперативно-розыскной и следственной деятельности : учеб. пособие / Ю. Ф. Чуфаровский. – М. : Проспект ; Велби, 2006. – 208 с.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.942:351.741

Тетяна Василівна МАТІЄНКО,

*професор кафедри психології та педагогіки факультету № 3
Одеського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

**СИНДРОМ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ
У ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

Розглянуті деякі особливості професійного вигорання працівників правоохоронних органів, які повинні володіти самоконтролем, високим самовладанням, здатністю приймати оперативні рішення та керувати службовими операціями, поведінкою і емоціями.

Професійна діяльність працівників правоохоронних органів не обходиться без стресів, тому багато психологічних і медичних досліджень пов'язані з проблемою емоційного вигорання, яке через очевидний зв'язок професії типу «людина-людина» часто називають професійним вигоранням, причому рівень емоційного вигорання у ситуації соціально-економічної та політичної нестабільності зростає. Даний процес вважається наслідком (результатом) несприятливого протікання тривалого стресу – дистресу, що починається з фази виснаження.

Ці протиріччя обумовили появу такого психічного явища, як синдром професійного вигорання. Порівняно недавно в іноземній, а потім і у вітчизняній літературі з'явилось поняття «емоційне вигорання», що віддавна розглядалося як аспект професійної деформації і визначалося як стан знемоги, виснаження з відчуттям власної марності. Згідно з сучасними уявленнями, під «психічним вигоранням» розуміють стан фізичного, емоційного і розумового виснаження. Основними концептуальними передумовами виникнення теорії емоційного вигорання стали праці Г. Сельє та його послідовників по вивченню загального адаптаційного синдрому (Р. Лазарус, Р. Розенман, І. Фрідман), а також праці, присвячені вивченню так званої «таврованої» депресії або «депресії виснаження» (П. Кільхольц, Р. Бек). Сучасні українські психологи Н. М. Булатевич, Т. В. Зайчикова, Л. М. Карамушка, К. О. Малишева, В. І. Сіткар, Л. І. Тищук свої роботи присвятили дослідженню проявів емоційного вигорання у представників різних професій. Однак теоретичний аналіз даних досліджень показав, що в психології донині практично не представлена проблема синдрому професійного вигорання працівників правоохоронних органів та його запобігання, хоча актуальність такого дослідження обумовлена його негативним впливом на психоемоційний стан як самого працівника правоохоронних органів, так і майбутніх працівників, враховуючи їх особливу чутливість до впливу оточуючого світу та потребу в психологічному захисті.

Так, згідно з П. І. Сидоровим: «синдром емоційного вигорання – це процес поступової втрати емоційної, когнітивної та фізичної енергії, що проявляється в симптомах емоційного, розумового виснаження, фізичної втоми, особистої відстороненості та зниження задоволення від виконуваної роботи»; професійне вигорання можна розглядати як вид «особистої деформації під впливом професійних стресів» [1].

Про розвиток емоційного вигорання у особистості, свідчить зміна негативних станів: від втоми, яка з часом перетворюється на хронічну і

не проходить чи повертається після відносно короткочасного відпочинку; втрати психічної енергії та емоційного виснаження; відчуття несправедливості та образи; накоплення негативних емоцій без можливості звільнитися від них; нездатності сконцентруватися; порушень сну; підвищеної тривожності; неспокою; дратівливості; репресивності; зниження самооцінки; зникнення інтересу до роботи й збайдужіння до людей з якими раніше професійно спілкувалися; виснаження особистісних і енергетичних ресурсів; втрати усвідомлення сенсу власної професійної діяльності.

Емоційне вигорання особистості відбувається поступово:

- I стадія триває 3–5 років;
- II стадія триває 5–15 років;
- III стадія триває від 10 до 20 років.

Н. Freudenberger і G. North припускали, що процес вигорання може бути розділений на такі етапи, не обов'язково послідовні:

- примушення, щоб довести щось собі;
- стає усе важче працювати;
- ігнорування власних потреб;
- зміщення конфліктів (людина не усвідомлює причину дистресу);
- перегляд цінностей (друзі та вподобання повністю забуті);
- заперечення існуючих проблем (цинізм і агресія стають очевидними);
- уникання (зменшення соціальних контактів до мінімуму, ізоляція, вживання алкоголю, ін.);
- поведінкові зміни стають очевидними;
- з'являється внутрішня порожнеча;
- депресія;
- синдром вигорання [1].

Виділяють значну кількість симптомів, що формують синдром психологічного вигорання, та об'єднують їх у групи:

– психофізичні симптоми – почуття постійної втоми, емоційного та фізичного виснаження, зниження сприйнятливості, загальна астенизація, порушення в діяльності різних органів та систем, безсоння та загальмованість, зниження сенсорної чутливості;

– соціально-психологічні симптоми – байдужість, нудьга, депресія, дратівливість і нервові зриви, постійне переживання негативних емоцій, почуття неспокою, страху, гіпервідповідальності, негативна установка щодо життєвих і професійних перспектив;

– інтелектуальні – падіння інтересу до новизни й альтернативних підходів у роботі, нудьга, туга, апатія, цинізм, віддання переваги стандартам і шаблонам, формальне виконання роботи;

– поведінкові – відчуття, що робота стає все важчою, змінюється режим дня, керівник втрачає здатність вирішувати, а робітник – ефективно працювати, відчуття непотрібності, дистанціювання від інших співробітників, зловживання наркотичними речовинами [3].

Е. Магер у своєму огляді розширює перелік симптомів «емоційного згоряння», включаючи в дане поняття:

- перевтому, виснаження;
- психосоматичне нездужання;
- порушення сну;
- негативне ставлення до клієнтів і своєї роботи;
- зловживання хімічними агентами (кавою, тютюном, алкоголем, наркотиками, ліками);
- переїдання або відсутність апетиту;
- негативну Я-концепцію;
- агресивні почуття (дратівливість, тривожність, напруженість, занепокоєння, схвильованість, гнів);
- поганий настрій й пов'язані з ними емоції: цинізм, песимізм, почуття безнадії, апатію, депресію, почуття відсутності сенсу;
- переживання почуття провини [3].

Отже, головною причиною емоційного вигорання працівників правоохоронних органів є психічна перевтома, внаслідок тривалої невідповідності зовнішніх вимог її внутрішнім можливостям (власне, внаслідок переживання внутрішньоособистісного конфлікту між професійними вимогами, які особі можуть видаватися надмірними чи неадекватними, та внутрішніми ресурсами, що вичерпалися чи здаються такими).

Список використаних джерел:

1. Життєві кризи особистості : наук.-метод. посіб. : у 2 ч. / [ред. рада: В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань та ін.]. – Ч. 1 : Психологія життєвих криз особистості. – Київ : ІЗМН, 1998. – 356 с.

2. Столин В. В. Исследование эмоционально-ценностного отношения к себе с помощью методики управляемой проекции / В. В. Столин // Психологический журнал. – 1981. – Т. 2, № 3. – С. 34–46.

3. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Я. Рейковский. – М. : Прогресс, 1979. – 392 с.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.923.2

Яна Сергіївна ПОСОХОВА,

аспірант кафедри соціології та психології

факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ КАНДИДАТІВ НА СЛУЖБУ В ПАТРУЛЬНУ ПОЛІЦІЮ УКРАЇНИ

В даній роботі аналізуються теоретичні та практичні аспекти вивчення правосвідомості, а також обґрунтовується необхідність впровадження даного підходу в практику при професійному психологічному відборі кандидатів на службу в патрульну поліцію.

Становлення правової держави, якою прагне бути сучасна Україна, неможливе поза розвитком правосвідомості населення на рівні всіх його структурних компонентів. 2 липня 2015 року Верховна Рада України прийняла закон України № 580-VIII «Про Національну поліцію» [1]. Прийняття даного законодавчого документу свідчить про початок нового етапу розвитку правоохоронної системи України. Таким чином загострилася проблема комплексного, системного реформування всієї системи правоохоронних органів, яка б цілком відповідала міжнародним стандартам. Тому, необхідно зазначити, що прагнення до європейських стандартів актуалізують питання високого професіоналізму і компетентності майбутніх поліцейських.

В цілях профілактики негативних явищ серед поліцейських і вдосконалення професійного психологічного відбору кандидатів на службу в патрульну поліцію, ми вважаємо необхідним проведення вивчення одного з найважливіших компонентів змісту свідомості особистості кандидатів на службу в ОВС – правосвідомість особистості.

Однак в сучасній науці не склалося єдиної думки у визначенні самого поняття «правосвідомості», проте більшість вітчизняних дослідників даного явища позначають його як сукупність юридичних знань, оціночних відносин до права, правових установок і ціннісних орієнтацій, що регулюють людську поведінку в юридично значимих ситуаціях.

Психологічний словник дає широке поняття правосвідомості як сфери суспільної або індивідуальної свідомості, що включає правові знання, відношення до права і правозастосовну діяльність [2, с. 271].

Проблема правової свідомості становить предмет наукового інтересу вчених різних галузей наукового знання: психології, юриспруденції, філософії, соціології, педагогіки та інших. Значний вплив на розробку та становлення даної проблеми здійснили

О. М. Бандурка, Л. М. Балабанова, П. П. Баранов, В. Л. Васильєв, Н. А. Ведешкін, О. В. Землянська, Т. А. Фірсова.

Столяренко О.М. відносить проблему правосвідомості до числа ключових, основоположних наукових напрямків юридичної психології. Він говорить, що з її рішенням пов'язані завдання зміцнення законності і правопорядку, підвищення ефективності та якості діяльності правоохоронних органів, боротьби зі злочинністю та попередження причин, що її породжують.

На думку О. В. Кобець, включення правової норми до правової свідомості дозволяє людині оцінити свою поведінку, вчинки оточуючих, ситуацію з точки зору її сутності, співвіднести оцінювані явища з правовим еталоном. Тобто, правосвідомість є не лише механізмом реалізації прав, вона є його джерелом, оскільки демонструє суспільні потреби, і, водночас, критерієм оцінки його ефективності, відповідності поведінки встановленим нормам.

Дослідження взаємозв'язку психіки особистості і правової сфери помітні у працях Т. Гоббса, Г. Гроція, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля. Відповідно до принципу єдності свідомості і діяльності вчені позначають, що структура правосвідомості може розглядатися тільки за результатами функціонування її кінцевих продуктів. Пізнавальна функція висловлює когнітивний компонент правосвідомості, показниками якого в діяльності є юридичні знання і вміння суб'єкта. Оціночна функція правосвідомості суб'єкта відображає когнітивно-емоційний компонент і виражається в діяльності оціночними думками про право і практику його використання. Інтелектуально-емоційно-вольовий компонент відбивається в регулятивній функції правосвідомості, яка характеризується правовими установками й орієнтаціями.

Слід зазначити, що когнітивна функція правосвідомості людей не виражається тільки придбанням юридичних знань. Вірно підкреслив А. Р. Ратінов: «Можна володіти знаннями, але не вміти ними користуватися». Необхідно враховувати практичний досвід використання юридичних знань суб'єкта. Правові знання і вміння через правову практику включаються в особистий досвід суб'єкта діяльності.

Тестові методики на визначення рівня правосвідомості фактично відсутні. Одним з варіантів вивчення уявлень про правові норми і уявлення може бути методика «Семантичний диференціал». Однак з огляду на специфіку психодіагностичного експерименту при професійному психологічному відборі, має потіковий характер і надійним варіантом експрес-методу вивчення правосвідомості кандидатів на службу в патрульну поліцію, може бути методика «Вивчення рівня розвитку правосвідомості» Л. А. Ясюковой.

Л. А. Ясюкова вважає, що з точки зору психології правосвідомість має в своїй основі моральні установки, є цілком специфічним новоутворенням, вивчення психологічного змісту якого не повинно обмежуватися рамками ціннісно-етичного підходу. Вона виділяє три відносно самостійні сфери функціонування правосвідомості: побутову, професійно-ділову і соціально-громадянську. Пропонована модель будуватиметься на уявленнях про буденну правосвідомість. По суті, вона дозволяє нам виявити повсякденні уявлення окремих соціальних спільнот і громадян в цілому у відношенні не тільки правового регулювання, а й різних менталітетів, вірувань, традицій, етичних норм. Авторка говорить: «Суспільство має неоднорідну суспільну свідомість, єдиний засіб регулювання неминуче виникаючих протиріч – це вдосконалення законодавства як регулятора відносин і розвиток правосвідомості як засобу реалізації» [3].

Соціальна значущість правосвідомості полягає в тому, що вона є необхідною умовою готовності особистості до дотримання соціальних і правових норм. Вивчення дійсної картини сформованості, функціонування, особливостей правосвідомості у співробітників ОВС дозволить на основі комплексного аналізу визначати пріоритетні напрямки в роботі з особовим складом, ефективно розподіляти сили і засоби, будувати прогнози і профілактичну роботу.

Тому, з метою підвищення якості відбору кандидатів на службу в патрульну поліцію необхідно вивчати рівень сформованості їх правосвідомості. Ця інформація допоможе, оцінюючи ступінь готовності кандидата приймати чи порушувати соціальні та правові норми, точніше прогнозувати успішність професійної діяльності майбутнього співробітника патрульної служби. Адже, правова свідомість поліцейського забезпечує ефективну реалізацію професійної діяльності, здійснює достатній профілактичний вплив щодо появи професійних деформацій, створює умови не лише професійної, але і для особистої самореалізації особистості. Слід поставити питання про необхідність наукового комплексного вивчення правосвідомості як базової професійно важливої якості кандидата на службу в органи внутрішніх справ з метою подальшого вдосконалення професійного психологічного відбору до поліції України.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 63. – Ст. 2075.
2. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов н/Д : Феникс, 1999. – 512 с.
3. Ясюкова Л. А. Правосознание: диагностика и закономерности развития / Л. А. Ясюкова // Прикладная психология. – 2000. – № 4. – С. 1–13.

Одержано 10.03.2016

Секція 4

НЕГАТИВНІ ПСИХОЕМОЦІЙНІ СТАНИ ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ У ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ЯКІ ПРИЙМАЛИ УЧАСТЬ В АТО

УДК [159.923:616](34.08)

Любов Матвіївна БАЛАБАНОВА,
*професор кафедри соціології та психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ,
доктор психологічних наук, професор;*

Ірина В'ячеславівна ЖДАНОВА,
*доцент кафедри соціології та психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук, доцент*

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я ПРАВООХОРОНЦІВ

Представлено аналіз проблеми професійного здоров'я правоохоронців та його психологічного забезпечення. Показано, що потребують вирішення як проблемно-орієнтовані, так і позитивно-центровані питання професійного здоров'я. Визначено основні науково-практичні завдання в межах розробки концепції психологічного забезпечення професійного здоров'я правоохоронців.

Проблема збереження та розвитку професійного здоров'я правоохоронця належить до вельми значущих та актуальних науково-практичних проблем. Правоохоронна діяльність за своїм змістом і умовами, з одного боку, пред'являє підвищені вимоги до фізичного і психічного здоров'ю професіонала, а з іншого – неоднозначно впливає на стан здоров'я правоохоронця й потенційно може його як погіршувати, так і покращувати. В цьому контексті виникає потреба у розробці цілісної концепції психологічного забезпечення професійного здоров'я правоохоронця. Особливо важливим це завдання стає в умовах перебудови правоохоронної системи в Україні, прийняття нових законодавчих документів, які регламентують правоохоронну діяльність, і в тому числі – її психологічне забезпечення.

Психологічне забезпечення професійного здоров'я розглядається провідними науковцями як складова частина концепції психологічного забезпечення професійної діяльності. Ця концепція спрямована не просто на збереження професійного здоров'я, а й на забезпечення

безпеки і надійності професійної діяльності, підвищення її ефективності, забезпечення професійного довголіття людини [4]. Як вказує В.В. Грандт, саме професійне здоров'я є одним з основних умов та показників «якості професійного життя» [2].

Частіше за все категорія «професійне здоров'я» визначається як якась узагальнена характеристика здоров'я індивіда, взята у конкретних умовах його трудової діяльності. Це поняття інтегрує складні взаємовідносини людини з професійним середовищем і є мірою узгодженості соціальних потреб суспільства і можливостей людини в умовах професійної діяльності. Як вказують провідні науковці в цій галузі, професійне здоров'я – це здатність організму зберігати й активізувати компенсаторні, захисні, регуляторні механізми, що забезпечують працездатність, ефективність і розвиток особистості в усіх умовах протікання професійної діяльності (Р. А. Березовська, З. Ф. Дудченко, Г. С. Нікіфоров, В. О. Пономаренко та ін.) [1; 4] Отже, професійне здоров'я розглядається, насамперед, як інтегральна якість в цілісній системі «здоров'я – працездатність – ефективність» [4].

У свою чергу, психологічне забезпечення професійної діяльності визначається як система організаційних та психологічних заходів, спрямованих на вдосконалення роботи з персоналом та підвищення ефективності професійної діяльності. Психологічне забезпечення реалізується на практиці психологічними службами або окремими психологами і є безперервним процесом супроводу суб'єктів професійної діяльності на всіх етапах їх професійного шляху [3; 4].

Проведений нами аналіз нормативно-правових документів, що регламентують діяльність служб психологічного забезпечення у системі МВС, дозволив встановити, що переважна більшість завдань та функцій психологів так чи інакше стосуються питань збереження професійного здоров'я правоохоронців, особливо в межах психопрофілактичного напрямку та психологічного супроводження служби. Це такі завдання як: виявлення та психологічна корекція негативних емоційних станів працівників (емоційно-психологічної напруженості, перевтоми та інших); організація та забезпечення роботи кабінетів психологічної корекції та регуляції; надання психологічної допомоги працівникам після їх перебування в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із виконанням оперативно-службових завдань, застосуванням вогнепальної зброї і спецзасобів, отриманням значних психогенних навантажень, зниженням працездатності тощо; надання психологічної допомоги молодим працівникам у процесі їх адаптації до умов службової діяльності; участь у службових розслідуваннях надзвичайних подій, пов'язаних із загибеллю та самоушкодженнями працівників та інші

завдання [3]. Як бачимо, всі ці завдання відносяться до блоку проблемно-орієнтованих. В той же час, існуюча на сьогодні тенденція до зміни оздоровчої парадигми з патоцентричної на санацентричну, потребує перенесення акценту на пропаганду саме способів збереження і зміцнення професійного здоров'я, визначення джерел та шляхів досягнення суб'єктивного благополуччя людини на робочому місці [1].

Отже, пріоритетними завданнями психологічного забезпечення професійного здоров'я правоохоронців, поряд з проблемно-орієнтованими питаннями профілактики стресу, дезадаптації, вигорання, деформації повинні стати, на нашу думку, наступні: підвищення компетентності правоохоронців в галузі здоров'я, формування здоров'язберігаючого світогляду, вироблення навичок здорової поведінки, формування мотивації та звички до здорового способу життя, укріплення потенціалу професійного здоров'я правоохоронця, його резервних можливостей, формування індивідуальної відповідальності людини за власне здоров'я та інші. Вирішення цих питань є можливим за умови створення цілісної концепції психологічного забезпечення професійного здоров'я правоохоронців, впровадження конкретних програм та технологій його збереження і розвитку.

Список використаних джерел:

1. Березовская Р. А. Психология профессионального здоровья за рубежом: современное состояние и перспективы развития / Березовская Р. А. // Психологические исследования. – 2012. – Т. 5, № 26. – С. 12. – Режим доступа: <http://psystudy.ru/index.php/num/2012v5n26/761-berezovskaya26>.
2. Грандт В. В. Копінг-ресурси як чинник збереження професійного здоров'я особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Грандт Вікторія Вікторівна. – Київ, 2012. – 20 с.
3. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 28.07.2004 № 842. – Київ : МВС України, 2004. – 42 с.
4. Психология профессионального здоровья : учеб. пособие / под ред. Г. С. Никифорова ; Г. С. Никифоров, А. Г. Маклаков, В. И. Шостак. – СПб. : Речь, 2006. – 480 с.

Одержано 10.03.2016

УДК [159.9.07+351.74]:17.022.1

Інна Вікторівна ВОРОБІЙОВА,

*старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності
Національної гвардії України науково-дослідного центру
службово-бойової діяльності Національної гвардії України
Національної академії Національної гвардії України (м. Харків),
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник*

ОСОБЛИВОСТІ ІМІДЖУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У КРИЗОВІ ПЕРІОДИ (ЗА ВЛАСНИМИ ОПИСАМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ)

*Досліджено особливості, динаміку та типи іміджу військовослужбовця
Національної гвардії України за власними описами військовослужбовців у
кризові періоди сучасного суспільства – періоди «Євромайдану» та проведення
антитерористичної операції на сході країни.*

Самосприйняття та самоствавлення військовослужбовців Національної гвардії України (НГУ) певним чином визначають їх морально-психологічний стан, а значить, і боєготовність, і ефективність вирішення поставлених перед ними службово-бойових завдань, а особливо в кризові періоди існування суспільства.

З метою вивчення особливостей, типів іміджу військовослужбовців Національної гвардії України за власними описами військовослужбовців у періоди суспільної кризи нами було проведено емпіричне дослідження.

Дослідження проводилось з використанням процедури семантичного диференціалу, спеціально розробленого для оцінки іміджу правоохоронців (авторська модифікація). Враховуючи специфіку завдання дослідження і суспільну ситуацію, в якій воно проводилось (революційні події, де військовослужбовці виявились протиставленими цивільному населенню країни, та антитерористична операція (АТО)) ця модифікація семантичного диференціалу використовувалась з трьома видами настанов для військовослужбовців (сформувані реальний, ідеальний та відзеркалений образ представника своєї структури). Відповідно до динаміки ситуації у суспільстві, яка істотно впливала на самосприйняття та самоствавлення військовослужбовців було здійснено два зрізи дослідження – під час «Євромайдану» та під час проведення АТО (з червня 2014 року по березень 2015 року). Для визначення типів іміджу військовослужбовця НГУ отримані результати емпіричного дослідження було піддано процедурі кластерного аналізу, а для

визначення структури виділених типів іміджу використовувалась процедура факторного аналізу. У дослідженні взяли участь майже 400 військовослужбовців НГУ періоду «Євромайдану» (внутрішні війська МВС України) та періоду АТО: офіцери, військовослужбовці військової служби за контрактом, військовослужбовці строкової служби та мобілізовані.

Аналізуючи отримані результати та порівнюючи зміни, які відбулися в іміджі військовослужбовця НГУ під час суспільної кризи виявлено, що реальний імідж військовослужбовця НГУ періоду «Євромайдану» характеризувався демонстрацією завзятості, принциповості, професійної надійності, безкорисливості, а військовослужбовці періоду АТО демонструють моральність, волю, активність, непідкупність. Ці типи є досить подібними, але вибір у період «Євромайдану» був зроблений на користь професійних цінностей, а у період АТО – на користь соціальних.

Негативний реальний імідж періоду «Євромайдану» (близько 2 %) було позначено, як недієздатний. Його основними характеристиками є нездатність засвоювати знання, набувати професійну компетентність. Негативний реальний імідж періоду АТО (близько 3 %) було позначено, як поступливий – нездатний відстоювати свої інтереси, досягати позитивних результатів у діяльності, нездатний до наполегливості (імпульсивний), несамостійний (залежний від думки оточуючих), агресивний (через невпевненість в собі).

Як бачимо, дія захисних механізмів дозволила більшості військовослужбовців зберегти позитивне самоствавлення. Втім, якщо у першому випадку це досягалось вибором на користь професійних цінностей, на користь самототожності, то у період АТО – вибором на користь соціальних цінностей, на користь розвитку. Критичні погляди на військовослужбовця стали дещо м'якшими і образ повністю недієздатного військовослужбовця поступився місцем образу військовослужбовця з низькою успішністю.

Під час «Євромайдану» військовослужбовці очікували, що цивільне населення має оцінити їх зусилля із збереження правопорядку в країні – тип «ефективний попри все». Вони сподівалися, що їх оцінять, як комунікативно компетентних, інтелектуальних, вольових та принципових фахівців. У період АТО у військовослужбовців дія проєкції, як механізму захисту, стала більш вираженою. Військовослужбовці цього періоду вважають, що цивільні недооцінюють їх моральні якості, делікатність, старанність і переоцінюють їх здатність бути незалежними, комунікативну компетентність та силу. Військовослужбовці періоду АТО сподіваються, що їх оцінять, як справедливих, вольових, впевнених і безкорисливих.

Негативний віддзеркалений образ періоду «Євромайдану» характеризується високою самокритичністю, сприйняттям себе, як агресора (25 %). Ця критичність забезпечується вольовими, моральними якостями, просоціальною, почуттям справедливості. Висока рефлексивність і просоціальність носіїв цього образу загострюють у них почуття провини.

В період АТО деякі військовослужбовці (менше 6 %) відчули себе нездатними контролювати те враження, які вони чинять на оточуючих, їх оцінки рисують «експансивно-агресивний» образ. Ці військовослужбовці вважають, що агресія з їх боку є виправданою, є реакцією на дії оточення. Для цих військовослужбовців характерним є проектування власних переживань на оточуючих, зосередженість на захисті власних інтересів, зверхність, вони тяготяться необхідністю (вимогою) проявляти толерантність. Як бачимо, коли під час «Євромайдану» частина військовослужбовців відчуває провину за неадекватні засоби виконання своїх обов'язків, то під час АТО – вважають свої дії адекватною реакцією на дії оточення.

Більшість військовослужбовців періоду «Євромайдану» вважали за ідеал здатність проявляти самодисциплінованість – дотримуватися норм (професійних, моральних), проявляти стійкість, волю, утримуватися від агресії, проявляти високу активність та самостійність. Втім, частина військовослужбовців усвідомлює, що соціальні умови змінилися і це вимагає змін і від них. Такі військовослужбовці характеризуються рефлексивністю, сприйнятливістю, педантичністю, професійною компетентністю.

Для більшості військовослужбовців періоду АТО ідеалом стає здатність бути відповідним (адекватним) ситуації – критичним, уважним до подій зовнішнього світу, здатним їх враховувати при плануванні власної активності, професійно компетентним, тактовним. Частина військовослужбовців вважає, що дії ідеального військовослужбовця повинні відповідати місії їх професійної діяльності – захисту громадян – вони мають попри все виконати свій професійний обов'язок, прагнути справедливості, діяти у правовому полі, бути широсердними і вимогливими (педантичними).

Як бачимо, в ідеальному образі військовослужбовця періодів «Євромайдану» і АТО проявилися дві протилежні тенденції – тенденція відповідати ситуації і тенденція зберігати власні принципи, самототожність. Так, якщо переважна більшість військовослужбовців періоду «Євромайдану» вбачали за необхідність зберегти власну професійну самототожність (шляхом дистанціювання від ситуації і орієнтації на стійкі професійні і моральні норми) і лише 10 % військовослужбовців в цей час бачили необхідність змін, то у період

АТО близько 90% військовослужбовців вважають за необхідне відповідати ситуації і лише 10% – відповідати своїй професійній місії, виконувати свій професійний обов'язок попри усі обставини.

Таким чином, динаміка іміджу військовослужбовця НГУ у зазначені періоди кризи суспільства визначалась вибором цінностей військовослужбовцями і оцінкою його правильності суспільством. Так, під час «Євромайдану» військовослужбовці здійснили вибір на користь професійних цінностей і збереження власної самототожності, але попри захисні механізми, вони рефлексують «негативну оцінку» суспільством цього вибору. Той «пресинг», який зазнали військовослужбовці під час і після «Євромайдану» призвів до переоцінки цінностей і здійснення подальшого вибору на користь суспільних цінностей та розвитку.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.94.35

Микола Георгійович ЛОГАЧЕВ,

доцент кафедри соціології та психології

факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат психологічних наук, доцент

БОЙОВИЙ СТРЕС ТА ПСИХОЛОГІЧНА ТРАВМАТИЗАЦІЯ УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Розглянутий розвиток наукових уявлень щодо бойової психічної патології. Автор наполягає на впровадженні сучасних і обґрунтованих методів її діагностики, лікування і реабілітації постраждалих від бойової психічної травми.

У АТО, яка проводиться на Сході України, беруть участь різні категорії військовослужбовців та добровольчих формувань, що мають статус комбатанта (від фр. *Combatant* – що б'ється). За даними О.В. Богомолець (2015) 95% учасників АТО отримують бойову психічну травму. У зв'язку з цим сьогодні особливо актуальними стали проблеми бойового стресу, бойової психічної травми і психокорекції.

Інтерес до бойової психічної патології ріс паралельно з розвитком теорії військового мистецтва, вдосконаленням засобів ведення бойових дій та їх інтенсивністю.

У 1871 році Я. М. Да Коста (Da Costa) вперше описав психосоматичні розлади у солдатів під час громадянської війни в США, давши назву цьому феномену «солдатське серце». Пізніше ряд авторів (Е. Крепелін, 1891; Е. Блейлер, 1920; W. R. Rivers, 1918; T. Salmon & N. Fenton, 1929)

назвали бойові психічні розлади «травматичний невроз» і «невроз переляку».

Імпульсом для подальшого вивчення бойової травматизації стала російсько-японська війна 1904–1905 років. Вперше військовими психологами було дано опис психогенних реакцій і психічних захворювань у воюючій армії (П. І. Измєтьєв, 1907; В. В. Заглухінській, 1911). Відомий військовий психолог Г. Е. Шумков в 1907 році зазначав, що на війні з'явилися душевні захворювання і думка про те, що їх не буде, була розхитана.

Бойова психічна травма (англ. Shell shock – снарядний шок) була визнана як особливий феномен військового часу (Myers, 1915).

Для сучасних бойових дій характерним є активний вплив патогенних стрес-факторів на психіку військовослужбовців. Про це свідчать різні підходи до розуміння сутності бойового стресу і превенція бойової психічної патології (S. Renson, 2010 року; D. Albright et al., 2011).

З нашої точки зору феномен бойового стресу є сукупністю субреактивних станів, які переживає боєць (комбатант) у процесі адаптації до патогенного впливу стрес-факторів бойової обстановки.

Значимість негативного впливу бойових стресорів на психіку військовослужбовця визначається його індивідуально-психологічними особливостями і особистісними якостями, психологічної та професійної готовністю до ведення бойових дій, характером і рівнем бойової мотивації.

До бойового стресу в умовах театру військових дій (ТВД) схильний кожен боєць. З'являючись ще до прямого контакту з реальною вітальною загрозою, бойовий стрес триває аж до виходу із зони військових дій. Завдяки стресового механізму закріплюється пам'ятний слід нових емоційно-поведінкових навичок і стереотипів, першочергово значимих для збереження життя. У той же час бойової стрес є станом дестабілізуючим, предпатологічним, що обмежують функціональний резерв організму, що збільшує ризик дезінтеграції психічної діяльності та стійких соматовегетативних дисфункцій.

Інтенсивність переживання бойового стресу залежить від взаємодії двох основних чинників:

- а) сили і тривалості впливу на психіку бойових стресорів;
- б) індивідуальних особливостей реагування на їх патогенний вплив.

Динаміку станів бойового стресу і вираженість їх проявів визначає взаємодія стресорів бойової обстановки з безперервно мінливим під їх впливом психобіологічним субстратом особистості.

Основним психотравмуючим фактором бойової обстановки є вітальна загроза життю і фізичному здоров'ю. Переживання небезпеки є найсильнішим психотравмуючим фактором, пов'язаним зі сприйняттям

жахів бойової обстановки. На думку Г. А. Фастовцева (2003), динаміку станів бойового стресу і вираженість їх проявів визначає взаємодію стресорів бойової обстановки з безперервно мінливим під їх впливом психобіологічним субстратом особистості.

Значне місце в структурі негативних психологічних наслідків бойового стресу займає бойова психічна травма (БПТ) яка, у кілька разів збільшує психічну травматизацію особового складу і рівень не бойових втрат у армії (П. М. Автократов, 1906; В. М. Бехтерев, 1914; М. І. Аствацатуров, 1916; R. J. Schneider & R. L. Luscomb, 1984; S. Dicks, 1990). При цьому боєздатність збройних сил знижується на 10–50 % (Z. Solomon, 1995; C. F. Wooley, 2002). Так, психологічні втрати армії Ізраїлю під час арабо-ізраїльської війни у 1973 році лише серед поранених склали 30 на 100 військовослужбовців, а під час війни «Судного дня» у Лівані у 1982 році – 23:100.

Пов'язані з БПТ функціональні розлади (бойові стресові розлади, БСР) включають широкий спектр станів дезінтеграції психічної діяльності – від короточасних дезадаптивних реакцій предпатологіческого, предсіндромального регістру до стійких, що нозологічно склалися, хворобливих процесів.

Тяжкість і прогноз психічних розладів бойової обстановки визначаються інтенсивністю стресового впливу, тривалістю перебування у бойових умовах та індивідуальними конституціональними особливостями. Результати досліджень (Н. С. Archibald & R. D. Tuddenham, 1965; S. E. Hobfoll et al., 1991) вказують, що латентна БПТ є у більшості військовослужбовців, що прослужили в бойових умовах більше шести місяців.

Віддалені наслідки бойового стресу, такі як посттравматичні стресові розлади – ПТСР (англ. Post Traumatic Stress Disorder – PTSD) призводять до виникнення відхилень у поведінці, появи наркотичної або алкогольної залежностей, соціальної ізоляції, агресії, схильності до насильства і суїциду (М. В. Robert et al., 2010 року; J. D. Ribeiro, et al., 2011 року; L. Kerry, 2012).

За час проведення у Афганістані операції «Непохитна свобода» (Enduring Freedom), у Іраку «Свобода Іраку» (Iraqi Freedom) загинуло 6779 і було поранено 52 022 військовослужбовців армії США. За даними Дослідницької служби Конгресу США (Congressional Research Service USA) за цей період серед військовослужбовців, які повернулися із зони бойових дій у Іраку і Афганістані до місць постійної дислокації, ПТСР було діагностовано у 138197 військовослужбовців. Таким чином, втрати армії США у результаті психічної травматизації військовослужбовців у 2,4 раза перевищили бойові. Найбільших втрат зазнали Сухопутні війська – 67 % випадків, Корпус морської піхоти – 13 %, ВМФ – 11 %,

ВПС – 9 %. Крім цього, у зоні бойових дій різко зросла кількість суїцидів, рівень якого досяг 30,0 на 100 тис.

Специфіка БПТ вимагає впровадження сучасних і обґрунтованих методів її діагностики, лікування і реабілітації постраждалих. Своєчасна корекція сприяє відновленню функціонального резерву та запобігання розвитку менше курабельних станів.

Особливе місце у контексті БПТ займає проблема медично-психологічної реабілітації поліцейських, що є учасниками бойових дій (Л. Н. Собчик, 2000; J. Z. Sadler, 1994). У роботах М. В. Андрєєва підкреслюється, що комбатанти не довіряють психологам МВС, сприймаючи їх не як фахівців, які можуть надати їм необхідну допомогу, а як інспекторів, які будуть оцінювати ступінь їх придатності до подальшої служби. Ігнорування психологічної служби поліцейськими характерні для поліції США та інших країн.

Діагностика бойових стресових розладів в умовах проведення антитерористичної операції повинна мати не тільки поточну, але й прогностичну спрямованість, з пріоритетним значенням принципу збереження здоров'я над принципом максимального повернення постраждалих стрій.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.9

Валерій Миколайович МОНАСТІРСЬКИЙ,

завідуючий кафедри військової підготовки

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,

кандидат педагогічних наук, доцент;

Микола Олександрович ГОРДУЗ,

доцент кафедри військової підготовки

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,

кандидат юридичних наук, доцент;

Сергій Олексійович ПІХУЛЯ,

викладач кафедри військової підготовки

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЦІЛІСНОГО ПРОЦЕСУ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Розглянуті питання залежності виконання поставлених завдань військовослужбовцями від їх стресостійкості. Розглядається стресостійкість як результат єдності всіх структурних і змістовних характеристик системи саморегулярності екстремальної діяльності. Критерієм такого результату є сукупність особистісних, мотиваційних, раціональних, емоційних та інших характеристик процесу саморегуляції військовослужбовців.

Питання збереження здоров'я і боєздатності військовослужбовців після впливу екстремальних факторів сучасного бою та питання прогнозування їх поведінки у вищезгаданих умовах завжди привертала увагу дослідників. Досить багато науковців в своїх дослідженнях визначають залежність ефективного виконання професійних обов'язків від стресостійкості (Александровський Ю. А., Берзін В. Г., Боднар А. Я., Бодров В. О., Гурич А. Ю., Джеджула О. М., Ложкін І. В., Маклаков А. Г., Макаренко Н. Г., Малхазов О. Р., Моляко В. О., Миронець С. М., Решетников М. М., Савчин М. В., Самойлов О. Є., Тарабріна Н. В., Тимченко О. В., Черпіта М. М., Яковенко С. І.).

Висока стресостійкість забезпечує ефективне виконання поставлених завдань, збереження боєздатності і здоров'я військовослужбовця після впливу екстремальних факторів. Низький рівень стресостійкості та неадекватність протидіяти стресам призводить до негативних наслідків у психічній, соціальній, професійній і поведінковій сферах.

Поняття стресостійкості останнім часом розглядалося переважно як стан фізичного, емоційного і психічного виснаження, здатність до соціальної адаптації, забезпечення успішної самореалізації, досягнення життєвих цілей, збереження працездатності і здоров'я, як сукупність наслідків психотравмуючих ситуацій, які призводять до дезадаптивних або психосоматичних розладів [7]. Недостатня розробленість проблеми стресостійкості у сучасних умовах потребує подальших досліджень щодо визначення цього феномена, його структурних елементів, функцій, діагностики і формування.

Збереження або підвищення стресостійкості є перш за все пошуком ресурсів, що допомагають військовослужбовцю ефективно подолати негативні наслідки стресових ситуацій. Розглядаючи стресостійкість людини, як результат єдності всіх структурних і змістовних характеристик системи саморегуляції екстремальної діяльності, критерієм котрого є сукупність особистісних, мотиваційних, раціональних, емоційних і інших характеристик процесу саморегуляції [2] приходимо до висновку, що саморегуляція є важливим компонентом і ресурсом стресостійкості військовослужбовця. Саморегуляція поведінки особистості є інтегративною властивістю особистості, яка об'єднує в собі інтелектуальні, мотиваційні, вольові та емоційні сфери особистості. Саморегуляція – це єдність соціальних та психологічних проявів свідомості і самосвідомості [6].

За висловлювань академіка І. П. Павлова, людина – це система, яка сама себе регулює, виправляє і навіть удосконалює [1]. Психічна саморегуляція здійснюється у поєднанні її енергетичних, динамічних, соціально-змістовних аспектів і є завчасно зрозумілим і організованим

впливом людини на свою психіку для трансформації її характеристик в потрібному напрямку. Слід зауважити, що в прикладному аспекті саморегуляція є процесом впливу на власний фізіологічний і психологічний стан [3, с. 44]. Вона досягається за допомогою різних комплексів вправ та методик, наприклад, запропонованих Ф. Зимбардо, «Прогресивної релаксації» Е. Джейкобсона, «Аутогенного тренування» І. Шульца, «Позитивного» та «Негативного» дихання і інших [4].

Таким чином, процес саморегуляції військовослужбовця ґрунтується на механізмах рефлексії, концентрації уваги, регуляції подиху і м'язового тону, самонавіювання і самопрограмування. А знання основних методів психічного самовпливу дозволяє військовослужбовцям користуватись ними з врахуванням своїх індивідуальних особливостей та характеру особистих потреб. Отже, вбачається необхідність подальшої розробки і впровадження системи цільових психологічних тренінгів та практичних занять з метою навчання військовослужбовців методом саморегуляції.

Список використаних джерел:

1. Винославська О. В. Психологія : навч. посіб. [Електронний ресурс] / О. В. Винославська. – Київ : ІНКОС, 2005. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/psychology/vinoslavska_psihologiya/zmist.htm.
2. Калашникова М. М. Развитие стрессоустойчивости сотрудников оперативного состава МВД : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 [Електронний ресурс] / Калашникова Миляуша Миннерависовна. – Казань, 2009. – 175 с. – Режим доступу: <http://www.disserscat.com/content/razvitiestressoustoichivosti-sotrudnikov-operativnogo-sostava-mvd>.
3. Нестеренко В. О. Саморегуляція емоційних станів працівників органів внутрішніх справ України / В. О. Нестеренко, В. А. Самбул // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2010. – Вип. 8. – С. 41–50.
4. Піхуля С. Вплив стресу на педагогічних працівників / Сергій Піхуля // Психолог. – 2015. – № 9–10 (561–562). – С. 46–52.
5. Розов В. И. Психология экстремальных ситуаций: адаптивность к стрессу и психологическое обеспечение : науч.-практ. пособие / В. И. Розов – Киев : КНТ ; Саннит-Книга, 2012. – 480 с.
6. Трофименко Н. Є. Саморегуляція поведінки особистості як один із компонентів самосвідомості [Електронний ресурс] / Трофименко Н. Є. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_NPM_2007/Psihologia/22245.doc.htm.
7. Черпіта М. М. Стресостійкість [Електронний ресурс] / М. М. Черпіта, А. Ю. Гурич, О. М. Джемжула // Наукові записки Вінницького національного аграрного університету. Серія «Соціально-гуманітарні науки». – 2013. – Вип. 2. – С. 202–208. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/j-pdf/naukzv_2013_2_25.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.9

Кіра Валеріївна КУДАР,

психолог центру психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору Територіального медичного об'єднання МВС по Харківській області

ПРОЯВИ ПСИХОПАТОЛОГІЧНОЇ СИМПТОМАТИКИ У СПІВРОБІТНИКІВ МВС ПІСЛЯ ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Робота присвячена аналізу психологічних станів співробітників правоохоронних органів, викликаних виконанням службових обов'язків в екстремальних умовах. Проведена інтерпретація шкал, що знаходяться поза нормою, а також особливостей поведінки під час особистої бесіди.

Проблема впливу екстремальних факторів на особистість, можливість підготовки співробітників правоохоронних органів до діяльності у надзвичайних умовах та наданням адекватної допомоги після перебування в умовах близьких до бойових, залишаються ключовими питаннями в сучасній юридичній психологічній науці. Для правоохоронців, які виконували службові завдання на території АТО заходи реабілітації є провідними у відновленні психологічного здоров'я.

У дослідженні взяли участь 33 співробітники правоохоронних органів України, у віці від 21 до 37 років, усі чоловіки, які були залучені до виконання службових обов'язків в екстремальних умовах.

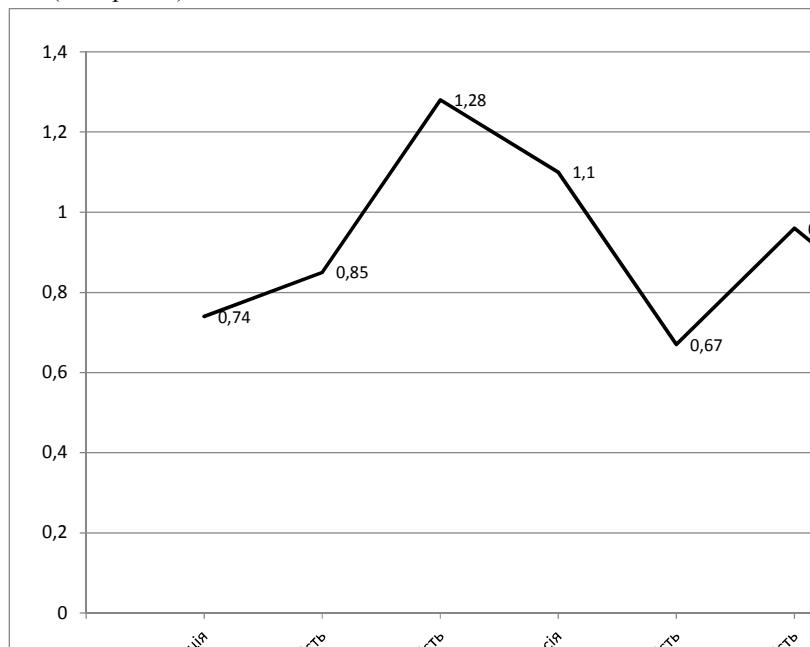
Психологічне дослідження було проведено як додаткове підчас щорічної диспансеризації і загального медичного огляду правоохоронців, в роботі був використаний опитувальник вираженості психопатологічної симптоматики SCL-90-R. Призначення методики полягає в тому, щоб оцінити патерни психологічних ознак за 9 основним шкалам симптоматичних розладів: соматизація, обесивність-компульсивність, міжособистісна сензитивність, депресія, тривожність, ворожість, фобічна тривожність, паранояльні тенденції, психотизм і 3 узагальнені шкали другого порядку (загальний індекс тяжкості симптомів, індекс готівкового симптоматичного дистресу, загальне число позитивних відповідей).

Під час дослідження випробовувані умовно розділилися на два типи:

1) іпохондричний тип реагування на процес дослідження, який включав різноманітність соматичних і психосоматичних скарг, постійне спостереження за змінами організму і психічного стану, зв'язок симптомів з конкретними екстремальними ситуаціями і явищами реального світу;

2) опозиційне реагування, яке включало опір і ознаки агресивної поведінки, небажання відкривати свій внутрішній світ і насторожене ставлення до будь-якого роду психологічного дослідження.

За результатами опитування в середньому по групі отримані такі дані (див. рис. 1).

Рис 1. Вираженість психопатологічних симптомів у правоохоронців, після виконання службових обов'язків у надзвичайній ситуації

Як свідчать дані рис. 1, випробувані за результатами таких шкал як міжособистісна сензитивність, фобічна тривожність, депресія, психотизм належать до групи ризику (такі числові показники є індикаторами дистресу та ПТСР). Індекс PSDI є виміром інтенсивності дистресу і, крім того, може служити для оцінки «стилю» вираження дистресу досліджуваного: чи виявляє випробуваний тенденцію до перебільшення або укриття своїх симптомів. Показники даної шкали у учасників дослідження розташовуються на рівні норми, що свідчить про досить незначне загальне переживання обстежених як самої екстремальній ситуації, так і подальшого її інтегрування в повсякденне життя. Імовірно, випробувані схильні до приховування своїх симптомів і скарг від дослідника, ніж до перебільшення своїх тривог і страждань.

Розлад міжособистісної сензитивності у учасників дослідження проявляється у вигляді самоосуду, почуття неспокою і помітного дискомфорту в процесі міжособистісної взаємодії.

Фобічна тривожність у обстежених проявляється як стійка реакція страху у відповідь на певних людей, місця, об'єкти або ситуації, яка характеризується як ірраціональна і неадекватна по відношенню до стимулу, а також веде до уникаючої поведінки. В особистій бесіді симптоми даного розладу були виявлені у вигляді свідомих і несвідомих індикаторів. Наприклад, учасники дослідження часто самі констатували неприязнь і стан тривожності при виді якоїсь певної людини, розмови про екстремальну ситуацію, а також при розгляданні будь-яких деталей, що нагадують пережиту надзвичайну ситуацію. Також фобічна тривожність виявлялася у вигляді настороженості до різких рухів, гучних звуків, яскравого світла. З деякими досліджуваними була додатково проведена методика малюнок «Неіснуюча тварина». На багатьох малюнках визначальною стала настороженість, а також прояви психологічного захисту у вигляді нападу.

Завищенні показники за шкалою «Депресія» найчастіше проявляються відсутністю інтересу до життя, браком мотивації і втратою життєвої енергії, інколи почуттям безнадії і думками про суїцид.

Завищенні показники психотизма у учасників дослідження проявилися ізольованим стилем життя. Крім того, в особистій бесіді були виявлені наступні прояви: сильна міжособистісна ізоляція та радикальний суб'єктивізм в оцінках людей і навколишнього світу, внутрішнє напруження, конфліктність, неадекватність емоційних реакцій.

Таким чином, учасників дослідження були виявлені завищенні показники за низкою психопатологічних симптомів, а саме, міжособистісна сензитивність, фобічна тривожність, депресія, психотизм. На нашу думку, більшість випробовуваних недостатньо адаптувалися до звичайного буденного життя, мають виражені проблеми в міжособистісній комунікації, сімейні проблеми, конфлікти та незрозуміння з боку близьких, а ймовірно, через те – радикальний суб'єктивізм, який заважає гармонійній інтеграції отриманого досвіду.

Список використаних джерел:

1. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса / Н. В. Тарабрина. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с. – (Практикум по психологии).

Одержано 10.03.2016

Секція 5

ПЕДАГОГІЧНА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 378:355.23

Глона Іванівна КОСТИКОВА,

*завідувач кафедри теорії і практики англійської мови Харківського
національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди,
доктор педагогічних наук, професор*

ПЕДАГОГІЧНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ

Проаналізовано педагогічну складову професійної підготовки майбутніх офіцерів, а саме питання формування професійної спрямованості й стимулювання ціннісного ставлення курсантів до професії у межах психолого-педагогічної роботи у вищому навчальному закладі.

Як відомо, важливою складовою професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі є педагогічна складова. Аналіз сучасних наукових праць свідчить про те, що багато вчених пов'язує вирішення проблеми професійної підготовки майбутніх офіцерів з важливістю проведення цілеспрямованої психолого-педагогічної роботи [2]. Специфіка професії офіцера, високий рівень його соціальної відповідальності, пов'язаної з виконанням ризиконебезпечних завдань в екстремальних умовах щодо забезпечення державних інтересів зумовлюють особливості психолого-педагогічної підготовки курсантів.

На наш погляд, важливим є формування професійної спрямованості у майбутнього офіцера й стимулювання його ціннісного ставлення до професійної діяльності. Професійну спрямованість розглядаємо як інтегральну професійну якість особистості, що уможливило визначення курсантами мети і завдань професійної діяльності, спрямованої на здобуття фахових компетенцій і забезпечується професійно значущими мотивами, настановами, потребами, ідеалами, поглядами, переконаннями.

У професійній спрямованості курсанта виявляють потреби, інтереси, схильності, ідеали, світогляд, які є мотивами професійної діяльності, що становлять мотиваційну систему, стрижень його професійної спрямованості разом із відповідними цілями, настановами і перспективами, якими він керується у професійній діяльності. Під їхнім впливом формується професійна переконаність, тобто глибоко обґрунтована впевненість у високій суспільній та особистісній

значущості професії офіцера, власної причетності до неї. Така переконаність є внутрішньою підтримкою подолання труднощів професійної діяльності, досягнення успіхів у ній. Саме від цього значною мірою залежить успіх роботи з підлеглими в нестандартних ситуаціях.

Проблему стимулювання курсантів можемо розглядати в двох основних аспектах: психологічному, педагогічному; це дозволяє визначити засади його ефективності: цілеспрямоване, своєчасне і диференційоване здійснення впливу під час навчання (викладачами), виховання (офіцерами, психологами), у позанавчальний час (офіцерами факультетів) з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей курсантів, що відбувається за допомогою формування мотивів професійної діяльності, засвоєння курсантами спонукань, ідеалів, змісту професійної діяльності, які згодом стають внутрішніми.

Можна окреслити основні напрями стимулювання ціннісного ставлення курсанта до професійної діяльності: забезпечення професійного спрямування змісту загальнопрофесійних дисциплін; удосконалення дидактичних методів і прийомів; надання переваги інноваційним формам організації занять у поєднанні з цікавістю та незвичністю викладу матеріалу; збільшення частки колективної та самостійної роботи курсантів, розмаїття організаційних форм навчання; створення позитивної атмосфери в процесі навчальної діяльності, уміле використання викладачем системи заохочень; активне залучення курсантів до оцінної діяльності та формування адекватної самооцінки. Залучення майбутніх офіцерів до дидактичних ігор, упровадження тренінгових вправ, використання методів активізації творчого мислення, організація дискусій, робота в групах, моделювання професійних ситуацій дозволяють створити ситуації, максимально наближені до реальної професійної діяльності. Такі форми роботи навчають курсантів приймати рішення, сприяють розширенню досвіду міжособистісних стосунків.

Так, це передбачає організацію цілеспрямованої психолого-педагогічної роботи з курсантами, викладачами, офіцерами у ВНЗ: усвідомлення курсантами значущості обраної професії, професійних мотивів, цінностей, потреб, цілей, інтересів, установок, ідеалів, переконань. На перших курсах викладачі й командири можуть надавати курсантам психолого-педагогічну підтримку для полегшення адаптації до навчання у ВНЗ, що значною мірою впливає на становлення професійної мотивації майбутніх офіцерів. Цьому сприяє комплексне впровадження різноманітних практичних вправ та завдань, рольових ігор: курсант як організатор майбутньої професійної діяльності, курсант

у системі особистісних стосунків, статутні ролі, коли формується досвід службово-професійних функцій як підлеглого, так і командира.

Це дає можливість курсантам випробувати себе в різних рольових позиціях [1] («Я-командир», «Я-охоронець», «Я-організатор», «Я-вихователь» тощо). Ефективним є впровадження дискусій («Формування стилю керівництва майбутніх офіцерів», «Демократичний стиль: пристосування, підлабузництво чи необхідність?»), мозкових штурмів (Чи існують стереотипи в сприйнятті образу майбутнього офіцера? Що вам подобається в образі майбутнього офіцера? Що неприйнятне для майбутнього офіцера? Чи є відмінності в поведінці, яку можуть демонструвати майбутні офіцери (наприклад, схильність до жорсткості, агресивності)?); круглих столів («Морально-етичні цінності нашого взводу», «Повага та гідність у майбутнього офіцера») тощо при вивченні дисципліни «Основи педагогіки та психології».

Для формування професійної спрямованості й стимулювання ціннісного ставлення до професійної діяльності курсантам можна пропонувати завдання, що надають їм можливість висловлювати власні думки, відстоювати власну позицію щодо майбутньої професійної діяльності («Я вважаю, що...», «Що нового я привнесу у свою професію», «Ваш ідеал сучасного офіцера», «Роздуми про себе в своїй професії»). З метою формування усвідомлення соціальної значущості обраної професії для курсантів також можна запроваджувати заходи, що передбачають безпосереднє ознайомлення з реальним процесом професійної діяльності офіцера (наприклад, перегляд відеофільмів, у яких офіцери виявляють мужність, героїзм, громадянську позицію, моральні якості тощо; бесіди за професійною тематикою, зокрема, «Чому ви обрали професію офіцера?», «Історія ВНЗ», «Кращі випускники ВНЗ»; виховні заходи, як-от: зустрічі з видатними офіцерами тощо.

Безперечно, питанню забезпечення стимулювання ціннісного ставлення до професійної діяльності може приділятися значна увага і під час проведення педагогічних читань, науково-практичних семінарів, зустрічей із провідними науковцями в галузі педагогіки та психології. Під час проведення роботи позитивний вплив на розвиток професійних мотивів курсантів щодо розв'язання проблеми дослідження може бути забезпечений проведенням психологічних тренінгів, групових та індивідуальних консультацій, зміст яких визначається на основі вивчення їхніх побажань, думок, переконань.

Список використаних джерел:

1. Демент М. О. Формування готовності майбутнього офіцера МНС до професійної діяльності в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. / Демент Максим Олександрович. – Харків, 2016. – 20 с.

2. Костікова І. І. Електронна педагогіка : монографія / І. І. Костікова. – Харків : Смуґаста тип., 2015. – 160 с.

Одержано 29.03.2016

УДК 371.4

Микола Миколайович САППА,

професор кафедри соціології та психології

факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор соціологічних і кандидат фізико-математичних наук, професор

ДИСЦИПЛІНА У НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ЯК СКЛАДОВА ВИХОВАННЯ

В роботі розглянута динаміка педагогічних поглядів на дисципліну як складову виховання в навчальному закладі в різні часи. Визначена проєкція концепції В. О. Сухомлинського на виховання дітей та юнацтва в постіндустріальному суспільстві.

Концепція школи – багатоступеневого навчання юнацтва на рідній мові, що була ретельно розроблена Яном Амосом Коменським, пережила віки і у своїй принциповій основі використовується й донині. В роботі «Закони добре організованої школи», вчений визначає складовими школи:

- «1. Робота, що належить до виконання.
2. Дійові особи.
3. Узи, що зв'язують перше і друге, тобто дисципліну».

Під роботою Я.А. Коменський розумів як головну мету школи – навчання, так і методи, засоби і умови досягання цілі. До дійових осіб він включав усіх причетних до роботи школи: учнів та вчителів. керівництво учбовими закладами, та й інших осіб, які тим чи іншим чином причетні до шкільного піклування. Щодо дисципліни, то Коменський трактує її по різному в залежності від рівня питань, що розглядаються:

- як те, що має незмінний порядок шкільного життя, і є обов'язковим як для учнів, так і для тих, хто їх навчає,
- як те, що є умовою правильного проведення навчання,
- і як те, що є системою повчальних покарань.

Відносно покарань Коменський декларує досить гуманний підхід, не допускаючи, щоб дисципліна мала такий суворий характер, через який школи «оголошувалися би криками ударами, побоями» [1, с. 223–224].

25 законів, що описав Ян Коменський в цій роботі, охоплюють майже всі сторони багатогранного життя школи – дають їй мету, лад, враховують та передбачають усунення будь яких перешкод незмінному порядку шкільного життя. Вони накладають високі вимоги до учнів та вихователів, наприклад: «ніхто, допущений в цю школу, не повинен мати іншого наміру, крім одного – процвітати з божою поміччю в корисних науках, доброї моралі та істинному благочесті», «не можна довірити справу виховання жодній неосвіченій особі, а тим більше особі, яка погана в моральному відношенні, і вже жодним чином тому, чий благочестя і совість сумнівні» (закони XX-2, XVI-1) [1, с. 230, 238].

Однак, дуже часто буває, що будь яка молодіжна спільнота, обмежена в просторі перебування, з плином часу вироблює свої традиції та правила поведінки, що при неналежному нагляді вихователів не співпадають з ustalеним порядком і, навіть, протирічать йому. Прикладом цього може бути російська бурса часів М. Г. Помяловського, або дідівщина, що царювала у радянській армії. Як позитивний приклад нагадаємо про студентські братства (корпорації буршів) у Німеччині XIX ст. Їх відмінними рисами були патріотизм, романтизм, дотримання лицарських і християнських традицій, а основою політичного світогляду була ідея об'єднання німецьких земель. Невід'ємну частину діяльності братств (корпорацій) складали всілякі барвисті ритуали та дотримання студентських традицій. Одним з провідних принципів і донині є принцип старшинства, що означає повагу до старших членів корпорації. Він ґрунтується на взаємній повазі і дружбі, а зовсім не на приниженні і образах, так як в справах честі немає старшинства і будь-який новачок може викликати будь-якого бурша за завдану йому образу. Старше покоління студентів підтримує молоде, передає йому традиції і накопичений досвід, допомагає їм, отримуючи від них повагу, розуміння і підпорядкування. Це наочний приклад того, як молодіжний колектив формує як традиції, так і правила своєї діяльності (в термінах Коменського – «порядок життя») і дбає про підпорядкування членів колективу цьому порядку – тобто про дисципліну.

Здавалося би і у концепції А. С. Макаренка, судячи по його художніх творах, мова йде про молодіжний колектив, який, засвоївши ustalений порядок, живе і діє практично самостійно, правда, під певним наглядом дорослих вихователів. Але це лише «приховування прийому». Стверджуючи, що «вихованець не повинен відчувати себе об'єктом виховання» А. С. Макаренко поступово провадив свою «командирську педагогіку» (до речі, таку ж назву має глава 25 1-ї частини його «Педагогічної поеми»). Головним в педагогіці Макаренка була та «пружина», що і створювала з вихованців колонії колектив особливого

типу. Нею була дисципліна, що «є не засобом виховання, а результатом виховання, і як засіб виховання повинна відрізнитися від режиму. Режим – це є певна система засобів і методів, які допомагають виховувати. Результатом же виховання є саме дисципліна» [2, с. 146]. На думку А. С. Макаренка дисципліна є певним необхідним станом колективу і окремої людини в ньому, для якої метою дисципліни стає самодисципліна, яка веде до підкорення особи інтересам колективу: «насамперед кожен учень повинен бути переконаний, що дисципліна є формою для найкращого досягнення мети колективу» [2, с. 149]. Він зізнається: «...я довго думав, до яких пір інтереси колективу повинні стояти попереду інтересів окремої особистості. І зараз я схильний думати, що перевагу інтересів колективу повинно бути доведено до кінця, навіть до нещадного кінця – і тільки в цьому випадку буде справжнє виховання колективу і окремої особистості» [2, с. 154].

«Дисципліна, – стверджує Макаренко, – повинна витікати із свідомості, але визначитися свідомістю дисципліна не може» [2, с. 147]. Провідним по шляху створення колективу за його «командирською педагогікою» є вимога: «... шлях від диктаторської вимоги організатора до вільної вимоги кожної особистості від себе на тлі вимог колективу, цей шлях я вважаю основним шляхом у розвитку радянського дитячого колективу» [2, с. 160]. Але це вимога диктатора, тобто за невиконання її вихованцю загрожує насильство: «Крім вимоги, є залучення та примушування. Ці дві форми є теж виразом вимоги, але в слабкій формі. І нарешті, більш сильна форма, ніж звичайне вимога, це загроза» [2, с. 160]. А. С. Макаренко зізнається, що «у перші роки моєї роботи я доводив вимоги до межі, до насильства» [2, с. 157]. Він проголошує насильство і покарання необхідними і обов'язковими засобами у створенні дисципліни в колективі: «Покарання має бути оголошено такою ж природною, простий і логічною мірою, як і будь-яка інша міра.<...> Таке переконання, така віра, що покарання є допустиме зло, перетворює педагога в ханжу. Ніякого лицемірства не повинно бути. <...> Покарання – це не тільки право, а й обов'язок в тих випадках, коли покарання є необхідним» [2, с. 164].

На жаль, на таке бачення дисципліни, основі якої є загроза і покарання, сформоване А. С. Макаренко під час його роботи в колонії, спиралася значною мірою і радянська педагогічна практика. Проти диктаторства і волюнтаризму у вихованні та навчанні рішуче виступав видатний український педагог В. О. Сухомлинський. Він підкреслював, звертаючись до вчителів: «Сильні вольові засоби свідчать про ваше безсилля» [3, с. 232], і наполягав на тому, що «свідома дисципліна – це насамперед активність, ініціатива, а не пасивне підкорення людини певним правилам, нормам, які часто мають характер заборони».

З ім'ям В. О. Сухомлинського пов'язують започаткування ідей гуманізму у розв'язанні проблеми формування дисциплінованості учнів. Видатний педагог вважав, що «виховання дисциплінованості» загалом має здійснюватися на основі «дисципліни праці», тому в поняття дисциплінованості як важливої моральної риси особистості він укладав такі складові, як готовність до трудового зусилля, сумлінність, ініціативність, акуратність й готовність допомогти іншому, бережливе ставлення до суспільної власності тощо. Видатний педагог категорично не визнавав покарань як чинника педагогічного впливу на формування дисциплінованості учнів, а також й моралізування, кепкування, образ, муштри, дріб'язкового контролю. Пріоритетним у формуванні дисциплінованості учнів В. О. Сухомлинський вважав не створення атмосфери страху покарання, а атмосфери успіху, абсолютну перевагу позитивних стимулів і реакцій на поведінку учня над негативними, повагу до кожного вихованця як основи його самоповаги. Він визнавав такі засоби педагогічного впливу, як зауваження, осуд, догана, надаючи перевагу таким методам та прийомам стимулювання до дисциплінованої поведінки, як переконання, стимулювання, похвала, заохочення [4, с. 10, 11, 14, 15].

Можна стверджувати, що В. О. Сухомлинський, реалізуючи головну мету своєї педагогічної творчості – формування всебічно розвиненої особистості, випередив свій час: він створив реальний зразок постіндустріальної людини з її живими думками і почуттями, визначив її вчинки і дії, обґрунтував шляхи, засоби та методи її формування.

Список використаних джерел:

1. Коменский Я. А. Законы хорошо устроенной школы / Я. А. Коменский // Учитель учителей. Избранное. – М. : Карапуз, 2008. – С. 223–242.
2. Макаренко А. С. Лекция вторая. Дисциплина, режим, наказания и поощрения / А. С. Макаренко // Публичные выступления (1936–1939 гг.). – Елец : Изд-во Елец. гос. ун-та им. И. А. Бунина, 2012. – С. 146–169.
3. Сухомлинский В. А. Мудрая власть коллектива / В. А. Сухомлинский. – М. : Молодая гвардия, 1975. – 240 с.
4. Гончарова О. В. Проблема формування дисциплінованості учнів у вітчизняній педагогічній думці 20–70-х рр. ХХ століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Гончарова Оксана Валеріївна. – Харків, 2009. – 20 с.

Одержано 03.03.2016

УДК 351.74(477):378.14.001.7

Валентина Олександрівна ТЮРИНА,

професор кафедри соціології та психології

факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор педагогічних наук, професор

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ НАВЧАННЯ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ У ВНЗ МВС УКРАЇНИ

Показано зв'язок інтенсифікації навчання з використанням методів проблемного навчання як способу раціональної організації навчально-пізнавальної діяльності курсантів.

Інформаційний вибух і зростання обсягу наукової інформації, успішне засвоєння якої визначає якість професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема майбутніх працівників поліції, зумовлюють необхідність підвищення інтенсифікації процесу професійного навчання. У зв'язку з означеним, інтенсифікація навчання курсантів залишається однією з ключових проблем, що стоять перед сучасними ВНЗ МВС України.

Проблему інтенсифікації процесу навчання розглядали у своїх працях вчені психологи і педагоги (С. Архангельський, Ю. Бабанський, В. Беспалько, Н. Крюкова, О. Околелов, Г. Рижкова, Н. Тализіна та інші). Але, не зважаючи на фундаментальність вже існуючих наукових праць, питання, пов'язані з інтенсифікацією навчальної діяльності курсантів як майбутніх працівників правоохоронних структур, потребують подальшого вивчення. Зокрема, залишаються недостатньо розглянутими психолого-педагогічні умови і фактори, що забезпечують інтенсифікацію навчально-пізнавальної діяльності курсантів.

На сьогодні у психолого-педагогічній літературі не існує єдиного визначення поняття «інтенсифікація навчання». Зокрема, інтенсифікацію навчання розуміють як передачу тим, хто навчається, великого обсягу навчальної інформації при незмінній тривалості навчання без зниження вимог до якості засвоєних знань, умінь і навичок, а отже, і до професійної підготовки курсантів.

Успішна інтенсифікація навчально-пізнавальної діяльності потребує, перш за все, удосконалення методів управління навчально-пізнавальним процесом, яке, у свою чергу, передбачає удосконалення змісту навчального матеріалу, удосконалення методів навчання та удосконалення організації навчально-пізнавальної діяльності курсантів.

Удосконалення змісту навчальної інформації забезпечується шляхом:

- відбору навчального матеріалу та виділенням основної базової інформації та додаткової інформації;

- попередньої організації навчального матеріалу, зокрема професійної спрямованості, через систему пізнавальних задач різного масштабу;

- забезпечення логічного зв'язку вже засвоєної навчальної інформації з новим навчальним матеріалом; викладання нової навчальної інформації на початку заняття, коли сприймання матеріалу відбувається більш активно;

- раціонального дозування навчального матеріалу з урахуванням можливості його багаторівневого опрацювання, побудованого за принципом спіралі;

- передування аудиторних занять позааудиторній самостійній роботі курсантів;

- оптимального використання навчального часу.

- Удосконалення методів навчання передбачає таке:

- використання методів активного навчання, організацію навчальної роботи в групах і в парах, проведення ділових та рольових ігор, тренінгів;

- опанування та удосконалення викладачами навичок раціональної організації навчально-пізнавальної діяльності курсантів та керування нею;

- уміння реалізовувати на практиці принцип індивідуалізації і диференціації навчання;

- знання і уміння використовувати наукові дані в галузі соціальної та педагогічної психології та психології особистості;

- застосування методів проблемного навчання;

- застосування сучасних аудіовізуальних засобів, ТСО, інформаційних засобів навчання з урахуванням принципу наочності та вимог до застосування засобів наочності.

Одним з найбільш перспективних способів удосконалення процесу навчання, зокрема забезпечення його інтенсифікації, є реалізація форм і методів проблемного навчання, яке дозволяє здійснити раціональну організацію навчально-пізнавальної діяльності курсантів, активізувати їх мислення, сформувані пізнавальну потребу, стійкий пізнавальний інтерес і пізнавальну самостійність як якість особистості.

У зв'язку з означеним, удосконалення організації навчально-пізнавальної діяльності курсантів забезпечується таким [1]:

- створенням системи навчальних проблемних ситуацій;

- постановкою системи проблемних пізнавальних задач різної перспективності

- формуванням у курсантів навчально-пізнавальних мотивів;
- самостійною постановкою курсантами пізнавальних цілей;
- залученням курсантів до активного самостійного розв'язання системи пізнавальних задач.

Крім того, створення навчальних проблемних ситуацій, залучення курсантів до процесу формулювання проблемних пізнавальних задач, до процесу висування та обґрунтування гіпотез, а також до самостійного розв'язування проблемних пізнавальних задач сприяє активізації мислення курсантів, більш якісному засвоєнню навчальної інформації, формуванню не тільки предметних, а й методологічних знань, професійних умінь і навичок, скороченню навчального часу, тобто інтенсифікації навчального процесу.

Таким чином, використання методів проблемного навчання є одним із способів інтенсифікації навчально-пізнавальної діяльності, яка сприяє підвищенню якості професійної підготовки курсантів у ВНЗ МВС України.

Список використаних джерел:

1. Тюріна В. О. Пізнавальна самостійність школярів : монографія / В. О. Тюріна. – Харків : Основа, 1993. – 140 с.

Одержано 10.03.2016

УДК 378.147

Костянтин Леонідович БУГАЙЧУК,

*завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

«ПЕРЕВЕРНУТЕ НАВЧАННЯ» ЯК ІННОВАЦІЙНА МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ

Розглянуті зміст та особливості застосування методу «перевернутого навчання» в освітньому процесі вищої школи. Проаналізовані його переваги для підготовки фахівців у вищих навчальних закладах системи МВС України.

Сучасні вимоги до організації освітнього процесу при підготовці майбутніх працівників правоохоронних органів зумовлюють необхідність пошуку нових форм та методів навчання. Одним з таких підходів, який набув останнім часом великої популярності, є метод «перевернутого навчання» – (flipped classroom).

Як відомо, при традиційній моделі організації освітнього процесу у вищих навчальних закладах аудиторна робота проводиться у формі лекцій, семінарських або практичних занять на яких курсанти, слухачі,

студенти особисто відповідають на запитання викладача, демонструють вирішення домашніх завдань тощо. При здійсненні «перевернутого навчання» ситуація змінюється навпаки. Аудиторія отримує новий матеріал за новою темою заздалегідь у різному вигляді: відео, презентації, анімації тощо. До проведення аудиторних занять цей матеріал самостійно опрацьовуються вдома. На наступному ж етапі, заняття з цієї теми проводяться у вигляді активної участі учнів (студентів) в навчальній діяльності, відпрацюванні матеріалу, взаємодії з викладачем та одногрупниками. Студенти можуть працювати індивідуально або в невеликих групах. Різні групи учнів можуть вивчати і досліджувати різноманітні аспекти однієї і тієї ж теми одночасно [1; 2].

Вважаємо, що ця методика цілком заслуговує на застосування й у вищих навчальних закладах системи МВС України.

Як відомо, у 1999 році була переглянута класична таксономія Блума. Нова таксономія проводить відмінність між «знанням про те, що», тобто змістом мислення, і «знанням того, як», тобто, процедурами, використовуваними при вирішенні практичних питань. За поглядами Л. Андерсон є 4 види знання:

1) Фактичне знання, що включає в себе ізольовані фрагменти інформації, такі, як словникові визначення та знання специфічних деталей.

2) Концептуальне знання, яке складається з систем інформації, таких, як класифікації і категорії.

3) Процедурне знання, що включає алгоритми, евристики, емпіричні техніки і методи, а також знання про те, коли слід використовувати ці процедури.

4) Метакогнітивне знання – знання про процеси мислення, та про те як ефективно управляти цими процесами [4].

Вимірювання когнітивних процесів в уточненій Таксономії Блума, так само, як і в попередній версії, налічує шість доменів: від найпростіших до найбільш складних: пам'ятати, розуміти, застосовувати, аналізувати, оцінювати, створювати. Отже, відповідно до цієї таксономії кожен рівень знання може співвідноситися з кожним рівнем когнітивного процесу, наприклад курсант, студент, слухач може пам'ятати фактичне або процедурне знання, розуміти концептуальне або метакогнітивне знання або аналізувати фактичне знання.

На підставі цього можна стверджувати, що метод «перевернутого навчання» доцільно використовувати при роботі з так званими «процедурними знаннями» курсантів, студентів, слухів. Під час аудиторної роботи викладач може використовувати додатковий час на формування у курсантів, студентів та слухачів стійких процедурних

знань з відповідних предметів (складання протоколів, вирішення фабул практичних завдань, створення програмних продуктів тощо). Адже саме ці знання, здебільшого, залишаються поза увагою багатьох викладачів при проведенні семінарських або практичних занять, на відміну від фактичних та концептуальних знань.

Іншою перевагою методу «перевернутого навчання» для курсантів, слухачів та студентів є створення умов до вдосконалення навичок самостійної роботи. Дослідження, які проводилися з цього питання, показали, що більше 60 % студентів перших курсів вишів не здатні самостійно працювати з інформацією [3, с. 3], а близько 80 % потребують допомоги при вирішенні практичних завдань. Отже, керована робота в аудиторії за принципами «перевернутого навчання» нівелює зазначені недоліки та дозволяє вдосконалити навички самостійної роботи, що дозволить курсантам, студентам та слухачам підвищити власні результати навчальної діяльності.

Звернемо увагу, що майбутня професія правоохоронця характеризується виконанням комплексних завдань у взаємодії з багатьма спорідненими службами або підрозділами. При застосуванні методу «перевернутого навчання» викладачі часто використовують групову роботу, роботу в парах, командах тощо. У разі впровадження подібних сценаріїв в роботу науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів МВС України це, по-перше, дозволить розвинути комунікативні навички курсантів, студентів, слухачів, а по-друге, більш реалістично змодельовати практичні ситуації з якими вони можуть зіштовхнутися в реальних умовах професійної діяльності.

Іншим позитивним моментом є те, що у разі використання цього методу викладач формує власну колекцію цифрових навчальних матеріалів, які в будь-який момент є доступними для його аудиторії, і до яких курсанти, студенти та слухачі можуть звертатися навіть після проходження відповідної теми.

Наступним маємо проаналізувати необхідні кроки для успішного впровадження моделі «перевернутого навчання» в освітній процес:

1. Доцільно розробити навчальні матеріали у різних формах (текст, звук, відео), це дасть змогу аудиторії використовувати різні пристрої для роботи з нею (ПК, смартфон, e-reader).

2. Слід передбачити виконання перевірочних завдань за результатами самостійної роботи вдома (тестові завдання, есе, тощо).

3. Для узагальнення результатів роботи аудиторії варто використовувати системи управління навчанням (LMS) або хмарні сервіси на кшталт GoogleDrive. Наприклад, LMS Moodle дозволяє розміщувати навчальний контент будь яких форматів: документ,

зображення, веб-сторінка, презентація, відео, у тому числі за допомогою соціальних сервісів YouTube, Vimeo. Зворотній зв'язок за темою (питання) зорганізується за допомогою елементу «Форум», а контрольні заходи проводяться за допомогою елементів «Тест» та «Завдання». Зрозуміло, що інструменти аналітики, вбудовані в LMS Moodle а також елементи «Тест», «Форум», «Завдання» дозволять викладачеві цілеспрямовано управляти учінням аудиторії та вносити корективи у власну діяльність [4].

4. Треба встановлювати конкретні терміни виконання завдань. Причому слід враховувати не тільки дату, але й час, оскільки учні можуть присилати виконані завдання опівночі зазначеного дня.

5. Необхідно передбачити доступ до навчальних матеріалів для курсантів, слухачів та студентів у яких немає виходу в Інтернет. Один з варіантів – записувати необхідну інформацію на диски або USB-накопичувачі. У будь-якому випадку, самостійне домашнє навчання є невід'ємним елементом цієї методики.

Список використаних джерел:

1. The Flipped Classroom [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blended-classrooms.wikispaces.com/The+Flipped+Classroom>. – Назва з екрана.

2. «Flipping» a class [Електронний ресурс] // The University of Texas at Austin Learning Sciences : [сайт]. – Режим доступу: https://ctl.utexas.edu/teaching/flipping_a_class. – Назва з екрана.

3. Самостоятельная работа студентов : метод. указания / сост.: [А. С. Зенкин, В. М. Кирдяев, Ф. П. Пильгаев, А. П. Лащ]. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2009. – 35 с.

4. Wilson L. O. Anderson and Krathwohl – Understanding the New Version of Bloom's Taxonomy : A succinct discussion of the revisions to Bloom's classic cognitive taxonomy by Anderson and Krathwohl and how to use them effectively [Електронний ресурс] / Leslie Owen Wilson // The Second Principle : The work of Leslie Owen Wilson, Ed. D. : [сайт]. – Режим доступу: <http://goo.gl/2HMwYF>. – Назва з екрана.

5. Бугайчук К. Л. Використання LMS Moodle для реалізації методики «Flipped Classroom» / К. Л. Бугайчук // Друга міжнародна науково-практична конференція «Moodle-MootUkraine 2014. Теорія і практика використання системи управління навчанням Moodle» (Київ, КНУБА, 22–23 трав. 2014 р.) : тези доп. – Київ : КНУБА, 2014. – С. 5.

Одержано 03.03.2016

УДК 378+304.2.63+378.37.018

Ірина Олексіївна ДАНЧЕНКО,

*доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка,
кандидат педагогічних наук, доцент*

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Проаналізовано поняття життєстійкості як складової соціальної зрілості особистості майбутніх фахівців, сформульоване поняття життєстійкості, визначено її структуру та окреслено перспективи подальшого наукового дослідження.

Різкі зміни у соціальному розвитку і одночасно потужні зміни соціальних цінностей позначилась на суспільній свідомості, індивідуальній системі соціальних установок та ціннісних орієнтацій особистості майбутніх фахівців, що сприяло виникненню в них нових елементів життєвого самовизначення, переосмисленню соціальної значимості життєвих цілей і цінностей.

Ці процеси, безумовно, посилили вимоги до особистості майбутніх фахівців, їх здібностей, самостійного морального вибору, відповідальності за свої дії, структурованості всієї системи відносин до себе, інших і світу в цілому.

Сучасне суспільство, є транзитивним суспільством, яке знаходиться у стані високого ступеню непередбачуваності. Вміння швидко та вчасно адаптуватись до соціальних умов, «пройти» складний період свого життя без особливих втрат, долаючи негативні наслідки стресу, зберігаючи оптимізм та почуття гумору, філософське відношення до життя може вважатись вмінням, яке притаманне соціально зрілій особистості, під яким розуміємо становлення особистості як цілісної, відносно стійкої (усталеної) системи, пов'язаної з усвідомленням нею свого місця, ролі, функцій у професії, в суспільстві, в соціальній групі, в колективі. А однією зі складових особистісного компоненту соціальної зрілості вважаємо життєстійкість, яка, з одного боку, впливає на оцінку ситуації: завдяки готовності активно діяти і впевненості в можливості впливати на ситуацію, з іншого боку, сприяє активному подоланню труднощів за рахунок продукування нової конструктивної поведінки і перетворення компонентів життєздатності.

У психології існує кілька підходів до дослідження життєстійкості як компонента життєздатності, а саме: як енергетичного потенціалу людини (Б. Г. Ананьєв, Д. О. Леонтєв, С. Мадді та інші), як особливих

модальностей свідомості (С. Л. Рубінштейн, К. О. Абульханова та інші) та як специфічної здатності (В. Д. Шадріков, А. І. Лактіонова, О. В. Махнач та інші).

М. П. Гурянова вважає, що у найбільш широкому плані конструктивну поведінку забезпечує життестійкість людини, її здатність протистояти життєвим труднощам, зберігаючи себе як цілісну особистість [2, с. 45].

Л. В. Куліков, описуючи життестійкість, на передній план виводить три аспекти психологічної стійкості: стійкість, стабільність, яка проявляється в збереженні здатності особистості функціонувати, здійснювати самоврядування, розвиватися, адаптуватися; рівноваженість, відповідність, яка розкривається як здатність співвідносити рівень напруги з ресурсами своєї психіки і організму; опірність (резистентність), яка впливає як здатність особистості до опору тому, що обмежує свободу її поведінки, свободу вибору, як в окремих рішеннях, так і у виборі способу життя в цілому [3, с. 11].

Особистісна якість життестійкості підкреслює атитюди, які мотивують людину перетворювати стресогенні життєві події. Ставлення людини до змін, як і її можливості скористатися наявними внутрішніми ресурсами, які допомагають ефективно управляти ними, визначають, наскільки особистість здатна впоратися з труднощами і змінами, з якими вона стикається щодня.

За С. Мадді поняття життестійкості – це диспозиція, що включає в себе три порівняно автономних компоненти: залученість, контроль, прийняття ризику. Виразність цих компонентів і життестійкості в цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого подолання стресів і сприйняття їх як менш значущих [4, с. 101].

В якості робочого поняття життестійкість розуміємо як якість особистості, яка дозволяє ефективно швидко та вчасно адаптуватись до соціальних умов, долати негативні наслідки стресу, підтримувати оптимізм на основі почуття гумору, філософськи відноситись до життя, забезпечуючи особистості можливість самозахисту, самозбереження, успішного розвитку в подальшому житті.

З точки зору Л. А. Александрової, формування життестійкості може проходити декілька стадій: від адаптації до самодетермінації і далі, до реалізації свого життєвого призначення [1, с. 88].

Дослідження І. Солкової і П. Томанек присвячені ролі якості життестійкості в життєздатності до повсякденного стресу, показали, що життестійкість впливає на ресурси опанування через підвищення самоефективності [5, с. 390].

У структурі життєстійкості виділяємо наступні компоненти, формування та розвиток яких впливатиме на формування соціальної зрілості особистості майбутніх фахівців: мотиваційний, який пов'язаний з потребою досягти успіху за рахунок високого емоційного інтелекту, що дозволяє розуміти інших, приймати їх та бути асертивним у спілкуванні, а також вміти вирішувати проблеми; контролюючий, що обумовлює внутрішній локус контролю; ціннісний, що забезпечує життєстійкість за рахунок високої оцінки свого соціального здоров'я, розумових здібностей, рис характеру, соціального статусу, зовнішності, впевненості у собі, бажання розуміти себе та інших, вміння бути адекватно критичним до себе та вирішувати ймовірні проблеми; з ахисний, що не передбачає використання компенсації та реактивного утворення в якості механізмів психологічного захисту особистості.

Життєстійкість формує здатність визнавати стрес та перетворювати його в перевагу; відображає готовність активно і гнучко діяти в ситуації стресу; сприяє оптимальному переживанню ситуації невизначеності та тривоги; впливає не лише на оцінку ситуації, але й на активність людини у подоланні цієї ситуації, тобто вибір копінг-стратегії.

Життєстійкість пов'язана з наступними психологічними змінними: саморегуляція та самоорганізація; осмисленість діяльності; резистентність людини до втрати смислу в діяльності та пошук нового сенсу; само ефективність; оптимізм; особистісна надійність; осмисленість життя та толерантність до невизначеності.

Розробка та впровадження в навчально-виховному процесі підготовки майбутніх фахівців педагогічних технологій щодо формування життєстійкості з метою поліпшення їх життєздатності сприятиме формуванню вміння швидко та вчасно адаптуватись до соціальних умов, перемагати труднощі без особливих втрат, долати негативні наслідки стресу, зберігати оптимізм, філософське відношення до життя, які, як підкреслювалось вище, може вважатись вміннями, які притаманні соціально зрілій особистості.

Список використаних джерел:

1. Александрова Л. А. Концепции жизнестойкости в психологии / Л. А. Александрова // Сибирская психология сегодня. – 2004. – Вып. 2. – С. 82–90.
2. Гурьянова М. П. Жизнеспособность личности как педагогический феномен / М. П. Гурьянова // Педагогика. – 2006. – № 10. – С. 43–50.
3. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание / Т. А. Куликова. – М. : Академия, 1999. – 232 с.
4. Мадди С. Смыслообразование в процессах принятия решения / С. Мадди // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26, № 6. – С. 87–101.
5. Solcova I. Daily stress coping strategies: An effect of Hardiness / I. Solcova, P. Tomanek // StudioPsychologic. – 1994. – Vol. 36, No. 5. – Pp. 390–392.

Одержано 03.03.2016

УДК 378.1

Тетяна Петрівна КОЛІСНИК,

*доцент кафедри інформаційної та економічної безпеки
факультету № 2 (кримінальної поліції)*

*Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат педагогічних наук, доцент*

ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОЇ СТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто педагогічні підходи формування професійно-особистісної стійкості у майбутніх офіцерів поліції.

На сучасному етапі розвитку суспільства, правової, політичної і економічної системи, зростає необхідність удосконалення системи професійної підготовки майбутніх офіцерів поліції. В цих умовах актуальним стає розробка загальнотеоретичних педагогічних концепцій підготовки майбутніх офіцерів поліції у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, однією з ключових педагогічних задач якої є формування високого рівня професійно-особистісної стійкості. Основними педагогічними умовами формування професійно-особистісної стійкості курсантів є такі: реалізація особистісно орієнтованого, діяльнісного та полісуб'єктного підходів, що передбачають розгляд курсанта як самоорганізованого суб'єкта; впровадження комплексних заходів формування професійної стійкості курсантів як в рамках освітнього простору, так і в ситуації позаосвітньої взаємодії; готовність викладацького складу до професійно-організаторської діяльності забезпечується цільовою підготовкою в галузі формування професійно-особистісної стійкості у курсантів.

Роботи окремих авторів присвячені розгляду різних напрямів щодо особистісно-орієнтованого підходу: розкриття «парадигмальної формули» сучасного гуманістичного підходу (І. Зязюн, С. Подмазін, А. Маслоу та ін.); забезпечення сприятливих умов формування людини як унікальної особистості (Б. Ананьєв, І. Бех, М. Левківський, В. Сухомлинський та ін.); визначення психолого – педагогічних вимог до реалізації особистісного підходу в навчанні (К. Абульханова-Славська, Ю. Бабанський, О. Пехота та ін.); розробка форм особистісно-орієнтованого підходу до навчання (В. Андреев, І. Зимня, О. Савченко та ін.); забезпечення умов особистісно-орієнтованого навчання та виховання (В. Рибалка, В. Суриков та ін.).

Особистісний підхід вчені насамперед розуміють як: синтез напрямів педагогічної діяльності навколо її головної мети – особистості, як пояснювальний принцип, що розкриває механізм особистісних

новоутворень; принцип свободи особистості в освітньому процесі (вибір пріоритетів, освітніх шляхів, формування власного, особистісного досвіду; опору на відповідні особистісні якості: основні потреби, направленість особистості, ціннісні орієнтації, життєві плани, настанови, домінуючі мотиви діяльності тощо; побудова особистісного підходу розглядається як цілісний педагогічний процес у єдності своїх елементів, зі специфічними цілями, змістами, технологію (І. Бех, С. Бондаревська, В. Давидов, А. Мудрик, В. Серіков, В. Сластьонін та ін.).

Відповідно до основного методологічного принципу психології – єдності свідомості і діяльності (Л. Виготський, С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, Б. Ананьєв, Г. Костюк та ін.) – якості особистості виявляються і формуються в діяльності. Культура реалізує свою функцію розвитку особистості, на думку В. Сластьоніна, тільки в тому випадку, якщо вона активізує, спонукає її до діяльності [1]. Цей факт обумовлює необхідність реалізації у педагогічному процесі діяльнісного підходу.

Викладач і курсант мають виступати як рівноправні суб'єкти педагогічного процесу. Рівноправність курсанта як суб'єкта діяльності полягає у визнанні за ним права на активну роль у навчанні, на сприймання і реагування викладача на нього як на особистість. Це, у свою чергу, потребує реалізації полісуб'єктного (діалогічного) підходу, який оснований на вірі в позитивний потенціал людини, в її безмежні творчі можливості постійного розвитку і самовдосконалення. Важливо при цьому, що активність особистості, її потреби в самовдосконаленні розглядаються неізоляційно. Вони розвиваються тільки в умовах взаємовідносин з іншими людьми, побудованих за принципами діалогу. Розвиток особистості в цілому здійснюється в процесі власної діяльності через усвідомлення цієї діяльності і себе в ній у діалогічному емоційному контакті з іншою людиною [2]. Без емоційного довірливого контакту неможлива істинна передача моральних цінностей. Як зазначає І. Бех, «без цієї умови важко розраховувати на успіх всього виховного процесу в цілому, оскільки за байдужих чи негативних взаємин психологічна ефективність навіть витончених виховних впливів буде мінімальною. Все мистецтво ефективної психологічної дії, і виховної, зокрема, полягає в тому, щоб створити у вихованця такий психологічний стан, щоб він був внутрішньо готовим чи бажав прийняти цю дію» [3].

Таким чином, реалізація таких педагогічних підходів, як: особистісно-орієнтований, діяльнісний, полісуб'єктний є однією з педагогічних умов що забезпечує ефективність процесу формування професійно-особистісної стійкості у майбутніх офіцерів поліції у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання.

Список використаних джерел:

1. Педагогика / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – М. : Школа-Пресс, 1997. – 512 с.

2. Холмогорова А. Б. Культура, емоції і психическое здоров'є / А. Б. Холмогорова, Н. Г. Гаранян // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 61–74.

3. Бех І. Д. Спілкування як загальна психологічна основа виховання особистості / І. Д. Бех // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді) : зб. наук. пр. – Київ : Пед. думка, 2000. – С. 10–17.

Одержано 03.03.2016

УДК 378.147:358.4

Ольга Геннадіївна МАРЧЕНКО,

доцент кафедри вищої математики

Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба,

кандидат педагогічних наук, доцент

АДАПТАЦІЯ КУРСАНТІВ ДО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Визначено поетапний характер адаптації курсантів до освітнього середовища вищого військового навчального закладу: орієнтувальна адаптація, нестійке пристосування, відносно сталі пристосування. Полегшення адаптації курсантів до освітнього середовища може бути забезпечене доувівською військовою підготовкою, системною роботою з вивчення індивідуально-психологічних особливостей курсантів, реалізації адекватних методів психолого-педагогічної підтримки.

Лінія поведінки та професійна діяльність офіцера (від лат. officium – служба, посада) цілком визначена його посадовим статусом, військовим званням, формою одягу та військовими відзнаками, кодексом честі офіцера. У цьому зв'язку науковці В. Афанасенко, Е. Дуб, Ю. Калагін, В. Кислий, О. Сивак, Ю. Широбоков, В. Ягупов відзначають, що професійне середовище офіцера спрямоване на майже повне поглинання його життєвої активності, адже, як правило, офіцер має значно менше позапрофесійних контактів, ніж більшість цивільних фахівців.

Вважаємо, що освітнє середовище вищого військового навчального закладу є прообразом реального військово-професійного середовища армійського підрозділу, в якому взаємодіють усі категорії особового складу (командири, офіцери, представники соціально-психологічної служби, сержанти, рядові). Тому проблема адаптації курсантів до освітнього середовища вищого військового навчального закладу, на наш погляд, є актуальною.

Вищий військовий навчальний заклад є специфічним, тимчасовим середовищем, в якому виконується функція військово-професійного формування особистості майбутнього військового фахівця. Освітнє

середовище вищого військового навчального закладу як комплекс засобів навчання та сукупності суспільно-матеріальних умов безпосередньо та опосередковано впливає на особистість курсанта у процесі військово-професійної освіти. Особливістю освітнього середовища вищих військових навчальних закладів на відміну від цивільних вишів є те, що в ньому проходить вся життєдіяльність курсантів: освіта, позааудиторна діяльність, дозвілля, формально-рольові та міжособистісні стосунки.

Організація освітнього середовища вищого військового навчального закладу має задовольняти таким вимогам: обов'язкове виконання вимог військових Статутів, у яких регламентовано всі дії військовослужбовців; обов'язкова первинна підготовка курсантів; цілодобово регламентований військовий режим вищого військового навчального закладу на протязі всіх років навчання; різновіковий склад курсантських груп з різною професійною мотивацією, соціальним походженням, різними рівнями загальноосвітньої підготовки; строге дотримання принципу єдиної команди та службової субординації як у педагогічному процесу, так і поза ним; проживання в гуртожитках казарменого типу, що супроводжується систематичним контролем за поведінкою та діяльністю курсантів; невеликий термін особистого часу курсантів, що, як правило, проводиться в розташуванні вищого військового навчального закладу; проходження курсантами протягом усього періоду навчання військової служби, яка в той же час є й практикою використання знань і вмінь, одержаних в ході навчання.

Помічено, що у психофізіологічній адаптації курсанта до освітнього середовища вищого військового навчального закладу можна виділити такі етапи: 1) орієнтувальний, що супроводжується бурхливою реакцією всіх підсистем людини (соматичної, психологічної, соціальної) на складний комплекс нових впливів (тривалі фізичне навантаження, психічне напруження, зміна соціального статусу). Зазначимо, що з цим комплексом впливів абітурієнт вищого військового навчального закладу зустрічається під час вступних іспитів, а в разі вступу – під час проходження курсу молодого бійця. Саме в цей час адаптація супроводжується найбільшою втратою особистісних ресурсів, втому та перевтомою; 2) нестійке пристосування, коли організм інтуїтивно шукає та знаходить близькі до оптимальних варіанти реакцій на ці впливи; 3) відносно стале пристосування, коли всі підсистеми особистості знаходять оптимальні реакції на зовнішні впливи [1, с. 12–13].

Спостереження за курсантами свідчать, що первинна адаптація проходить легше в курсантів, які мають належну фізичну підготовку, комунікаційні навички, добре розвинені вміння вольової регуляції та емоційну стійкість. Як правило, це – курсанти, які мають військовий

досвід, проходили строкову військову службу, військову службу за контрактом. Разом з цим певні переваги у навчально-пізнавальній сфері мають курсанти – випускники загальноосвітніх шкіл. Найбільш легко проходить процес адаптації в курсантів – випускників ліцеїв з підсиленою фізичною та військовою підготовкою, випускників загальноосвітніх шкіл-інтернатів з первинною військовою підготовкою. За даними експертної оцінки такі курсанти у 2,5 рази краще проходять процедуру професійного відбору, в 1,85 разів частіше зараховуються до вищого військового навчального закладу.

З метою полегшення психологічної адаптації командири курсантських підрозділів, викладачі навчальних кафедр мають у процесі повсякденного спілкування з курсантами вивчати індивідуально-психологічні особливості кожного навчуваного та на цій основі виробляти конкретні прийоми та методи проведення занять, які забезпечують найбільш сприятливі умови для формування професійних психічних якостей, знань, умінь, навичок, необхідних для виконання військово-професійної діяльності.

З точки зору особистісно зорієнтованого підходу курсант вищого військового навчального закладу має не тільки отримати певну суму знань, але й головне, має оволодіти досвідом «бути особистістю», здійснення функцій особистісного розвитку: самовизначення, рефлексії, визначення ціннісно-сислової сфери, вольової регуляції, відповідальності, автономії, креативності. Результати досліджень свідчать про те, що за умови системної оцінки всіх напрямів психологічного забезпечення особистісно зорієнтований підхід дозволяє на 20–40 % підвищити ефективність професійної діяльності військових фахівців, продовжити професійне довголіття на 2–3 роки, знизити аварійність роботи на військовій техніці за людським фактором у 1,5–2 рази. Наведені дані є значущими показниками, що засвідчують адаптацію курсантів у нових, незвичних умовах життєдіяльності [2].

Тож на підставі вищевикладеного полегшення адаптації курсантів до освітнього середовища вищого військового навчального закладу може бути забезпечене завдяки довузівській підготовці молодих людей до військової служби у загальноосвітніх школах-інтернатах з первинною військовою підготовкою, ліцеях з підсиленою фізичною та військовою підготовкою. Також позитивно впливає на процес адаптації курсантів системна робота офіцерів командної та курсової ланок, викладачів з вивчення індивідуально-психологічних особливостей курсантів та відбору адекватних методів психолого-педагогічної підтримки.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

2. Писаренко Ю. Э. Формирование военно-профессиональной мотивации курсантов летных училищ: влияние практического опыта первоначальной летной подготовки / Ю. Э. Писаренко // Вестник Международной академии проблем человека в авиации и космонавтике. – 2013. – № 1 (42). – С. 89–100.

Одержано 10.03.2016

УДК 351.85.001.76:378

Ольга Миколаївна ПАСЬКО,

доцент кафедри психології та педагогіки факультету № 3

Одеського державного університету внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук, доцент

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Розглянуто сучасний стан освітньої підготовки майбутніх фахівців. Детальна увага звернена на компетентнісний підхід у вищій школі та змістовну характеристику терміну «компетентність», яка складається із знань, умінь і навичок, що детермінуються мотивацією, індивідуально-типологічними особливостями особистості та професійно важливими якостями. Запропоновано внести зміни до закону України «Про вищу освіту» з урахуванням складових компетентності.

У сучасних умовах розвитку демократичної, правової та соціальної держави пріоритетного значення набуває потреба у фахівцях, які після отримання вищої освіти будуть компетентними й здатними ефективно виконувати професійні функції.

Компетентнісний підхід – це порівняно новий погляд на освітнянські проблеми, однак, плідність його вже визнано в деяких європейських країнах, оскільки наявність компетентностей дозволяє практично оперувати набутими в процесі навчання знаннями, застосовувати їх упродовж усього життя [1]. Він пов'язаний із інноваційними технологіями розвитку суспільства і сукупностями чинників, які забезпечують модернізацію вищої освіти і підвищення професійної майстерності фахівця. Одним із його напрямків на думку І. Г. Єрмакова та Д. О. Пузікова є набуття ним досвіду самостійного і творчого вирішення складних життєвих проблем, набуття та успішне виконання соціальних ролей [2].

Компетентісно-зорієнтований підхід навчання пов'язаний із впровадженням в освітню діяльність компетентнісного підходу щодо навчання. Це потребує суттєвих змін у галузі навчання, які пов'язані із здобуттям різних видів компетентностей і формуванням ключових компетентностей.

Тому закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 визначає, що вища освіта – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних

навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших *компетентностей*, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти (п. 5 ч. 1 ст. 1 закону України «Про вищу освіту» [3]). У той же час, законодавець надає тлумачення терміну «компетентність» – динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти (п. 5 ч. 1 ст. 1 закону України «Про вищу освіту» [3]).

Змістовна характеристика терміну «компетентність» складається із знань, умінь і навичок, що детермінуються мотивацією, індивідуально-типологічними особливостями особистості та професійно важливими якостями, які визначають готовність особистості до професійної діяльності. Тобто, визначається лише професійна сторона особистості, при цьому враховуються чинники, які забезпечують особу виконувати функціональні обов'язки на високому рівні. Оскільки особа може знати, вміти, але не бути готовою виконувати завдання.

Структура компетентності складається із наступних елементів: знання, вміння, навички, мотивація, індивідуально-типологічні властивості й професійно значущі якості. Професійно значущі якості ми розглядаємо структурно. На нашу думку мотивація (потреба, установки, мета) – є пусковим механізмом компетентної спроможності фахівця. При виконанні професійних обов'язків мотиваційними якостями можуть бути не тільки ті, що пов'язані з благами індивідуального характеру, але й суспільного. Саме мотиви можуть зумовлювати не тільки вибір спеціальності але й рівень здійснення діяльності, характер вимогливості до себе при виконанні роботи.

Тому, при тлумаченні терміну компетентність слід врахувати усі його структурні елементи.

У зв'язку із цим, ми пропонуємо внести зміни до п. 5 ч. 1 ст. 1 закону України «Про вищу освіту» [1] та викласти у такій редакції: «компетентність – спроможність особи кваліфіковано здійснювати професійні функції, на основі сукупності знань, умінь і навичок, що детермінуються мотивацією, індивідуально-типологічними властивостями, професійно значущими якостями, готовністю до професійної діяльності та є результатом навчання на певному рівні вищої».

Відповідно до вище зазначених змін слід також додати ці характеристики і до п. 1 ч. 19 ст. 1 закону України «Про вищу освіту» [1] та викласти у такій редакції: «результати навчання – готовність до

професійної діяльності, сукупність знань, умінь, навичок, що детермінуються мотивацією, індивідуально-типологічними властивостями та професійно значущими якостями, набуті особою у процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою, які можна ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти».

Таким чином, зміни до тлумачення терміна «компетентність» сприятимуть врахуванню при здійсненні освітнього процесу не тільки комплексу теоретичних знань, а також й практичної складової. Оскільки отримання знань, повинно підсилюватись вміннями, навичками, спроможністю виконувати функціональні обов'язки на високому професійному рівні і відповідно, готовність до професійної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі / [О. О. Біла, Т. Р. Гуменникова, Н. В. Кічук та ін.] ; наук. ред.-упоряд.: Н. В. Кічук. – Ізмаїл : Ізмаїл. держ. гуманіт. ун-т, 2007. –236 с.

2. Єрмаков І. Г. Проектне бачення компетентнісно спрямованої 12-річної середньої школи / І. Г. Єрмаков, Д. О. Пузіков. – Запоріжжя : Вид-во Хортиці. навч.-реабілітац. центру, 2005. – 112 с.

3. Про вищу освіту : закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

Одержано 10.03.2016

УДК 37.013.43:351.74

Галина Миколаївна СОРОКІНА,

старший викладач кафедри іноземних мов

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОЛІКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Співробітник поліції є членом полікультурного середовища, тому полікультурна освіта і формування професійної полікультурної компетенції відіграють важливу роль в рамках підготовки майбутніх правоохоронців.

Реформування системи правоохоронних органів України вимагає новацій у сфері професійної підготовки фахівців для органів МВС. Соціально-економічна обстановка в світі сприяла зростанню напруженості у взаєминах представників різних рас, народів, релігій. Зростають загрози міжетнічних конфліктів, міжнаціонального екстремізму, тероризму, проявів ксенофобії, націоналістичних настроїв. Все це можна віднести до причин формування злочинних цінностей, в боротьбі з якими на перший план виходять питання профілактики злочинів, мотивованих міжнаціональними, міжкультурними і релігійними протиріччями.

Сучасне суспільство зумовлює принципово нові вимоги до системи вищої освіти в цілому і до підготовки фахівців для органів внутрішніх справ, зокрема. Співробітник поліції має бути не лише висококваліфікованим професіоналом в певній області, але і широко ерудованою особою, що має ґрунтовну гуманітарну підготовку і яка здатна адекватно виразити себе соціально, професійно, інтелектуально і емоційно. Ці вимоги ставлять на передній план у процесі підготовки поліцейського.

Реалії сучасного світу з його конфліктами на політичному, релігійному або національному ґрунті свідчать про необхідність формування культурного різноманіття суспільства. Співробітникам правоохоронних органів важливо вміти контактувати з громадянами, сприймати полікультурну різноманітність суспільства, бути толерантними до його членів.

Забезпечити досягнення цих цілей майбутньому правоохоронцю допоможе формування професійної полікультурної компетенції, яка являє собою вміння розуміти погляди і думки представників іншої культури, підтримувати спілкування і попереджати або успішно вирішувати конфлікти в процесі комунікації. Вона являє собою основу для професійної діяльності, базуючись на міжкультурній чутливості і толерантності. Це особливо актуально для співробітників, які перебувають за кордоном у миротворчих місіях і здійснюють правоохоронну діяльність в полікультурному середовищі, а також у зв'язку з ситуацією, що загострилася внаслідок терористичних акцій і зростанням кількості біженців.

Професійна полікультурна компетенція має свої особливості, які необхідно враховувати при підготовці співробітників правоохоронних органів. В першу чергу – це виховання у майбутніх правоохоронців толерантності, під якою розуміється шанобливе ставлення до людей з урахуванням різних соціальних, релігійних, етнічних традицій і звичаїв.

Співробітник поліції також є членом полікультурного середовища, яке являє собою сукупність фізичних осіб. Необхідно пам'ятати про те, що всі учасники полікультурного середовища впливають один на одного, виходячи зі своїх особливостей сприйняття, традицій, звичаїв, рівня правосвідомості. Існують певні стратегії здійснення полікультурної взаємодії суб'єктів і різні типи поведінки в полікультурному середовищі. Все це повинен знати і вміти реалізовувати співробітник поліції при виконанні своїх службових обов'язків.

Полікультурна освіта в рамках професійної підготовки співробітників органів внутрішніх справ має відіграти головну роль у розвитку полікультурної компетентності у майбутніх правоохоронців. Особливу увагу слід приділяти отриманню знань в області різних

культур, вмінню завойовувати авторитет у різних верств населення, формуванню комунікативних умінь і навичок, здібностей викликати прихильність до себе людей, викликати у них довіру. При виконанні своїх функціональних обов'язків співробітник правоохоронних органів має діяти на основі поваги прав людини, розуміння і прийняття іншого способу мислення, світовідчуття, терпимості і поваги. Він повинен вміти відстоювати свою точку зору не насильницьким шляхом, а методами переконання, знати прийоми спілкування, що сприяють довірі.

Список використаних джерел:

1. Авдеева М. В. Межкультурная коммуникативная компетентность сотрудников органов внутренних дел в сфере международного сотрудничества : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Авдеева Маргарита Валерьевна. – М., 2007. – 276 с. – Режим доступа: <http://www.disscat.com/content/mezhkulturnaya-kommunikativnaya-kompetentnost-sotrudnikov-organov-vnutrennikh-del-v-sfere-me>.
2. Зеленская Е. П. Диалог культур и культурологическая подготовка курсантов вузов МВД Украины / Зеленская Е. П. // ФЭН-Наука – 2012. – № 12 (15). – С. 69–71.
3. Селин Б. Н. Особенности профессиональной поликультурной компетентности сотрудников ОВД / Б. Н. Селин // Психопедагогика в правоохранительных органах – 2010. – № 3 (42). – С. 71–75.

Одержано 03.03.2016

УДК 37.013.43

Артур Олегович КОЛДАШОВ,

*студент Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

**ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК РЕСУРС ПРОФІЛАКТИКИ
КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

Проаналізовано результати опитування щодо ставлення студентів-юристів до корупції у ВНЗ. Обґрунтовано необхідність правового виховання молоді. Описано основні методи правового виховання, метою яких є формування правомірних варіантів дій, які закріплені в положеннях, нормах, принципах Конституції України, законах держави та в інших правових приписах.

В середні березня 2016 року на одному з неформальних онлайн-об'єднань студентів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого було проведено опитування щодо ставлення студентів-юристів до корупції у ВНЗ (див.: https://vk.com/wall-115186976_543). В опитуванні онлайн взяли участь більше тисячі осіб: більше половини заявляли про своє негативне ставлення до корупції і вважали, що потрібно викоринювати це ганебне явище з життя університету. Більше 30 % заявляли про своє нейтральне ставлення до

хабарництва і трохи більше 10 % опитуваних декларували позитивне ставлення до корупції вважаючи що з хабарами легше навчатися.

Чому не зважаючи на антикорупційну пропаганду, підписання 26 січня 2016 року на засіданні Студентського Сенату Університету його членами «Декларації Правди та Гідності», в якій вони обіцяли самі і закликали інших студентів: утримуватися від вчинення будь-яких корупційних діянь під час навчального процесу; ніколи й ні за яких обставин не подавати як власні чужі тексти; не користуватися підказками та будь-якими іншими засобами неправомірної сторонньої допомоги при складанні іспитів, заліків та інших форм контролю; сумлінно дотримуватися законодавства про освіту та принципів педагогічної етики [1], активну діяльність Студентського антикорупційного бюро, протиправна діяльність викликає схвалення у осіб, які за професією мають більш високий рівень правової свідомості, ніж пересічний громадянин?

Імовірно, соціально-економічна ситуація в суспільстві не сприяє формуванню належного морального середовища для виховання дітей і молоді. Несприятливе побутове оточення, нестабільне матеріальне становище сімей і погіршення на цьому ґрунті внутрісімейних стосунків, недоліки в організації шкільного виховання і скорочення позашкільних закладів – все це призводить до збільшення числа дітей і підлітків, поведінка яких виходить за межі моральних і правових норм.

Дітей з малозабезпечених родин це штовхає на шлях саморуйнування і деструкції не є таємницею те що швидко збільшується кількість підлітків, які не вчать і не працюють, про те що зростає дитяча злочинність, а поширення злочинності серед неповнолітніх випереджає її загальне зростання. Молодь з більш заможних сімей також підпадає під негативний вплив суспільства, пронизаного духом правового нігілізму вседозволеності.

Гостра необхідність правового виховання молоді зумовлена не лише протидією корупції, саморуйнування і деструкції а і розбудовою Української держави, існування якої немислиме без відповідного рівня правової культури її громадян, інтенсивною трансформацією правової системи, необхідністю подолання правового нігілізму та правової неграмотності.

У юридичній та педагогічній науці до основних методів правового виховання зараховують: переконання, заохочення, примус, приклад, вправи, змагання, спостереження.

Метод переконання забезпечує гуманний вплив вихователя на свідомість, почуття і волю вихованців невербальними і вербальними засобами з метою формування у них активної позиції та позитивних якостей особистості.

Метод заохочення – це комплекс прийомів і засобів морального і матеріального стимулювання кращих результатів різнобічної діяльності особи, її успіху у вихованні.

Метод примусу охоплює систему прийомів і способів, за допомогою яких вихователь примушує вихованця розвивати і вдосконалювати свої кращі якості й відмовлятися від шкідливих звичок.

Метод прикладу – це цілеспрямований, планомірний, систематичний та системний вплив на свідомість і поведінку особи сукупністю позитивних особистих прикладів з боку вихователів, а також усіма іншими видами позитивного прикладу.

Метод змагання у правовиховній роботі дає змогу створити атмосферу здорового суперництва, рівняння на лідерів, стимулювання співпраці між усіма учасниками правовиховного процесу, а також, що дуже важливо, забезпечує згуртованість, взаємоповагу та взаєморозуміння в колективі.

Метод спостереження передбачає цілеспрямовану, систематичну та системну, відповідно до раніше розроблених планів чи програм, фіксацію тих явищ, феноменів, які цікавлять педагогів з метою їх опрацювання, дослідження, аналізу й подальшого використання у практичній правовиховній діяльності.

Використання у правовиховній роботі прогресивних засобів, форм та методів правового виховання допоможе донести до свідомості вихованців правомірні варіанти дій, які закріплені в положеннях, нормах, принципах Конституції України, законах держави та в інших правових приписах, а також закріплених у суспільній свідомості і схвалених нею.

У разі вдалого формування у молоді правової культури громадянина України, що складається зі свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків перед суспільством і державою, закріплених у Конституції України, з глибокої поваги до законів і правил людського співжиття, готовності дотримуватися й виконувати їх вимоги, що виражають волю та інтереси народу, активної участі в управлінні державними справами, боротьби з порушниками законів ми зможемо вирішити досить застарілі хвороби нашого суспільства а знання молоді своїх прав і обов'язків розширює можливості їх реалізації, зокрема й у власних інтересах. Правове виховання зміцнить їх життєву позицію, підвищить громадянську активність, загострить почуття непримиренності до негативних явищ зокрема і хабарництва.

Список використаних джерел:

1. Студентським Сенатом Університету підписано Декларацію Правди та Гідності [Електронний ресурс] // Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого : [офіц. сайт]. – 29.01.2016. – Режим доступу: <http://nlu.edu.ua/новини/студентським-сенатом-університету-п/>.

Одержано 10.03.2016

Секція 6

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРАВООХОРОНЦЯ

УДК 159.98:355.332

Василь Ілліч ОСЬОДЛО,

*начальник гуманітарного інституту
Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського (м. Київ),
доктор психологічних наук, професор;*

Олег Федорович ХМІЛЯР,

*начальник кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського (м. Київ),
кандидат психологічних наук, доцент*

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК РЕГУЛЯТОР ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ ОФІЦЕРА

Показано, що в сучасній психології соціальний інтелект розглядається під кутом символічної регуляції поведінки особистості. Встановлений вплив соціального інтелекту на правильність декодування повідомлень, що передаються у формі чуттєво-інтуїтивних символів (мімічних жестів). Дійшли висновку, що соціальний інтелект, маючи загальну структурну базу як з когнітивним розвитком, так і з основами моральності, постає як відносно незалежна інтегральна здібність особистості.

Соціальний інтелект в сучасній психологічній науці постає як регулятор думок, почуттів та намірів людини. Він об'єднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані із символічним відображенням об'єктів сприйняття (людини, як партнера по взаємодії, групи людей, визначає успішність оцінки, прогнозування та розуміння поведінки людей). Особливого значення досліджувана нами проблема набуває через призму досліджень Дж. Гілфорда, щодо існування окремих здібностей, які утворюють групу соціального інтелекту, відносно незалежну від рівня розвитку предметного мислення.

Аналіз наукових досліджень щодо ролі соціального інтелекту в декодуванні мімічних жестів людини засвідчує, що соціальний інтелект досить складене, неоднозначно трактоване символічне явище. Він став цариною наукових пошуків для Х. Гарднера, Дж. Гілфорда, Г. Олпорта, М. Саллівена, Р. Стернберга, Е. Торндайка, Е. Торренса та ін. В сучасній психологічній науці соціальний інтелект розглядається під кутом символічної регуляції поведінки особистості, розуміння людини

людиною, соціального мислення, міжособистісної взаємодії, мовленнєвої компетентності тощо [2]. Він постає як «особливе вміння правильно думати про людей» (Г. Олпорт); прогнозувати їх поведінку й забезпечувати адекватне пристосування у міжособистісній взаємодії (Дж. Гілфорд). Функціонування соціального інтелекту в значній мірі залежить від процесів пам'яті, мислення, перцепції та сенситивності [1].

Згідно з концепцією Дж. Гілфорда, соціальний інтелект представляє систему інтелектуальних здібностей, незалежну від факторів загального інтелекту. Ці здібності постають у просторі трьох перемінних: зміст, операції, результати. Виділивши лише одну операцію – пізнання (С), Дж. Гілфорд зосередує свої дослідження на пізнанні поведінки (СВ). Ця здібність включає 6 факторів: 1) пізнання елементів поведінки (СВU) – здібність виділяти з контексту вербальну і невербальну експресію поведінки; 2) пізнання класів поведінки (СВС) – здібність розпізнавати загальні властивості у деякому потоці експресивної або ситуативної інформації про поведінку; 3) пізнання відношень поведінки (СВR) – здібність розуміти відношення, які існують між одиницями інформації про поведінку; 4) пізнання системи поведінки (СВS) – здібність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, сутність їх поведінки в цих ситуаціях; 5) пізнання перетворень поведінки (СВТ) – здібність розуміти зміни значень подібної поведінки (вербальної або невербальної) в різних ситуаціях, ситуаційних контекстах; 6) пізнання результатів поведінки (СВІ) – здібність передбачення наслідків поведінки, виходячи з наявної інформації [2].

Як бачимо, соціальний інтелект – символічна, багатогранна структура. Це глобальна здібність, яка виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, мовленнєвих і поведінкових рис, що включають рівень енергетичної забезпеченості процесів регуляції й обумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації та поведінки, готовність до взаємодії і прийняття рішень (В. М. Куніцина).

Процедура психологічного експерименту та вибірка досліджуваних осіб. Мета психологічного експерименту, який проводився на базі НУОУ імені Івана Черняхівського, полягала у встановленні впливу соціального інтелекту на правильність декодування повідомлень, що передаються у формі чуттєво-інтуїтивних символів (мімічних жестів), задля подальшого вироблення поведінкових рис, які сприятимуть перенесенню регуляторних здатностей на споріднені дії та неспецифічні дії.

Досліджувані – слухачі НУОУ (n = 489 осіб чоловічої статі), п'яти військово-облікових спеціальностей: *психологи* (76 чол.); *авіатори* (69 чол.); *командири* (157 чол.); *фахівці логістики* (118 чол.); *фахівці ІТ технологій* (69 чол.). Вік досліджуваних – 29–38 років.

Психологічний експеримент проводився у два етапи. В ході першого етапу проводилась діагностика рівня соціального інтелекту за методикою Дж. Гілфорда і М. Саллівена. Методика дозволяє вимірювати як загальний рівень соціального інтелекту, так і складові здатності щодо регуляції поведінки (передбачати наслідки поведінки, адекватно відображати вербальну і мімічну експресію поведінки, декодувати логіку розвитку складних ситуацій міжособистісної взаємодії). В ході другого етапу нами встановлювалася здатність досліджуваних, з різним рівнем соціального інтелекту, правильно декодувати емоційні стани: здивування, страх, гнів, сум, зневагу, рішучість, щастя, інтерес.

Виконуючи регулюючу функцію у міжособистісній взаємодії соціальний інтелект забезпечує соціальну адаптацію особистості, «гладкість у стосунках з людьми», він важливий регулятор поведінки людини, що дозволяє прогнозувати успішність діяльності фахівців типу «людина – людина».

За результатами першого етапу дослідження жоден з учасників експерименту не виявив високого рівня соціального інтелекту (табл. 1). Домінуючі позиції посідають досліджувані з середнім соціальним інтелектом (середньовибіркова норма). Найбільший показник цього рівня соціального інтелекту притаманний для фахівців ІТ технологій (62,4%). Серед фахівців логістики він розвинений у 56% офіцерів, а серед офіцерів командного профілю у 52,2% обстежених осіб. Серед офіцерів-психологів загальний відсоток осіб із середньовибірковою нормою складає 51,2%, а серед офіцерів-авіаторів 47,9%.

Таблиця 1

Узагальнені результати діагностики рівня соціального інтелекту

Рівні розвитку соціального інтелекту	«Історія із завершенням»	«Групи експресій»	«Вербальна експресія»	«Історії з доповненням»	%
<i>Психологи (n = 76 чол.)</i>					
Низький (0–12)	4,66±1,52	3,00±1,00	2,66±0,57	1,66±0,57	3,3
Нижче середнього (13–26)	7,16±1,93	6,43±1,90	5,70±1,80	3,86±1,47	40,3
Середньовибіркова норма (27–37)	9,30±2,28	8,61±1,49	7,46±1,63	5,46±1,83	51,2
Вище середнього (38–46)	11,75±2,06	12,00±1,82	11,00±1,15	7,25±2,87	5,2

Рівні розвитку соціального інтелекту	«Історія із завершенням»	«Групи експресій»	«Вербальна експресія»	«Історії з доповненням»	%
Високий (47–55)	–	–	–	–	–
<i>Авіатори (n = 69 чол.)</i>					
Низький	3,00±0,01	2,50±0,70	3,50±0,70	2,00±0,01	2,9
Нижче середнього	6,97±2,09	6,20±1,40	5,76±1,67	3,50±1,87	49,2
Середньо-вибіркова норма	9,96±1,82	8,24±1,25	6,78±1,51	5,48±2,03	47,9
<i>Командири (n = 157 чол.)</i>					
Нижче середнього	7,32±1,78	6,36±1,81	5,58±1,76	3,42±1,62	43,4
Середньо-вибіркова норма	9,52±1,88	8,13±1,76	7,17±1,60	5,17±1,69	52,2
Вище середнього	12,0±1,29	10,71±2,05	10,42±0,97	9,85±2,79	4,4
<i>Фахівці логістики (n = 118 чол.)</i>					
Нижче середнього	7,85±1,91	6,10±1,81	5,65±1,52	3,53±1,52	41,5
Середньо-вибіркова норма	10,18±1,54	8,19±1,76	6,90±1,44	4,87±1,54	56,0
Вище середнього	12,00±1,00	9,66±2,08	9,66±0,57	8,00±3,00	2,5
<i>Фахівці ІТ технологій (n = 69 чол.)</i>					
Низький	4,50±0,70	3,00±2,82	2,50±0,70	2,00±1,41	2,8
Нижче середнього	7,95±1,77	6,13±1,89	6,30±1,69	3,26±1,78	33,4
Середньо-вибіркова норма	9,25±1,77	8,60±2,02	7,39±1,46	5,53±1,89	62,4
Вище середнього	14,00±0,40	10,00±0,08	12,00±0,01	9,00±0,04	1,4

Для 3,3 % офіцерів-психологів, 2,9 % авіаторів та 2,8 % фахівців ІТ технологій притаманний низький соціальний інтелект, що свідчить про труднощі у розумінні і прогнозуванні поведінки інших людей й ускладнює систему взаємовідносин в цілому. Натомість серед офіцерів командного профілю та фахівців з логістики осіб з низьким соціальним інтелектом не виявлено.

Кількість осіб із соціальним інтелектом вище середнього (середньосильним) також незначна. Серед офіцерів-психологів цей

показник розвинений у 5,2 % осіб, серед офіцерів-командирів у 4,4 %, серед фахівців-логістики та фахівців ІТ технологій він притаманний для 2,5 % та 1,4 % відповідно.

Досить високий відсоток становлять особи соціальний інтелект яких нижче середнього (середньослабкий). Серед офіцерів-психологів кількість таких досліджуваних становить – 40,3 %, серед офіцерів-авіаторів – 47,9 %, офіцерів командного профілю – 43,4 %, а фахівців-логістики – 33,4 %.

Варто зазначити, що в основі соціального інтелекту закладено не просто уміле декодування символічної мови чи інших кодів передачі повідомлення, але й індивідуально-типологічні властивості особистості в цілому, триєдність її думок, почуттів і дій, які розгортаються у конкретному символічному контексті. Маючи загальну структурну базу як з когнітивним розвитком так і з основами моральності соціальний інтелект постає як відносно незалежна інтегральна здібність особистості.

Список використаних джерел:

1. Блумер Г. Общество как символическая интеракция / Г. Блумер. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – С. 173–178.

2. Михайлова Е. С. Тест Дж. Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта : метод. руководство / Е. С. Михайлова. – СПб. : ИМАТОН, 2006. – 56 с.

Одержано 03.03.2016

УДК [351.74:2](438)

Олексій Станіславович ПРОНЕВИЧ,

головний науковий співробітник відділу досліджень проблем організації роботи та кадрового забезпечення в органах прокуратури Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України (м. Київ), доктор юридичних наук, професор;

Тетяна Миколаївна ПРОНЕВИЧ,

старший викладач циклової комісії гуманітарних та соціальних дисциплін Київського кооперативного інституту бізнесу і права

ДУШПАСТИРСТВО ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ВИХОВАННЯ І ДУХОВНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ ФУНКЦІОНЕРІВ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ

Проаналізовано притаманний католицькій традиції феномен спеціального душпастирства у контексті з'ясування специфіки організації виховної роботи з персоналом польської поліції. Особлива увага приділена з'ясуванню специфіки нормативно-правового регулювання душпастирської діяльності поліцейських капеланів.

Упродовж тривалого часу в Республіці Польща існує традиція використання інституту душпастирства як дієвої форми здійснення виховної роботи з персоналом поліції. Відповідно до католицької релігійної догми душпастирство є організованою суспільною діяльністю костелів, що полягає у ствердженні засад віри і проведенні урочистих богослужінь за участю різних соціальних і професійних спільнот. Натомість душпастир є духовною особою, уповноваженою церковними ієрархами опікуватися поширенням у суспільстві християнських чеснот шляхом здійснення релігійного патронату над особою або окремими спільнотами. Душпастирство здійснюється у рамках парафії (парафіяльне душпастирство) або ж у формі спеціальних душпастирств.

Душпастирство поліції як різновид спеціального душпастирства є організованою суспільною діяльністю костелу у поліцейському середовищі. Духовну роботу серед прихожан-поліцейських безпосередньо проводять поліцейські капелани, діяльність яких координується Національним душпастиром поліції, обраним Конференцією єпископату Польщі. Діяльність Національного душпастира поліції не має юрисдикційного характеру у порівнянні з повноваженнями дієцезійного єпископа.

Правовою основою душпастирської діяльності є «Порозуміння між Головним комендантом поліції та уповноваженим на керівництво Душпастирством поліції Делегатом Конференції єпископату Польщі щодо організації та функціонування католицького душпастирства в поліції» від 19 жовтня 2007 року. Відповідно до § 1 Порозуміння права капеланів поліції визначено таким чином: організація духовної опіки над функціонерами поліції, їх родинами, ветеранами, пенсіонерами та інвалідами поліцейських формацій; організація та проведення занять з нормативної етики; організація богослужінь, у тому числі з нагоди свят поліції та державних урочистостей; співробітництво з комендантами поліції усіх рівнів, керівниками поліцейських шкіл і поліцейських осередків навчання, окремих відділів і антитерористичних підвідділів при проведенні освітньо-виховної діяльності; співорганізація патріотично-релігійних урочистостей в поліції; участь у заходах вшанування пам'яті загиблих поліцейських; носіння емблем належності до душпастирства поліції (раніше дискутувалося питання щодо носіння капеланами форменого одягу поліції, однак від цієї думки відмовилися, оскільки статус капелана як духовної особи не передбачає повноважень поліцейської інтервенції); логістичне забезпечення здійснюваної душпастирської діяльності.

При організаційних одиницях польської поліції створено католицькі душпастирські осередки, що функціонують відповідно до

норм канонічного права. Керівники підрозділів поліції зобов'язані сприяти їх діяльності, а саме: вживати необхідних заходів з метою забезпечення відповідних умов для надання персоналу релігійних послуг капеланами поліції; надавати функціонерам, працівникам поліції та їх родинам, за їх бажанням, можливість участі в релігійних обрядах, богослужіннях, патріотично-релігійних урочистостях; надавати капеланам поліції можливість участі у нарадах, присвячених аналізу стану дисципліни, міжособистісних стосунків і негативних явищ у колективах; сприяти капеланам у «ствердженні в поліцейському середовищі високих моральних, громадянських, патріотичних і релігійних якостей». За можливості, відповідно до літургійних вимог в організаційних одиницях поліції можуть створюватися каплиці або молитовні кімнати.

Перебуваючи на «передовій боротьби зі злом», поліцейські щоденно витримують суттєві психоемоційні стресові навантаження. Зазначена обставина об'єктивно зумовлює необхідність перманентного вдосконалення форм роботи капеланів поліції. Особлива увага приділяється запровадженню «телефонів довіри» для поліцейських, наданню індивідуальних і колективних психологічних консультацій та порад щодо поведінки у кризових ситуаціях (особистих, родинних і професійних), участі у діяльності осередків щодо протидії негативним залежностям у поліцейському середовищі, відвідинам хворих і проведенню регулярних зустрічей з неповнолітніми у дитячих кімнатах тощо.

Одним з важливих елементів духовної консолідації поліцейського середовища є наявність центрального гарнізонного храму, роль якого виконує базиліка Святого Хреста у Краківському передмісті Варшави. У храмі зберігається ікона офіційно визнаного покровителем (патроном) польської поліції Святого Архангела Михаїла, освячена особисто Папою Римським Іоаном-Павлом II під час його візиту до польської столиці 16 червня 1999 року. Зусиллями католицької церкви запроваджено поліцейський молитовник, де підкреслюється висока соціальна місія поліції як стрижневого державного інституту протидії злу та насильству.

Водночас зазначимо, що у польському суспільстві існує думка щодо неконституційності чинного Порозуміння про душпастирство в поліції, що фактично має статус нормативно-правового акту, виданого центральним органом виконавчої влади. Обґрунтовуючи свою позицію, противники тісної взаємодії поліції та костелу вважають, що при укладанні цього документу було порушено норми чинного законодавства, а саме:

– закріпленого у статті 7 Конституції Республіки Польща принципу правозаконності, що передбачає діяльність органів публічної влади на підставі та у межах права;

– пункту 4 статті 25 Конституції Республіки Польща, що передбачає урегулювання відносин між державою і Католицьким костелом на підставі Конкордату між Республікою Польща та Апостольською столицею Ватиканом, де не йдеться щодо можливості урегулювання подібних відносин шляхом укладання «порозуміння». Порозуміння між Головною комендатурою поліції та Католицьким костелом за правовою природою визнається як міждержавний нормативно-правовий акт, на укладання якого вищеназвані суб'єкти не наділені відповідними повноваженнями;

– пункту 3 статті 25 Конституції Республіки Польща та пункту 2 статті 9 Закону Польщі «Про гарантії свободи совісті та віросповідання» від 17 травня 1989 року щодо закріплення принципу світськості (відокремлення католицької церкви та інших релігійних конфесій від держави) і нейтральності польської держави у справах релігій та переконань, оскільки у Порозумінні передбачено обов'язок взаємодії керівників організаційних одиниць поліції з капеланами, виділення і облаштування культових об'єктів тощо.

Резюмуючи, зазначимо, що польський досвід запровадження в поліції інституту душпастирства, безумовно, заслуговує на увагу. Розглядаючи перспективи його апробації, необхідно обов'язково зважати на закріплені у конституційному праві принцип світськості держави та визнання свободи совісті, поліконфесійний і поліетнічний характер суспільства, відсутність усталених традицій співробітництва між органами охорони правопорядку і церквою у вихованні особового складу. На нашу думку, вище окреслені чинники унеможливають запровадження інституту душпастирства польського зразка. Водночас є підстави стверджувати щодо необхідності поглибленого вивчення поліцейськими релігієзнавства та поліцейської деонтології з особливою акцентуацією на проблемах світоглядного характеру і морально-етичних імперативах професійної діяльності. Зміцненню духовності у поліцейському середовищі можуть сприяти зустрічі особового складу з представниками різних релігійних конфесій, забезпечення можливості усім бажаним відвідувати заходи релігійного характеру, запровадження спеціальних «телефонів довіри», залучення священників до підготовки і реалізації превентивних програм запобігання соціальним патологіям тощо.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.9

Олена Миколаївна ЦІЛЬМАК,

професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії

Одеського державного університету внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, професор

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПРОВІДНА ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВА МОРАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Розглянуто категорію «відповідальність» як предмет вивчення низки суспільних наук. Визначено відповідальність поліцейського як здатність особи старанно та своєчасно виконувати обов'язки, зобов'язання й обіцянки, а також відповідати за наслідки та результати своїх дій, вчинків, діяльності (бездіяльності). Виділено особистісну, професійну та соціальну відповідальність. Показано, на яких особистісних компонентах ґрунтується відповідальність поліцейського. Наголошено на необхідності підвищення якості професійно психологічного відбору до лав Національної поліції.

На сучасному етапі становлення Національної поліції, як правоохоронної системи, велике значення набуває відбір нового покоління поліцейських. Служба в органах поліції – є найбільшою відповідальністю перед суспільством. Люди очікують від поліцейських не тільки правопорядку, але й чесності, справедливості, надійності, праведності, відповідального ставлення до виконання професійних обов'язків.

Слід зазначити, що поліцейський повинен бути взірцем правової культури та відповідально ставитися до служіння суспільству «...шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку...» [1]. Тому, однією із професійно важливих та провідних психологічних характеристик поліцейського є відповідальність.

Категорія «відповідальність» пов'язана з іменем англійського філософа А. Бена, який розглядав її у розумінні обвинувачення, засудження, покарання. Інший англійський філософ – Д. Міль детермінував її як «підзвітність» певній соціальній ролі, вираження свободи і необхідності.

У педагогіці та психології питаннями формування відповідальності особистості переймалися такі вчені, як І. Бех, Т. Веретенко, В. Горovenko, А. Макаренко, Н. Огренич, В. Оржеховська, В. Савченко, М. Сметанський, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський та ін.

Слід зазначити, що у наукових працях багато уваги приділялося соціальній, юридичній, моральній, педагогічній відповідальності, однак,

психологічні особливості відповідальності як провідної професійно важливої характеристики поліцейського, вченими не розглядалися.

Поліцейський є представником виконавчої влади, тому суспільство пред'являє до нього особливі вимоги у всіх сферах його життєдіяльності (особистій, соціальній та професійній).

Отже, на мою думку, під «відповідальністю», як провідної професійно важливої моральної якості поліцейського, слід розуміти здатність особи старанно та своєчасно виконувати обов'язки, зобов'язання й обіцянки, а також відповідати за наслідки та результати своїх дій, вчинків, діяльності (бездіяльності).

Зі змісту терміну «відповідальність» можна виділити суб'єкт та об'єкт відповідальності. Отже, *суб'єктом відповідальності* є поліцейський, а *об'єктом* – результат та наслідки, за які поліцейський несе відповідальність.

Відповідальність обумовлена та пов'язана з такими професійно важливими якостями як: обов'язковість, принциповість, пунктуальність, точність, чесність, наполегливість, старанність, витримка, сміливість, емпатійність, дисциплінованість, надійність, неупередженість, нормативність, порядність, сумлінність, етичність.

Слід виділити такі **види відповідальності поліцейського**: 1) **особистісна** – здатність особи здійснювати оцінку та самоконтроль своїх дій, вчинків, діяльності (бездіяльності) та усвідомлювати їх наслідки та відповідати за результати та наслідки; 2) **соціальна** – здатність особи старанно та своєчасно виконувати обов'язки, зобов'язання та обіцянки, усвідомлюючи наслідки своїх дій, вчинків, діяльності (бездіяльності) для інших та відповідати за них; 3) **професійна** – здатність особи старанно, своєчасно та правомірно досягати мети правоохоронної діяльності, передбачити та усвідомлювати результати та наслідки власних дій, вчинків, діяльності (бездіяльності) та відповідати за них.

Відповідальність ґрунтується на тому, наскільки особистість відчуває себе здатною усвідомлювати та контролювати свої дії, діяльність (бездіяльність), значущі події власного життя, бути їх автором, бути причиною, а не наслідком дій тих або інших обставин. Таким чином, **відповідальність поліцейського ґрунтується на таких особистісних компонентах**:

- 1) **когнітивному**, тобто здатність особистості:
  - осмислювати свої прагнення,
  - усвідомлювати наслідки своїх дій, вчинків, діяльності (бездіяльності);
  - розуміти позитивний чи негативний характер своїх дій, вчинків, діяльності (бездіяльності), співвідносячи їх з морально-етичними нормами і законами;

- оцінювати наслідки та результати своїх дій, вчинків, діяльності (бездіяльності);
  - заздалегідь прогнозувати весь комплекс наслідків своїх дій, діяльності або бездіяльності в певній ситуації;
  - передбачити результати вчинків з урахуванням власних життєвих цінностей, світогляду та поглядів інших людей;
  - погоджувати власні цілі поведінки із засобами досягнення їх;
  - усвідомлено обирати форму вчинків, поведінки, своїх дій, діяльності або бездіяльності;
  - визнати й приймати результати та наслідки особистісного вибору;
- 2) **емоційно-вольовому**, тобто здатність поліцейського:
- контролювати себе, тобто свої емоції, бажання, дії, діяльність (бездіяльність), свою поведінку;
  - дотримуватися певних норм, правил, принципів, обіцянок, зобов'язань;
  - діяти в рамках правових, соціальних та етичних норм;
  - наполегливо досягати правоохоронної мети, поставлених перед собою цілей;
  - чесно, старанно та своєчасно виконувати свої обов'язки, зобов'язання та домовленості;
  - брати на себе відповідальність за старанно та своєчасно виконувати обов'язки, зобов'язання та обіцянки;
  - нести персональну відповідальність за прийняті рішення;
- 3) **мотиваційному**, тобто прагнення та бажання особистості бути відповідальною.

Отже, відповідальність поліцейського є інтегральною психологічною характеристикою, яка являє собою комплекс когнітивних, вольових, емоційних та моральних характеристик особистості та виступає як одна із форм регуляції та саморегуляції поліцейського; визначає ефективність та результативність професійної діяльності та його власної життєдіяльності.

Відповідальність може носити: ретроспективний характер визначає, що особа несе відповідальність за вже скоєні дії, вчинки, виконану діяльність або за бездіяльність; **ситуативно-обумовлений характер** визначає, що особа несе відповідальність за те що вона безпосередньо робить тут та зараз; **перспективний характер** визначає, що здатність особи усвідомлювати особисту відповідальність за те що треба зробити та за результати передбачення наслідків власної діяльності (бездіяльності).

Тобто людину можна вважати відповідальною якщо вона сумлінно ставиться до власних зобов'язань, обов'язків та обіцянок, а також несе

відповідальність за те, що завдяки неї відбувалося; за те, що зараз завдяки неї відбувається та за те, що може бути у подальшому через її дії, вчинки, діяльність (бездіяльність).

«Відповідальність» можна розглядати також через її **рівні сформованості**, а саме: *низький рівень* – особа вважається безвідповідальною, ненадійною; *середній рівень* – особа вважається ситуативно-обумовлено відповідальною (тобто особа виявляє відповідальність у залежності від умов життєдіяльності та певних факторів); *високий рівень* – особа вважається відповідальною, надійною у всіх сферах життєдіяльності; *дуже високий рівень* – особа вважається високо відповідальною та такою що може нести відповідальність не тільки за наслідки своїх дій, вчинків, діяльності (бездіяльності), але й інших. Високий рівень відповідальності повинен бути притаманним керівникам.

Таким чином, працівник Національної поліції несе повну відповідальність за результати та наслідки власних бажань, дій, вчинків, діяльності (бездіяльності), якими б не були умови їх протікання.

Підводячи підсумок хотілося би наголосити на необхідності підвищення якості професійно психологічного відбору до лав Національної поліції. Я вважаю, що необхідно обов'язково перевіряти професійну, соціальну та особистісну відповідальність кандидата на службу до органів Національної поліції. Суб'єктам, які здійснюють професійно-психологічний відбір кандидата на службу в органи Національної поліції, необхідно глибоко та різнопланово, ретельно та копітко вивчати здатність кандидата бути відповідальним. При цьому застосовувати не тільки психодіагностичні методи, але й методи спеціальних доручень та спостереження. Основними компонентами перевірки рівня особистісної, соціальної та професійної відповідальності повинні стати: когнітивний, емоційно-вольовий, мотиваційний.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
2. Минкина Н. А. Воспитание ответственностью / Н. А. Минкина. – М. : Высшая шк., 1990. – 144 с.
3. Бех І. Д. Сила переконання. Про моральне виховання школярів / І. Д. Бех // Радянська школа. – 1989. – № 3. – С. 55–60.
4. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : монографія / М. В. Савчин. – Київ : Україна-Віта, 1996. – 136 с.
5. Брушлинский А. В. О природных предпосылках психического развития человека / А. В. Брушлинский. – М. : Знание, 1977. – 64 с.
6. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Изд-во АН СССР, 1959.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. шк. – Т. 4. – 1977. – 640 с.

8. Татенко В. О. Про екологічний генезис у Е. Гуссерля та проблему суб'єктивних перетворень психіки в онтогенезі / В. О. Шатенко // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 13–36.

Одержано 24.02.2016

УДК 316:614:351.749(477)

Наталія Валеріївна БОБРО,

доцент кафедри соціально-економічних дисциплін

факультету № 2 (кримінальної поліції)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат соціологічних наук

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА ЕТАПАХ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Характеризована роль соціального капіталу як чинника професійної соціалізації поліціантів на різних її етапах.

Сьогодні не викликає сумніву, що виявлення сутності професіоналізму, бачення і розуміння шляхів, що ведуть до нього, має не тільки суто теоретичне, але і велике практичне значення. Очевидним є факт, що успішність професійної соціалізації визначається різними факторами, одним із яких є соціальний капітал, що становить інтерес для нашої роботи.

Першим етапом професійної соціалізації є *професійне самовизначення* поліціанта, яке відбувається під впливом оточення, референтних груп і тут важливими є ті мережі, до яких він включений. По-перше, через соціальні зв'язки він засвоює певні цінності, до яких входить і цінність професії. Формується мотивація вступу до Національної поліції, адекватність якої буде залежати від образу поліціанта у сприйнятті оточення. По-друге, соціальне коло багато в чому визначає можливість накопичення того обсягу фізичного і насамперед людського капіталу, який потрібен для опанування обраної професії [1]. Отже, під впливом своєї соціальної мережі майбутній поліціант обирає об'єкт ідентифікації, формується образ майбутньої професії, мотиви вступу до Національної поліції.

Професійне навчання є другим етапом професіогенезу і являє собою процес взаємодії викладача, наставника і того, хто навчається, у ході якого здійснюється професійна освіта. Професійне навчання спрямоване на стимулювання, вироблення у особистості психологічних якостей, необхідних для успішного проходження етапів професіоналізації (засвоєння професії, адаптації до професії, оволодіння майстерністю і творчістю в професії, підвищення кваліфікації тощо). Головною метою професійного навчання є формування і проектування особистості

фахівця, що ефективно здійснює трудову діяльність, найбільш повно реалізуючи себе в праці. Успішність професійного навчання істотно залежить від характеру профорієнтаційної роботи. У ході професійного навчання продовжується розпочатий у допрофесійній підготовці розвиток і формування цілісності людини як суб'єкта праці, що володіє низкою якостей, необхідних для виконання даної професії. Поступово виникає готовність у подальшій трудовій діяльності засвоїти нові необхідні, але поки відсутні професійні знання [2]. Роль соціального капіталу на цій стадії подібна до його ролі на попередньому етапі. Але визначальну роль тут вже відіграють соціальні мережі навчального закладу, до яких входять однокурсники, викладачі, курсові офіцери (в навчальних закладах системи Міністерства внутрішніх справ). Формується культурний та людський капітал майбутнього фахівця. Людина засвоює норми взаємодії з колегами, начальством, населенням; накопичує знання та формує професійні навички. Норми взаємодопомоги, довіри, участі (звісно, в тій мірі, в якій вони присутні у стосунках членів навчального закладу) скоріше за все будуть перенесені в новий трудовий колектив. Чим ширшими є зв'язки курсантів (як формальні, так і неформальні), чим в більше число груп вони можуть входити (починаючи з наукових і професійних гуртків, спортивних секцій, секцій за інтересами, і закінчуючи радами факультетів, курсантськими системами самоврядування), тим вища вірогідність того, що вони легше зможуть адаптуватись на робочому місці (бо матимуть навички спілкування з різними людьми, більш реалістичне уявлення про роботу в органах правопорядку, чіткий об'єкт ідентифікації).

Завдяки соціальному капіталу навчальних закладів може бути скорегований процес професійної соціалізації, особливо в частині її основного механізму – ідентифікації [3]. Структура особистості молодих поліціантів зазнає в цей період значних змін. Причому ці зміни можуть бути як позитивними, так і негативними. Перш за все це стосується мотиваційної сфери, що включає ціннісні орієнтації, уявлення про професійну роль, мотиви, цілі, настанови, які визначають спрямованість особистості. І якщо курсант не отримає підтримки з боку тих груп, у культурі яких закон та правоохоронна діяльність є цінностями, то об'єктами його ідентифікації стануть індивіди чи соціальні утворення з іншими орієнтаціями, що в майбутньому може призвести до суперечності між суспільними вимогами до ролі поліціанта та її виконанням людиною, що, у свою чергу, сприятиме виникненню професійного маргіналізму.

Наступний етап професійної соціалізації – *професійне функціонування* – пов'язаний із реалізацією особистістю конкретної професійної діяльності. Успішність цього етапу залежить від якості вирішення попередніх завдань професіогенезу і від можливості розвитку

в особистості спеціальних професійно важливих якостей і здібностей. Очевидно, що в процесі професійного функціонування особистість розвивається, особливо в тих якостях, які необхідні їй для виконання професійної діяльності. І цьому має сприяти соціальний капітал тепер уже конкретного колективу, правоохоронної структури та органів правопорядку. Професійне функціонування молодого фахівця-поліціанта починається з адаптації до службової діяльності, у ході якої він пристосовується до вимог професії, умов праці, завдань і змісту спеціальності, специфічних особливостей служби, а також службового колективу. Під нею розуміють процес утворення та розвитку взаємних зв'язків і відносин працівника з відповідними підрозділами Національної поліції. Адаптація до службової діяльності включає професійну, соціально-психологічну, організаційну та психофізіологічну адаптації. Професійна адаптація – це процес оволодіння знаннями, уміннями, навичками, необхідними для професійної діяльності; соціально-психологічна – пристосування до колективу; організаційна – пристосування до умов організації праці і особливостей організації; психофізична – пристосування до умов професійного середовища [4, с. 144]. Етап професійної адаптації збігається в часі із першою нормативною кризою дорослого життя. Вона припадає на період ранньої дорослості, пов'язана із завданням остаточного переходу до самостійного життя і збігається з початком власної професійної діяльності – по суті «кризою народження професіонала», яка містить у собі цілий ряд складнощів: проблеми входження в жорсткий режим праці, невпевненість у своїх можливостях, необхідність доучуватися, а іноді й переучуватися, адаптацію до службових взаємовідносин тощо.

Соціальний капітал відіграє одну з провідних ролей для успішного протікання всіх видів адаптації, і, передусім, професійної. Людині буде дуже важко відповідати всім вимогам до її професійної ролі, правильно застосувати ті знання та навички у службовій діяльності без існування формальних та неформальних норм допомоги новачкам, їх моральної та інформаційної підтримки. Дуже важливо, щоб обмін професійною інформацією між працівниками був нормою. Це значною мірою полегшить доступ до потрібних даних.

Отже, соціальний капітал сприяє процесу професіоналізації на всіх етапах професійного становлення та активності, що, у свою чергу, приводить до підвищення ефективності діяльності органів правопорядку в цілому, а це виводить сам соціальний капітал на новий рівень розвитку.

Список використаних джерел:

1. Поршнев Б. В. Социальная психология и история / Б. В. Поршнев. – [2-е изд.]. – М. : Наука, 1979. – 232 с.
2. Мельник М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність : [монографія] / М. І. Мельник. – Київ : Атіка, 2004. – 375 с.

3. Болотова В. А. Профессиональная идентификация личности (социологический аспект анализа) : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.03 / Болотова Виктория Александровна. – Харьков, 1998. – 201 с.

4. Лапшина В. Л. Профессиональная идентичность и маргинализм сквозь призму концепции зоны ближайшего развития / В. Л. Лапшина // Методология та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Харків : Вид. центр Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Карабіна, 2002. – С. 264–267.

Одержано 04.03.2016

УДК 159.923:355/359.07:351.74

Юлія Юрїївна БОЙКО-БУЗИЛЬ,

*професор кафедри психології та педагогіки навчально-наукового інституту
права та психології Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),
кандидат психологічних наук, доцент*

ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКІВ ОРГАНІВ ТА ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ

Актуалізовано проблему та розкрито сутність процесу особистісного становлення управлінців органів та підрозділів МВС України.

МВС України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується на формування і реалізацію державної політики у сфері захисту, ведення боротьби із злочинністю, охорони громадського порядку тощо. Успіх виконання професійної діяльності працівниками МВС України перебуває у прямій залежності не лише від кваліфікації та фахової компетентності управлінської ланки, а й від особистісних властивостей керівного складу органів та підрозділів МВС України, що і обумовлює значний науковий інтерес до проблеми особистісного становлення керівників.

Певні теоретико-методологічні основи й практичні аспекти особистісного становлення працівників правоохоронних органів України були об'єктом дослідження Д. Александрова, В. Андросюка, В. Барка, В. Беда, М. Костицького, Л. Казміренко, Г. Кудрявцева, В. Лефтерова, С. Максименка, В. Медведєва, Є. Потапчука, Л. Мороз, О. Сафіна, В. Синьова, О. Тімченка, О. Цільмак, Г. Юхновеця, С. Яковенка та інших. Разом з тим, проблема особистісного становлення, саме управлінців МВС України, залишилась такою, що потребує прискіпливої уваги та подальшої розробки.

Поняття «становлення» належить до категоріально-термінологічного апарату філософії, психології, педагогіки та інших галузей знань. У філософських літературних джерелах дану категорію розглядають як одну з форм розвитку, набуття якісної визначеності тощо. Становлення – це категорія, що відображає процес діалектичного

переходу від одного ступеня розвитку до іншого, як момент взаємоперетворення протилежних і разом з тим взаємопов'язаних моментів розвитку. Поняття становлення уживається в трьох основних значеннях: а) як синонім категорії розвитку; б) як вираження процесу створення передумов процесів і явищ, що виникають на їх основі; в) як характеристика «первинного формування» предмету, як процес, що є єдністю виникнення і знищення, буття і небуття. В процесі становлення здійснюється перехід від старого до нового, його зростання, зміцнення і перетворення на цілісну розвинену систему [1]. Відповідно, становлення особистості – це насамперед ціннісне становлення, розвиток потенційно можливого, рух до вищого ідеалу, яким є всебічно розвинута особистість, котра себе реалізувала [2].

У вітчизняній та зарубіжній психології існує декілька підходів до розуміння особистісного становлення. На нашу думку, вдало проаналізовано дані підходи М. Філоненко [3]. Найбільш поширеним є підхід, при якому відбувається рух від діяльності до особистості, тобто першочергово досліджується будь-яка професійна діяльність, виділяються якості, які зумовлюють ефективність її виконання, відбираються спеціалісти, яким притаманні відповідні параметри. Другий підхід – позитивно-технократичний є ніби проміжними між підходами, які йдуть від діяльності до особистості і від особистості до діяльності. За даного підходує два параметри за якими оцінюється кандидат на посаду. Ці параметри потрібно поєднати між собою і зазвичай обирають кандидатів, для яких дана професія не є не рекомендована, і які в процесі дослідження показали результати, що відповідають нормативним характеристикам виділених професійно-значущих якостей. Припускається, що в процесі оволодіння знанням, вміннями та навичками можна сформувати професійно-значущі якості, що відповідають вимогам професії. Третій підхід до становлення особистості – етико-гуманістичним. Суттю цього підходу є те, що в результаті співставлення успішних та неуспішних спеціалістів і порівняння їх особистісних якостей з професійною ефективністю виводяться професійно-значущі якості для даної діяльності. До недоліків даного підходу можна віднести те, що не завжди, наприклад, керівник, який досягнув певних висот в своїй професійній кар'єрі є дійсно компетентним. З іншого боку, наявність виявлених особистісних особливостей, які властиві ефективним спеціалістам, ще не свідчить про рівень професіоналізму чи можливості його підвищення в майбутньому. Аксиологічний підхід, четвертий, має суттєву перевагу перед попередніми і передбачає вирішення проблеми становлення особистості, тобто рух від особистості до діяльності, що дозволяє не нівелювати особистісні особливості фахівця, не підганяти їх під параметри професійно-значущих якостей, а навпаки, використовувати їх для більш повного розвитку особистості в процесі засвоєння професії.

Особистісне становлення керівників органів та підрозділів МВС України треба розглядати достатньо широко і не обмежувати тільки безпосередньою їхньою професійною підготовкою та професійною діяльністю в якій здійснюється розвиток особистості. Становлення керівника – це в першу чергу формування його як особистості і лише потім – як професіонала, що володіє спеціальними знаннями та вміннями в управлінській професійній діяльності. Відтак, центральним системоутворюючим фактором особистісного становлення управліня є його самосвідомість.

Психологічні механізми особистісного становлення пов'язані з сферою самосвідомості особистості і можуть бути представлені різними структурними компонентами або утвореннями цієї сфери. Вивчення особливостей самосвідомості взагалі, а також професійної самосвідомості зокрема, розширює можливості свідомого самоконтролю і підвищення кваліфікації фахівців. Проблема самосвідомості – одна з ключових проблем в психологічній науці. Вже на початкових етапах становлення особистості самосвідомість виступає як головна проміжна змінна, у ролі своерідної призми, крізь яку заломлюється вся інформація і відбувається її «розсортування» на більш важливу, менш значну та індиферентну для даного конкретного індивіда, якому притаманна та чи інша специфіка самосвідомості. Це не лише поглиблює розуміння ролі самосвідомості у забезпеченні психологічних механізмів особистісного становлення, але й розкриває енергетичні ресурси цього процесу, що залягають у найглибших пластах підсвідомої сфери особистості [3].

Самосвідомість керівників органів та підрозділів МВС України можна розглядати як відношення до себе як до потенційного менеджера, уявлення про себе як про кадрову ланку та прийняття себе в управлінській професійній діяльності. Без представленого бачення просто не можливе вдале становлення керівника, оскільки: керівник повинен мати цілісний образ себе як управліня; володіти системою відносин та установок до себе як до управліня; реально розуміти та оцінювати свої можливості щодо виконуваної управлінської професійної діяльності; розвивати свої управлінські професійно-значущі якості; бачити перспективи професійного зростання та шляхи їхнього досягнення. Безперечно, окреслений процес особистісного становлення керівників є складним та трудомістким, що вимагає постійного руху вперед, аналізу та корекції слабких сторін, готовності до власного відшліфовування, до викристалізування та форматування себе як управліня, як менеджера, як майстра своєї справи. Відтак, реалії сучасності, нові запити суспільства, демократичний прогрес України нагально вимагають появи інноваційного та прогресивного типу керівників органів та підрозділів МВС України.

Список використаних джерел:

1. Бойко-Бузиль Ю. Ю. Проблема професійно-особистісного становлення керівника Міністерства внутрішніх справ / Ю. Ю. Бойко-Бузиль // Вісник Одеського національного університету. – 2014. – Т. 19, вип. 2 (23). – Серія «Психологія». – С. 43–52.
2. Газда І. І. Проблема формування духовності у процесі професійного становлення особистості / І. І. Газда // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – 2013. – Вип. 2. – С. 167–174.
3. Філоненко М. М. Особистісне становлення фахівця: теоретичний аналіз проблеми / М. М. Філоненко // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2014. – Вип. 3–4. – Ч. VI : Психологічні аспекти неперервної професійної освіти. – С. 127–131.

Одержано 09.03.2016

УДК 316.613.4

Ольга Вікторівна ГОРБАЧОВА,

*доцент кафедри психології та педагогіки
факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат соціологічних наук*

РЕСЕНТИМЕНТ ЯК ПОЯСНЮВАЛЬНО- КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ

Розкрито парадигмальний контекст дослідження феномена ресентименту. Обґрунтовано пояснювальну цінність поняття «ресентимент» та визначено можливості актуального застосування концепції ресентименту при аналізі індивідуальних та соціальних процесів, що розгортаються в сучасних умовах.

Термін «ресентимент» (від фр. *Ressentiment*) був уведений в філософський дискурс Ф. Ніцше наприкінці XIX ст. У ніцшеанському розумінні ресентимент культивований християнством, яке, у свою чергу, є релігією рабів, пригнічених і слабких людей (диференціація моралі на «мораль рабів» і «мораль панів»). Не маючи реальних засобів впливу, вони тішаються мріями про встановлення справедливості у майбутньому житті, коли пригнічені та ображені займуть місця своїх гнобителів. Однак розвиток вчення про ресентимент пов'язане з ім'ям М. Шелера та його визначальною працею «Ресентимент в структурі моралей» [1]. Відкриття феномена ресентименту стало узагальнюючим моментом у розвитку, у першу чергу, філософської думки, проте парадигмальний контекст дослідження М. Шелером феномена ресентименту викликає неабияке зацікавлення й сучасних вчених (Н. Бойчук, О. Фельдман, Г. Крапівник, В. Козирьков, А. Малінкін). Отже, актуальним видається застосування «ресентиментологічного підходу», який, на наш погляд, є

не тільки плідним, але й універсальним в процесі вивчення індивідуальних та загальносусільних процесів.

Ресентимент – це довготривала психічна установка, яка є не стільки результатом повторюваних зовнішніх впливів, скільки наслідком систематичного витіснення самої можливості виходу (розрядки) «душевних порухів» й афектів (жага й імпульс помсти, ненависть, злоба, заздрість, ворожість, підступність). Для феномена витіснення істотні два моменти: миттєве або тривале у часі гальмування безпосереднього відповідного імпульсу і пов'язане з ним перенесення відповідної реакції на інший час до більш зручної ситуації (бездіяльна помста). Це депресивне переживання, яке неодмінно будувється на внутрішньо ізольованому почутті власного безсилля, оскільки зазначені вище гальмування і перенесення відповідної реакції викликані випереджаючою думкою про те, що негайна реакція призведе до поразки, а отже страхом, скутістю у вираженні й реалізації емоцій. Саме надзвичайне напруження між імпульсом помсти, ненависті, заздрості та їх проявами, з одного боку, й безсиллям, з іншого, призводить до тієї критичної точки, коли ці афекти приймають «форму ресентименту».

Підставою виникнення ресентименту є озлобленість, визначена М. Шелером як самоотруєння, згубна секречія занадто тривалого безсилля. Серед особистісних та соціально-психологічних джерел ресентименту: слабкість, безсилля, страх (затурканість, заляканість); легка вразливість; стримувані домагання; інвалідність; заздрість, ревності; сором'язливість. Виділяються і соціально-економічні підстави: прагнення до успіху в ринкових конкурентних умовах, що веде до заздрості, жадності, пихатості, кар'єризму; сучасна структура соціальності, коли формально всі рівні, а реально – ні; принижуюче підпорядкування в сучасній системі владних відносин. Підсумковою причиною ресентименту є сформована особлива картина світу, заснована на «фальсифікації ціннісних таблиць» (термін Ф. Ніцше) [2], коли відбувається переоцінка цінностей на догоду реактивним силам в людині.

Ресентиментний світогляд будувється на приниженні й повному запереченні позитивної цінності блага і, в кінцевому рахунку, його зверненні (реверсі), коли позитивним визнається те, що благау протилежне. Шелер для ілюстрації цієї ситуації наводить приклад з байкою про лисицю і кислий виноград. Людину, яка знаходиться у владі ресентименту, хоча внутрішньо і притягують життєрадісність, влада, щастя, багатство, фізична сила, але вона не може досягти всього цього, тому відвертається від них і в якості цінностей вказує протилежне.

Шелер приходить до бачення ресентименту як чистого феномена, й вказує на те, що події світової історії супроводжуються гігантськими

вибухами насильства в результаті отруєння ресентиментом, або, як він каже, «повільно діючою отрутою душі», справжньою причиною «перевороту в цінностях» сучасної західної людини. За такої умови загрози несе перетворення ресентименту із вузькоспецифічного (ніцшева «мораль рабів») на загальносуспільний феномен.

Погоджується у висновках і Г. Крапівник, його філософсько-антропологічне осмислення феномена ресентименту в сучасній культурі демонструє, що «сутність цього явища лежить глибоко в ментальній площині. Сучасні, і не тільки, ідеології культивують і підтримують відчуття, характерні для ресентименту, в колективній свідомості» [3, с. 25]. Соціальний аспект прояву ресентименту є і у дослідженнях О. Фельдмана, який визначає ресентимент як «градуально посилену заздрість, що створює ту атмосферу, у якій виникають і поширюються протестні настрої різного змісту і різної спрямованості. Ресентимент сприяє індукції масових психозів, масової істерії і далеко не в останню чергу ксенофобії» [4, с. 61].

Отже, на наш погляд це поняття має високу пояснювальну цінність та демонструє можливість актуального застосування концепції ресентименту при аналізі індивідуальних та соціальних процесів, що розгортаються в сучасних умовах. За належного теоретичного оновлення й методологічного опрацювання концепт «ресентимент» може бути відправним пунктом психологічних, соціально-психологічних та соціологічних наукових розвідок. Зокрема, практичного втілення мають набути дослідження зв'язку ресентименту в контексті теоретико-пізнавального підходу та теорій дії, соціально-історичних та індивідуально-суб'єктивних аспектів формування ресентименту, окремих його форм прояву (моральний ресентимент, правовий ресентимент) тощо.

Список використаних джерел:

1. Шелер М. Ресентимент в структуре моралей / М. Шелер. – СПб. : Наука, 1999. – 282 с.
2. Козырьков В. П. Российский вариант ресентимента (социокультурные истоки кризиса рациональности) [Електронний ресурс] / В. П. Козырьков. – Режим доступу: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=115095#1>.
3. Крапівник Г. О. Феномен ресентименту в сучасній культурі: філософсько-антропологічний аспект / Г. О. Крапівник // Наукові записки КУТЕП. Серія: «Філософські науки». – 2014. – Вип. 18. – С. 19–26.
4. Фельдман О. Б. Від ксенофобії до ксенології: філософсько-антропологічний аналіз / О. Б. Фельдман. – Харків : Вид. В. В. Кудлай, 2010. – 192 с.

Одержано 03.03.2016

УДК 159.9

Ганна Олександрівна ГОНЧАРОВА,

аспірант кафедри психології та педагогіки

факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)

Харківського національного університету внутрішніх справ

СИСТЕМА СТАВЛЕНЬ ПРАВООХОРОНЦЯ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проаналізовано теоретичні аспекти психологічної категорії «система ставлень». Визначено її зміст та структуру, обґрунтовано актуальність дослідження системи ставлень правоохоронців у науковому та практичному планах.

Правоохоронна діяльність характеризується багатогранністю професійних завдань, їх значною інтелектуальною й емоційною напруженістю. Це обумовлює підвищені вимоги до не тільки до професійних знань, вмій та навичок працівників (професіоналізму), а і до професійної самосвідомості, які формуються в процесі професійного розвитку.

У вітчизняній психології питання, щодо професіоналізму особистості та її розвитку, висвітлювалися Л. М. Балабановою, О. М. Бандуркою, О. О. Бодальовим, А. О. Деркачем, В. Г. Зазикіним, Е. Ф. Зеєром, Є. О. Клімовим, Н. В. Кузьміною, А. К. Марковою, В. С. Медведєвим та іншими. Визначено, що професійний розвиток – це незворотна спрямована закономірна зміна основних компонентів структури (формування професійно важливих якостей) особистості працівника, яка відбувається у процесі набуття професійної освіти та опанування ним професійною діяльністю, реалізації професіоналізму, професійної самореалізації та самоактуалізації в цій діяльності.

В цьому контексті безумовно важливою є категорія «ставлення», адже у ставленнях виражається накопичений досвід взаємодії особистості із оточенням, готовність особистості до реалізації певних моделей мислення, переживання та поведінки. Цю проблему вивчали В. М. Мясичев, С. Л. Рубінштейн, Б. Ф. Ломов, С. Д. Максименко та інші. Ними визначено, що ставлення, побудовані особистістю у процесі життя не є простою сукупністю деяких елементів, вони ієрархічно організовані у систему, яка обумовлює як операціональні, стильові характеристики поведінки (характер), так і світогляд особистості. Система ставлень представляє собою інтегральне системне утворення, єдність відображення суб'єктом дійсності і ставлення до неї, яке спрямовує і визначає вибірковість та спрямованість поведінки і діяльності.

У системі ставлень особистості можна виокремити підсистеми в залежності від сфер дійсності: пізнавальну та адаптаційну (ставлення до

світу), комунікативну (ставлення до інших), рефлексивну (ставлення до себе), атрибутивно-проективну (очікування ставлення інших до себе).

М. А. Кузнецов, С. О. Ларіонов та ін. висувають такі теоретичні міркування, щодо системи ставлень людини:

1. Вона є кількісно вичерпною, тому що відображає інтеріоризований досвід взаємодії людини зі значимим об'єктами протягом життя. Кількість таких об'єктів хоча і значна, але вони можуть бути згруповані або класифіковані, що знижує розмірність системи (наприклад, підсистема професійних, сімейних ставлень тощо).

2. Система ставлень – інтегральне утворення, в якому результуються уявлення людини про об'єкти (когнітивний «результат») та переживання їх значимості (емоційний «результат»). Переживання є тим процесом, який «будує міст» між вказаними оціночними процесами. Таким чином, кожний елемент системи ставлень характеризується різним рівнем усвідомленості та емоційної забарвленості.

Кризові періоди у житті людини пов'язані з накопиченням суперечностей між вказаними процесами, коли один і той самий об'єкт (група об'єктів) по різному «забарвлюється» (наприклад, «знаю, що вчитись корисно, але не подобається»). Така суперечність буде призводити до «збоїв» у поведінці, аж поки не буде вирішено.

Одним із «кризонавантажених» періодів юнацького віку є період отримання вищої освіти. Фахова підготовка, яка відбувається протягом навчання курсантів у відомчому вищі, призводить до певних змін їх особистості, зокрема системи ставлень. Їх кінцевою метою є формування готовності до професійної діяльності, що пред'являє до працівників неординарні вимоги (ненормований робочий час та робота вночі, значні нервово-психічні навантаження, надмірна кількість контактів з людьми, виконання складної соціально-професійної ролі та ін.). Питання про узгодженість змін в різних компонентах системи ставлень майбутніх працівників підрозділів поліції не вивчалось і є актуальним для сучасної юридичної психології.

Список використаних джерел:

1. Мясищев В. Н. Психология отношений : избр. психол. тр. / В. Н. Мясищев. – М. : Ин-т практ. психологии ; Воронеж : МОДЕК, 1995.– 356 с.

2. Ломов Б. Ф. Психическая регуляция деятельности : избр. тр. / Б. Ф. Ломов. – М. : Ин-т психологии РАН, 2006. – 624 с.

3. Кузнецов М. А. Эмпирические методы изучения системы отношений личности / М. А. Кузнецов, С. А. Ларионов, П. В. Макаренко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. – 2015. – Вип. 51. – С. 128–140.

Одержано 10.03.2016

Секція 7
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА
ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ СТРУКТУР
ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ
У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
ТА НАСИЛЬСТВА У СІМ'ЯХ

УДК 159.9(477)

Григорій Володимирович ДЖАГУПОВ,
заступник декана з навчально-методичної роботи
факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, професор

СКЛАДОВІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
ДІЛЬНИЧНОГО ОФІЦЕРА ЩОДО ПРИПИНЕННЯ
НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Розглянуто основні складові професійної підготовки дільничного офіцера щодо припинення насильства в сім'ї; визначено умови професійного розвитку майбутніх правоохоронців та проаналізовано основні фактори, що впливають на процес професійного становлення майбутніх дільничних у вищому навчальному закладі.

У результаті таких небезпечних явищ як економічні, соціальні та політичні кризи і конфлікти, релігійний фанатизм, військові протистояння, поширення організованої злочинності, тероризм і т. п. виникають особливі умови життя суспільства, які можуть вимагати тимчасового обмеження прав і свобод людини, громадянина.

У зв'язку з необхідністю реформування в цілому державного управління, на наш погляд надзвичайно загострилась проблема особи дільничного офіцера, його професійної підготовки, а також і людського фактору у цій сфері. Вирішення даного питання, в першу чергу пов'язується з оцінкою таких складових, як відношення людини до служби і навпаки держави до нього, професіоналізму працівника та відповідальності за виконання службових обов'язків і дисципліни.

Фахова підготовка дільничного є одним з етапів оволодіння професією та являє собою певну сходинку особистої професійної біографії на шляху до самореалізації. Під фаховою підготовкою дільничного ми розуміємо цілеспрямований і організований процес оволодіння знаннями, уміннями і навичками, потрібними для успішного

виконання оперативно-службових завдань, який дозволяє здійснювати підготовку особистості до професійної діяльності.

На процес професійного становлення майбутніх дільничних у вищому навчальному закладі впливає низка факторів, які можна звести до: внутрішніх, що, у свою чергу поділяються на біологічні (тобто ті, які пов'язані із біологічною сутністю людини, станом її здоров'я, спадковістю тощо) та психологічні (стосуються внутрішніх психічних реакцій і процесів суб'єкта); зовнішніх, соціальних (пов'язані із соціальним розвитком та соціалізацією людини).

Процес професійного розвитку майбутніх правоохоронців також визначається особливістю умов, які можна звести до зовнішніх (організаційно-педагогічні, соціально-психологічні) та внутрішніх (особливості когнітивних процесів, мотивація, система цінностей, суб'єктивна активність, особистісний досвід).

Дільничний офіцер повинен розуміти і пам'ятати, що жоден сигнал не можна сприймати легковажно, що кожне втручання має індивідуальний характер.

Актуальною проблемою сьогодення є насильство в сім'ї. На жаль, необхідно констатувати, що сім'я як осередок суспільства, без підтримки держави та її інституцій, не завжди спроможна виконувати свої головні функції, зокрема щодо забезпечення належного добробуту та виховання дітей.

Зазначимо, що в Україні з часу прийняття законодавчих актів, які регулюють відносини в сімейному середовищі, завдяки зусиллям органів державної та місцевої влади, ряду громадських організацій ужито заходів, які посприяли суттєвим змінам у ставленні суспільства до проблеми домашнього насильства, становленню системи реабілітації осіб, які від нього постраждали, посиленню захисту дітей від насильства у сім'ї та ін.

Тому професійна підготовка дільничного офіцера щодо припинення насильства в сім'ї повинна включати такі складові:

1. Міжнародні засади та національне законодавче забезпечення у сфері попередження насильства в сім'ї.

2. Повноваження органів та установ, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї.

3. Механізм взаємодії органів та установ, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї.

4. Поняття та види насильств в сім'ї. Психологічні чинники, які впливають на виникнення насильства.

5. Соціально-психологічні особливості постраждалих від насильства в сім'ї, та осіб, які скоюють насильство в сім'ї.

6. Відпрацювання навичок взаємодії дільничного офіцера з особами, які зазнали насильства та кривдниками.

7. Особливості організації та проведення профілактичних заходів в сфері попередження насильства сім'ї.

Отже, уміле оволодіння дільничними інспекторами формами й методами попередження насильства в сім'ї, комплексне їх застосування дозволить не тільки удосконалити, але й здійснювати пошук нових, більш ефективних форм і методів.

Таким чином, від цих складових залежить здатність дільничного інспектора визначати з урахуванням умов і реальних можливостей найбільш ефективні шляхи та способи реалізації поставлених перед ним завдань у межах нормативно визначених повноважень.

Список використаних джерел:

1. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. для курсантів ВНЗ МВС України / уклад. Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Заброта Д. Г. та ін. – Київ, 2012. – 246 с.

2. Блага А. Б. Запобігання насильству як основа протидії агресивним злочинам проти членів сім'ї / А. Б. Блага // Вісник Запорізького національного університету. – 2005. – № 2. – С. 161–165.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.9(477)

Олексій Олександрович ЛАЗАРЕНКО,

*віце-президент Всеукраїнської фундації «Захист прав дітей»,
кандидат педагогічних наук*

ПІДГОТОВКА ПРАЦІВНИКІВ УПОВНОВАЖЕНОГО ПІДРОЗДІЛУ ПОЛІЦІЇ У СПРАВАХ ДІТЕЙ ДО ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВ РОБОТИ

Розглянуті психолого-педагогічні особливості підготовки працівників уповноваженого підрозділу у справах дітей до роботи в екстремальних умовах, які пов'язані з особливістю об'єкта і суб'єкта правопорушення.

Екстремальні умови в яких доводиться працювати працівникам уповноваженого підрозділу поліції у справах дітей потребують їх особливої психолого-педагогічної підготовки.

Необхідність спеціальної підготовки працівників поліції, що здійснюють провадження по справах за участю дітей, зазначається законодавчо. Зокрема Кримінальним процесуальним кодексом України передбачено здійснення кримінального провадження щодо неповнолітньої особи слідчим, який спеціально уповноважений на здійснення досудових розслідувань цієї категорії і має необхідні знання [1].

Крім «типових» екстремальних факторів, специфіка діяльності уповноваженого підрозділу, виокремлює ще один фактор, що можна віднести до спеціальних екстремальних умов, пов'язаний з нетиповою ситуацією в службовій діяльності. Цей фактор, який буде значно впливати на здійснення своїх функціональних обов'язків, можна класифікувати як емоційно-психологічний вплив, пов'язаний із особливим суб'єктом і об'єктом правопорушення (чи то протиправних дій) – дитиною. Тому необхідно виділяти наступні фактори ризику, які додатково треба урахувати при підготовці майбутніх працівників уповноваженого підрозділу у справах дітей:

1. Фактори ризику в ситуації коли дитина є об'єктом, тобто жертвою правопорушення (або потенційною жертвою) або жорстокого поводження.

2. Фактори ризику в ситуації коли дитина є суб'єктом вчинення правопорушення.

Треба зауважити, що працівник уповноваженого підрозділу у справах дітей має справу з дитиною, яка вже є або засмученою, ображеною, такою, що у чомусь зазнала невдачі, коли їй боляче, соромно, страшно, коли з нею обійшлися грубо або несправедливо. Незнання індивідуальних соціально-психологічних особливостей перебігу підлітковості загалом та прояву їх розвитку у конкретної дитини, специфіки її виховання, а також соціального оточення в якому вона зростає практично унеможливує варіант ефективної контактної взаємодії в роботі працівника уповноваженого підрозділу та часто наражається на прояви агресії та опору зі сторони дитини.

Поряд із так званими «криміногенними» факторами можуть мати місце інші, такі як важковиховуваність підлітка, підлітковий нігілізм, особливості психічного і фізичного розвитку дитини, її виховання в родині, включаючи маргінальне оточення і педагогічне «банкротство» батьків, перебування сім'ї в складних життєвих обставинах. Якраз ці супутні фактори ризику можуть доповнювати основні. У підлітковому віці у дітей з'являються нові психологічні особливості. Їхні стосунки з дорослими супроводжуються конфліктами, негативними формами поведінки, зокрема проявами грубості, впертості, нігілізму, що обумовлено підлітковими невротами [2].

Те, що ці фактори формують спеціальні екстремальні умови роботи, до яких необхідно готувати працівників уповноваженого підрозділу у справах дітей, можна довести розглянувши приклад з підлітковим нігілізмом.

Варто зазначити, що проблеми нігілізму розглядалися в працях Ф. Ніцше, К. Льовіта, М. Гайдеггера, Д. Ваттімо. У працях з вікової

психології підлітковий нігілізм досліджувався Л. Виготським, який вважав його основним новоутворенням підліткового віку [3]. Почуття дорослості як похідна від підліткового нігілізму пов'язана з потребою самостійності і незалежності. Зокрема у своїх роботах К. Левін [4] говорив про своєрідну маргінальність підлітка, що виражається в його перебуванні між двома станами – світом дітей і світом дорослих. Підліток вже не хоче належати до дитячої культури, але ще не може увійти в співтовариство дорослих, зустрічаючи опір з боку реальної дійсності, і це викликає стан когнітивного дисбалансу, невизначеності орієнтирів, планів і цілей в період зміни життєвих позицій. Потреба в самостійності реалізується у намаганні діяти без сторонньої допомоги і опіки, в здатності приймати рішення самостійно [5]. Саме це бажання бути дорослим призводить до вчинення підлітками протиправних діянь, конфліктів з дорослими, однолітками, суїцидів, залишень домівок.

Обставини вчинення правопорушення або зникнення безвісті дитини, емоційність учасників інциденту, психологічне навантаження під час спілкування із свідками, оточенням зниклої безвісті дитини, дитини-жертви правопорушення або підозрюваної неповнолітньої особи, певним чином впливають на процеси регуляції діяльності поліцейського, здатність об'єктивно без рефлексії оцінювати ситуацію, беручи до уваги лише фактичні обставини справи, потребують відповідної мобілізації та залучення резервного потенціалу його організму. Як правило, в таких ситуаціях, теж присутні і несприятливий збіг обставин, і складні природні умови (ніч, незнайома місцевість, несприятливі погодні умови, складні умови соціального і воєнного характеру), небезпечне соціальне середовище, агресія з боку оточуючих, яка небезпечна для життя і здоров'я поліцейського. До цього варто додати неадекватність з боку батьків дитини, що пояснюється впливом події (вбивство, звалтування, зникнення безвісті дитини або вчинення нею особливо тяжкого злочину) на психіку, з урахуванням її особливості.

Всі ці обставини вимагають особливої уваги при підготовки працівника уповноваженого підрозділу в справах дітей щодо мобілізації його організму і психіки на боротьбу із стресом, контролю за регуляцією діяльності, захисної реакції організму на психоемоційні фактори. Таку підготовку можна назвати мультідисциплінарною. Вона повинна поєднувати педагогічні знання і прийоми, основи вікової психології із специфічними професійними (юридичними) знаннями під час здійснення уповноваженими поліцейськими функціональних обов'язків, пов'язаних із профілактикою правопорушень серед дітей або проведенням заходів індивідуальної профілактики з підлітком,

розшуком безвісно зниклої дитини, а також розкриття злочинну вчиненого відносно дитини, чи неповнолітнім суб'єктом.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у т. 2 Т. 2 / [Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.] ; заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків : Право, 2012. – 664 с.

2. Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков. Анамнез, этиология и патогенез / А. И. Захаров. – Л. : Медицина, 1988. – 244 с.

3. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія : курс лекцій ; навч. посіб. для студентів ВНЗ / В. П. Кутішенко ; М-во освіти і науки України, Ін-т соц. роботи та упр. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – Київ : Центр навч. літ., 2005. – 128 с.

4. Левин К. Разрешение социальных конфликтов / К. Левин ; [пер. с англ. И. Ю. Авидон]. – СПб. : Речь, 2000. – 408 с.

5. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – Київ : Просвіта, 2001. – 416 с.

Одержано 07.03.2016

УДК 159.9

Олег Володимирович ГЕРАЩЕНКО,

*начальник сектору ювенальної превенції Холодногірського відділу поліції
м. Харкова Головного управління Національної поліції в Харківській області*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ПІДЛІТКОМ ЕПІЗОДІВ БРОДЯЖНИЦТВА

Проаналізовано зміст проживання епізодів бродяжництва сучасними підлітками у зв'язку з їх суб'єктивними причинами. Визначено конкретну подієву наповненість епізодів бродяжництва підлітків різної статі. З'ясовано, що втеча з дому як прояв асоціальної поведінки і подальше бродяжництво підлітка призводять до розвитку у нього і інших форм асоціальної поведінки.

Проблема бездомності та безпритульності дітей не є новою для суспільства, але вона фактично не вирішена, тому досі не втрачає своєї актуальності. Загострення цієї проблеми відбувається за об'єктивних причин у переламні періоди (війни, голод, природні катаклізми тощо), тому природно очікувати стрімкого зростання кількості таких дітей у нашій країні.

Нами було здійснено вивчення змісту проживання підлітками епізодів бродяжництва з метою визначення зв'язків з його причинами.

Вибірку дослідження склали 95 підлітків віком 12–17 років (44 дівчини та 51 юнак), які стояли на обліку у підрозділах кримінальної

міліції у справах дітей ГУМВС України в Харківській області впродовж 2010–2015 років внаслідок самовільного залишення домівок.

Результати нашого дослідження показують, що бродяжництво дівчат та юнаків проходить по різному. По-перше, кількість епізодів втеч більша у дівчат. Більша частина з них (70 %) характеризується систематичністю втеч (4 і більше епізодів), на відміну від юнаків, у яких ця кількість дещо нижча (60%).

При цьому дівчата і знаходяться поза межами домівок в цілому більш тривалий час (40 % – більше 10 діб; 35 % – більше 3 діб), юнаки характеризуються менш тривалими епізодами бродяжництва (30 % – більше 10 діб; 30 % – більше трьох діб).

По-друге, юнаки та дівчата по різному проводили час бродяжництва. Біля третини юнаків характеризувались поодинокими проявами асоціальної поведінки. В даний проміжок часу вони гуляли, безцільно подорожували, відвідували знайомих, намагались заробити гроші. При цьому вони переважно періодично відвідували заняття, хоча і мали конфлікти з вчителями, намагались зірвати уроки чи позакласні заходи. Втечі з дому у цій групі переважно імпульсивні, внаслідок конфліктів з батьками.

Також третина юнаків під час бродяжництва вела в цілому асоціальний спосіб життя. Вони самі, чи з невеликою компанією жили у непристосованих приміщеннях (горищі, підвали) чи у чужих помешканнях (гаражі, дачі), скоювали дрібні правопорушення (крадіжки, вимагання кишенькових грошей у однокласників). Нерідко спостерігались нетривалі алкогольні ексцеси. Причини втеч – імпульсивні, внаслідок тих чи інших провинностей перед родичами (переважно крадіжки) та емансипаційні (спроби доказати свою дорослість).

Біля 40 % юнаків-втікачів під час бродяжництва характеризувались кримінальним способом життя. Вони скоювали багатократні крадіжки, грабежі, угони транспортних засобів, хуліганські вчинки, займались вандалізмом. Спостерігались тривалі алкогольні ексцеси, випадки токсикоманії, наркоманії, як правило в компанії таких самих підлітків, чи серед дорослих. В основному втечі у цій групі емансипаційні, на тлі тривалих глибоких конфліктів з батьками та нівелювання їх авторитету.

Дівчата у переважній більшості (біля 60 %) час бродяжництва проводили асоціально, в основному не відвідували заняття, конфліктували з вчителями, мали значні проблеми із навчанням. Вони прагнули вільного дозвілля, переховувались у знайомих, проживали у чоловіків. Причини втеч дівчат у цій групі переважно демонстративні та імпульсивні (несхвалення батьками образу життя чи інтересів підлітка, ранній початок статевого життя).

У третині випадків дівчата під час втечі проживали з асоціальною компанією, спостерігались епізоди дрібних правопорушень (як правило крадіжки у знайомих, шахрайство, вимагання грошей у молодших) та алкоголізації. Крім того, нерідко відмічались проміскуїтет та проституція. Причини втеч переважно демонстративні та емансипаційні (несхвалення батьками компанії чи образу життя підлітка, фінансова неспроможність сім'ї, ранній початок статевого життя).

Лише у десятій частині випадків бродяжництво дівчат мало виражений асоціальний та кримінальний характер. В основному це були випадки алкоголізації та наркоманії на тлі сексуальних девіацій (проміскуїтет) та проституції. Спостерігались крадіжки у сексуальних партнерів та знайомих, епізоди шахрайства. Причини втеч у цій групі в основному емансипаційні, а самі втечі – систематичні, бродяжництво стало способом життя таких дівчат.

Висновки. Бродяжництво є асоціальною поведінкою, на тлі якої у підлітка розвиваються інші її форми (крадіжки, жебрацтво), зумовлені необхідністю задоволення життєвих потреб, насамперед у їжі, а також примітивних та дозвільних потреб. З часом підліток залучається до груп подібних йому неповнолітніх чи дорослих, які штовхають до вчинення протиправних дій (хуліганські вчинки, сексуальні дії, вживання алкоголю та наркотиків та ін.).

Повторення втеч чи триваюче бродяжництво призводить до закріплення таких негативних рис особистості як брехливість, прагнення до задоволення примітивних потреб, звуження кола інтересів, негативне ставлення до систематичного навчання та праці, правовий нігілізм тощо.

Список використаних джерел:

1. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : закон України від 02.06.2005 № 2623-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 354.

2. Gubert J. Тенденції розвитку політики щодо соціального сирітства в контексті сучасної кризи в Україні : блог [Електронний ресурс] / Julia Gubert // Відкриваємо двері дітям : сайт. – Режим доступу: http://www.openingdoors.org.ua/ua/blogi/tendencii_rozvitku_politiki_schodo_socialnogo_sirit.html.

3. Ларіонов С. О. Втеча підлітків із дому як психологічна проблема / С. О. Ларіонов, О. В. Пегленко, П. В. Макаренко // Право і Безпека. – 2014. – № 3 (54). – С. 226–230.

4. Шереметьева И. И. Бродяжничество у подростков, осложненное делинквентным поведением / И. И. Шереметьева, В. Н. Ведяшкин // Социальная и клиническая психиатрия. – 2012. – Т. 22, № 3. – С. 89–92.

Одержано 10.03.2016

УДК 159.98

Юлия Валентиновна КОБИКОВА,

*преподаватель кафедры социологии и психологии
факультета № 6 (права и массовых коммуникаций)
Харьковского национального университета внутренних дел*

ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТАФОРИЧЕСКИХ АССОЦИАТИВНЫХ КАРТ (МАК) В РАБОТЕ С ЖЕНЩИНАМИ В СЛОЖНЫХ ЖИЗНЕННЫХ СИТУАЦИЯХ

Рассмотрена методика работы психолога-консультанта «Обращение к внутренней старухе» по самопринятию, самопознанию и саморазвитию женщин, оказавшихся в сложных жизненных обстоятельствах, с помощью метафорических ассоциативных карт. Приведены примеры техник работы с метафорическими ассоциативными картами.

Опыт практикующего психолога показывает, что наиболее активными потребителями психологических услуг на сегодняшний день являются женщины. Именно женщины в большинстве случаев обращаются за консультативной помощью к психологу как по поводу собственных проблем, так и являются инициаторами обращения к специалисту своих детей и супругов. И именно от женщин поступает запросы на помощь в самопознании, саморазвитии, трансформации. Они хотят новых смыслов, новых возможностей и даже новую себя.

Опыт работы автора со сложной категорией женщин, вышедших из мест лишения свободы и адаптирующихся к жизни на свободе, показал эффективность метода метафорических ассоциативных карт (МАК) в работе с самопринятием, самопониманием и саморазвитием клиентов.

Одним из приемов работы методом МАК с женщинами в СЖО является техника «Обращение к внутренней старухе», состоящая как из известных, так и из разработанных автором диагностических и трансформационных приемов, позволяющих женщине в ситуации неопределенности найти опору в собственном опыте и знаниях. Причем акцент в работе с клиенткой делается не только на ее положительном опыте, но и на опыте травмы и негативных переживаний. Суть в том, чтобы признать весь опыт клиентки и обратить его потенциал развития. Именно осознав свою боль, женщина может с ней что-то сделать. Она может использовать ее, чтобы учиться, стать сильнее, стать мудрой женщиной [3].

Методика использования МАК относится к проективным методам психодиагностики, позволяющим обойти *рацио* клиента, его психологические защиты и внутреннее сопротивление. Этот

уникальний інструмент допомагає практичному психологу швидко налагодити контакт з клієнтом, допомогти клієнту побачити, сформулювати і вербалізувати проблему [1, с. 59].

Робота з жінками, що перебувають у складних життєвих обставинах, особливо важливо допомогти клієнтці сформулювати конструктивний клієнтський запит, так як часто існує вже сформована звичка винити в своїх проблемах інших, обставини і т. д. Тут ми говоримо про прийняття відповідальності за своє життя і готовність до змін. Задача психолога в подібній ситуації – пояснити, чому працює (і чому не працює) психолог, а допомога – в інтерпретації, актуалізації усвідомлення особистих проблем і труднощів клієнтки. Конструктивний клієнтський запит легко форматується в завдання, до якого можна сформулювати як мету для клієнта.

Основною ідеєю методики «Обращение к внутренней старухе» є те, що в відповідь на «паніку внутрішнього дитини» – визначення Е. Гілберта [2] – актуалізується досвід, мудрість, сила і здатність до передбачення «внутрішньої старухи».

Методика «Обращение к внутренней старухе» складається з чотирьох блоків – формування конструктивного клієнтського запиту; діагностика, визначення досвіду клієнтки, здатного стати опорою для подальшої роботи; усвідомлення самої клієнткою власного потенціалу, прийняття відповідальності за свої дії та складання плану подальших дій для реалізації бажаних змін. Робота з клієнтками проводиться з допомогою метафорических асоціативних карт, сторителінгу та елементів арт-терапії.

У роботі використовується достатньо широкий спектр колод МАК: універсальні колоди (ОН, COPE, TanDoo), портретні – Persona та Personita, ресурсні – Mythos, Saga, колоди для демонстрації процесів – Река або Дорога. Для сторителінгу використовуємо як казки, оповідані К. Естеса, так і підходящі до ситуації клієнтки притчі та історії. З арт-терапії – створення кукол, групових та особистих колажів.

Досвід використання даної методики показав, що найбільш ефективною є групова робота у форматі тренінгу. Може варіюватися тривалість роботи та кількість застосовуваних вправ-технік, залежно від рівня групи.

Приклади застосовуваних вправ-технік МАК.

«Мої сильні сторони» – використовуються ресурсні колоди, карти-слова з колоди ОН. Мета: усвідомлення та прийняття клієнткою свого внутрішнього потенціалу, отримання ресурсу для розвитку. У ході

проведения актуализируется опыт клиентки с опорой на извлеченные уроки, в заключение проводится обсуждение их итогов упражнения.

«ЧБСМВС?» («Что Бы Сделала Моя Внутренняя Старуха?») – используются универсальные, портретные и ресурсные колоды. Цель: получение эмоциональной поддержки и перевод метафорического решения в реальную плоскость. В ходе проведения определяются истинные ценности клиентки, и уже на их основе определяются дальнейшие ее конкретные цели, в заключение проводится обсуждение их итогов упражнения.

«Чему я научусь»– используются универсальные колоды и колоды для демонстрации процессов. Цель: принятие ответственности за планируемые перемены, формирование конструктивных установок. В ходе проведения происходит планирование не только конкретных этапов и действий, но и получения необходимых клиентке навыков (например, саморегуляции), в заключение проводится обсуждение их итогов упражнения.

Следует отметить, что особую в работе роль играют вопросы психолога, задаваемые клиентке. Здесь мы говорим о коучинговых вопросах, вопросах-провокаторах, триггерах, которые помогают отразиться и структурировать опыт, обратить внимание на позитивные стороны произошедших с клиенткой событий, переосмыслить целые пласты жизни, например:

– Как вы думаете, в чем мораль в этой истории? Какие позитивные моменты есть в этой негативной ситуации?

– Почему это должно случиться снова? Просто потому что это случилось в прошлом?

– Какое бы вы могли придумать идеальное решение?

– Что вы делаете такого, что приносит вам радость?

– Где у вас скрыта энергия на решение этого вопроса?

– Когда вы начинаете?

Методика «Обращение к внутренней старухе» дает позитивные результаты не только с женщинами в СЖО, а всем клиенткам, оказавшимся в ситуации неопределенности. Она позволяет клиенткам взглянуть без предубеждения на свой опыт и свои жизненные обстоятельства, обнаружить свои скрытые сценарии и программы, переформатировать их в ресурсы истимулирует к пониманию и разрешению своих реальных проблем.

Список использованных источников:

1. Кобикова Ю. В. Метафоричні асоціативні карти (MFR) як інструмент корекції в роботі практичного психолога / Ю. В. Кобикова // Актуальні напрями практичної психології і психотерапії : зб. матеріалів VI Харків. наук.-практ.

психол. конф. (м. Харків, 11 груд. 2015 р.) / Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2015. – С. 59–61.

2. Gilbert E. In praise of the inner crone! [Електронний ресурс] / Elizabeth Gilbert. – Режим доступу: www.facebook.com/photo.php?fbid=528896067192513&set=a.356148997800555.79726.227291194019670&type=1.

3. Эстес К. П. Бегущая с волками : Женский архетип в мифах и сказаниях [Електронний ресурс] / Кларисса Пинкола Эстес ; пер. Т. Науменко. – Киев : София ; М. : Гелиос, 2002. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/estes01/>.

Одержано 10.03.2016

Розглянуто методику роботи психолога-консультанта «Звернення до внутрішньої старухи» з самоприйняття, самопізнання та саморозвитку жінки, що опинилися в складних життєвих обставинах, за допомогою метафоричних асоціативних карт. Наведено приклади технік роботи з метафоричними асоціативними картами.

УДК 159.9

Юлія Романівна САВЧУК,

*курсант факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДІВЧАТ ЗАЛЕЖНО ВІД ВИРАЗНОСТІ СХИЛЬНОСТІ ДО СЕЛФІ

Селфі – це фотографія самого себе з метою опублікувати її на сайт соціальних мереж або обмінятися фотографіями в соціальних мережах. Автором першого в історії селфі вважають американського фотографа Р. Корнеліуса. Фанати селфі можуть витратити години на те, щоб сфотографувати себе так, щоб були відсутні будь – які недоліки в зовнішності, дуже прискіпливо ставляться до найдрібніших дефектів, а потім ретельно відстежують «долю» опублікованих фотографій, а саме, кому вони сподобалися, хто і як їх коментує, скільки "лайків" отримали. Все це свідчить про певні проблеми психологічного характеру. Особливо актуальною ця проблема є для юнацького віку, студентського періоду, коли повинні розквітати креативність, когнітивні й інтелектуальні здібності та логічний підхід до вирішення проблемних ситуацій. При цьому ґрунтовні дослідження впливу захоплення селфі на розвиток особистості у вітчизняній літературі майже відсутні.

Психологи з'ясували, що існує три види найпоширеніших селфі-залежності:

– прикордонний селфіт – фотографування себе 2–3 рази на день без особливого бажання виставити знімки в соціальні мережі;

– гострий селфіт – фотографування себе мінімум 3 рази на день і розміщення фоток в соцмережах;

– хронічний селфіт – фотографування в будь-який зручний момент з активним подальшим розміщенням знімків в соціальних мережах.

На думку психологів, розміщувати вдалі «самостріли» в соцмережах (тобто фактично показувати їх всьому світу) – яскравий симптом відразу двох комплексів: по-перше заниженої самооцінки, по-друге – гострої нестачі живого спілкування. Кожен «лайк», який з'являється під виставленим фото, сприймається авторами селфі, як похвала і успіх в суспільстві. З часом ця похвала стає життєвою необхідністю: не отримавши чергової дози «лайків», «само фотограф» відчуває своєрідну психологічну ломку – сумує, злиться, не знаходить собі місця, загалом відчуває стрес

Метою дослідження стало вивчення взаємозв'язок властивостей особистості та захоплення селфі в юнацькому віці.

В роботі були використані наступні психодіагностичні методики: анкета, складена автором, тест оцінки нарцисизму, розроблена F.-W. Deneke і B. Hilgenstock та адаптована Н. М. Залуцькою та А. Я. Вукс, особистісний диференціал А. М. Еткінда, а також r_s – критерій рангової кореляції Спірмена. В дослідженні прийняли участь 36 дівчат – курсантів Харківського національного університету внутрішніх справ.

Величезне задоволення, коли «лайкають» селфі-фотографії отримують лише 15,7 % опитаних. 61,1 % учасників дослідження іноді можуть подивитися, скільки лайків набрало їх селфі. 83,3 % респондентів не зачіпає негатив в коментарях. 91,7 % учасників дослідження переглядають селфі інших, але ніякого значення для них ці фото не мають.

Публікують в соцмережах або пересилають друзям 38,9 % друзів, вечірки або гарний настрій, 52,8 % – тільки якщо опиняються в якихось цікавих місцях або з цікавими людьми, 22,2 % студентів готові ризикнути своїм життям заради крутого селфі в екстремальному місці. 61,1 % іноді обробляють фотографію фільтром, 30,6 % – кожне фото ретельно обробляють. Ініціатором селфі бувають самі опитувані (15,7 %).

Значна кількість опитуваних вважають, що селфі є залежністю, але особисто себе залежними від селі не вважають, але у 22,2 % іноді виникає таке відчуття. 77,9 % вважають селфі – сучасним трендом, який забудеться з часом.

Таким чином, селфі є поширеним захопленням серед учасників дослідження, інтенсивність цього захоплення є різною, безпосередньо себе селфі залежними дівчата не вважають, але прояви надмірного

захоплення у значній кількості дівчат присутні, для них є важливою оцінка оточуючих, вони прагнуть завжди бути на виду часто оновлюючи свої пости та фото тощо.

Результати дослідження свідчать, що схильність до захоплення селфі у обстежених дівчат виявилася взаємопов'язаною зі станом тотальної безпорадності, зниженням відчуття своєї психічної цілісності, відсутністю цілеполагання, відчуттям масивної неконтрольованої тривоги, почуттям самотності як прояви не боязні соціальної невдачі, а неможливості слабкої особи використати соціум для свого екзистенціального захисту; переживанням безглуздя, безцільності життя, малоцінності, легкодухості, внутрішньої порожнечі, безсилля, безперспективності, від яких особистість не може захиститися; спонуканням із зверненням агресії проти себе. Схильність до захоплення селфі виявилася взаємопов'язаною зі швидкою зміною емоцій, зниженням саморегуляції Self-системи. А також відбиває взаємозв'язок схильності до селфі та тенденції до очорнення, знецінення оточення, в той же час залежності від уваги оточення, фантазії своєї особливої обдарованості, невідхильності і переваги над оточенням.

Характерне зниження впевненості в тому, що життєві орієнтири обрані вірно і можуть служити опорою у важких ситуаціях. Виявлений тісний кореляційний зв'язок захоплення селфі та допускання можливості обмеження своєї результативності яким-небудь серйозним захворюванням або недостатністю фізичних даних, з орієнтуванням на максимальну компенсацію дії цих негативних чинників.

Захоплення селфі виявилася достовірно пов'язаним зі станом безпорадності, зниженням відчуття своєї психічної цілісності, відсутністю цілеполагання, відчуттям тривоги, самотності; переживанням безглуздя, безцільності життя, малоцінності; з підвищенням заклопотаністю своїм станом здоров'я, зі швидкою зміною емоцій, зниженням саморегуляції Self-системи тощо.

Захоплення дівчат селфі виявилася достовірно пов'язаним зі залежністю від уваги оточення та фантазії щодо своєї особливої обдарованості, невідхильності і переваги над оточенням.

Наявний позитивний зв'язок схильності до захоплення селфі та самоповагою, прийняттям себе як особистості, схильності усвідомлювати себе як носія позитивних, соціально бажаних характеристик.

Достовірно взаємопов'язані схильність дівчат до селфі та впевненість в собі, незалежність, схильність розраховувати на власні сили у важких ситуаціях, екстравертованість, висока активність, товариськість, імпульсивність.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

Селфі є поширеним захопленням серед учасників дослідження, інтенсивність цього захоплення є різною, безпосередньо себе селфі залежними дівчата не вважають, але прояви надмірного захоплення у значної кількості дівчат присутні, для них є важливою оцінка оточуючих, вони прагнуть завжди бути на виду часто оновлюючи свої пости та фото тощо.

Захоплення селфі виявилось достовірно пов'язаним зі станом безпорадності, зниженням відчуття своєї психічної цілісності, відсутністю цілеполагання, відчуттям тривоги, самотності; переживанням безглуздя, безцільності життя, малоцінності; з підвищенням заклопотаністю своїм станом здоров'я, зі швидкою зміною емоцій, зниженням саморегуляції Self-системи тощо.

Захоплення дівчат селфі виявилось достовірно пов'язаним з залежністю від уваги оточення та фантазії щодо своєї особливої обдарованості, невідхильності і переваги над оточенням.

Виявлений достовірний взаємозв'язок у дівчат студентського віку схильності до захоплення селфі та схильності розраховувати на власні сили у важких ситуаціях, екстравертованості, високої активності, товариськості, імпульсивності.

Одержано 10.03.2016

Наукове видання

**Психологічні та педагогічні проблеми
професійної освіти та патріотичного
виховання персоналу системи МВС
України**

Матеріали
науково-практичної конференції
(м. Харків, 8 квітня 2016 р.)

Відповідальні за випуск: *С. В. Харченко, П. О. Білоус,
А. С. Тяпкін*
Коригування списку використаних джерел *П. О. Білоуса,
С. С. Тарасової*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 12,13. Обл.-вид. арк. 11,81.
Тираж 100 пр. Зам. № 2016-6.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.